

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 3 (25), 2021

Маҷалла 24 июли соли 2019 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Талбак Назаров, Саидмурод
Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пӯлод Бобочонов, Комил Бекзода,
Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

ЧЕҲРАҲО ДАР ОЙИНАИ ДИРЎЗ, ИМРЎЗ ВА ФАРДО

Нурзода Нозим. <i>Устод Турсунзода дар ойинаи дирӯз, имрӯз ва фардои мо.....</i>	4
Юсуфӣ Хайринисо. <i>Зан-модар ва мақоми иҷтимоии ӯ дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода.....</i>	22
Yatimov Sayumin. <i>Klassische Elemente in der Untersuchung geopolitischer Probleme der regionalen und globalen Entwicklung.....</i>	32
Қодиров Ғиёсиддин. <i>Ганҷи шойгон.....</i>	119
Урунбоев Қобилҷон. <i>Арзишҳои иҷтимоӣ дар “Шахрошӯб”-и Сайидои Насафӣ.....</i>	142

ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ВА ИСТИҚДОЛИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Абдуманонов Абдуалӣ, Абдуманонова Фирӯза. <i>Аҳмияти илмӣ ва амалии Қонуни ҷозибави умумиолам.....</i>	147
Аброров Ҳусейн. <i>Ганҷинаҳои зеризаминии Помир ва истифодаи оқилонаи онҳо.....</i>	164
Собириён Меҳр. <i>Аҳамияти омӯзиши таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ ба рои кишварҳои рӯ ба рушд.....</i>	189
Расулов Туйғун, Расулӣ Фирдавс. <i>Рушди технологияҳои инновасионӣ дар саноати сайёҳӣ.....</i>	200
Юмаев Наил, Аҳмедов Ҳаким. <i>Экологические аспекты применения возобновляемых источников энергии.....</i>	205

РАВЗАНАИ ЭҶОД

Бекзода Комил. <i>Ду газал.....</i>	229
Бекзода Дидавар. <i>Оқибати такаббур ва худхоҳӣ (Ҳикоя).....</i>	231

ЧЕҲРАҲО ДАР ОЙИНАИ ДИРӮЗ, ИМРӮЗ ВА ФАРДО

Нозим НУРЗОДА
нажӯҳишгар

**УСТОД ТУРСУНЗОДА ДАР ОЙИНАИ ДИРӮЗ, ИМРӮЗ ВА
ФАРДОИ МО**

Башар ҳамеша ба инсонҳои бузург, ки бо худсозию худафрӯзиҳо, худкифоягию тавонмандиҳо, талошу тақопӯҳо, азхудгузаштану хештандориҳо, часорату хирадмадориҳо, меҳру муҳаббатпарвариҳо, ватанпарастию мардумсолориҳо ва ҷонфидоию фидокориҳо сарнавишти ҷомеаҳоро рақам задаанд, ниёз дошта ва дорад. Муҳимтар аз ҳама, инсонҳои бузург раҳнамо ва ҳидоятгари башаранд ва ба ин далел файласуфи маъруфи олмонӣ Фридрих Нитше дар садаи нуздаҳум пурсиши “Бузургӣ чист?”-ро матраҳ карда, ба ин мазмун - “Бузургӣ раҳнамоӣ кардан ва роҳ нишон додан аст”, посухи хуби фалсафӣ ҳам дода буд. Ин аст, ки бузургон дар ҳар даври замоне бори масъулият ва рисолати ҳидоятгарӣ ва раҳнамоии башарро ҳадафмандонаю содиқона бардоштаанд ва ҷомеаҳои ҷаҳонӣ ва баҳусус, мардумоне, ки тайи таърих бар асари ҳассосиятҳои замонию маконӣ, зулму истибдоди дохилию хоричӣ, нобасомонию ноҷуриҳои ҳаёти ва гирудорҳои зиндагӣ ранҷ кашидаанд, ҳамвора ниёзманди шахсиятҳои бузурги милли ва фаромилӣ будаанд. Ба рӯйхати шахсиятҳои бузургу нотақрори миллию ҷаҳонӣ, ки

чомеаҳо ниёзманду мадјони (вомдори) онҳо буда ва ҳастанд, бидуни муболиға устод Турсунзода низ шомил аст. Чомеаи тоҷик, воқеан, ба ин чехраи бузурги адабӣ, сиёсӣ, маданӣ ва миллий ниёз доштаю дорад ва мухтассоти хувиятӣ, ҳайсиати тоҷикӣ, ташаббусу ибтикороти шахсӣ, эҳсоси ватандорӣ, садоқату вафодорӣ, рӯҳияи муқовиматписандию муборизаталабӣ, иқтидору тавонмандиҳои мунҳасир ба фардаш ўро минҳайси симои истисноии миллию фаромиллӣ муаррифӣ кардаанд. Ҳар варақи зиндагиномаи устод Турсунзода аз талошу фидокориҳо дар роҳи ба даст овардани муваффақиятҳои миллию инсонӣ таркиб ёфтааст ва сарнавишташ бо муқовимату мубориза тавъам будааст. Дар ин замина ба чанд нукта тавачҷуҳ мекунем:

Якум. Устод Мирзо Турсунзода дар қатори устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ бузурgtарин чехраи адабиёт ва фарҳангу сиёсати миллий ба шумор меравад. Қисмат ва зиндагиномаи ӯ - аз оғоз то анҷом аз заҳмат, машаққат, мубориза, талош, тақову ва хидмат дар роҳи ба пирӯзӣ ва муваффақият расидани халқу миллати азияткашидаи тоҷик ва ақвоми мазлум иборат будааст. Он чи ки устод тайи фаъолияти пурсамари иҷтимоӣ, эҷодӣ, адабӣ, сиёсӣ ва маданӣ ба даст овардааст, ҳамагӣ ба талошу ҷустуҷӯ, қору пайкорҳои ҳадафмандона ва сарсахтию пофишориҳои рӯзмаррааш бастагӣ доранд. Устод то ба дараҷаи як шахсияти бузурги сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабӣ, маданӣ ва илмӣ расидану миёни мардуми шӯравӣ ва халқҳои Осиёву Африқо соҳибэҳтиром гардидан заҳмату талошҳои зиёде ба харҷ додааст. Ба ин тартиб, устод Мирзо Турсунзода аз мактаби тарбиятии хонаводагӣ музофотӣ гузашта, дарсу дуои аввалин муаллими мактабиаш Абдурраҳмон Ғуломиро

гирифта, соли 1926 ба пойтахт омад ва ба педкомбинати Душанбе (омӯзишгоҳи педагогӣ) дохил шуд. Ба қавли академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, ин муассисаи таълимӣ якумин ятимхона ё интернати Тоҷикистон дар Душанбе будааст, ки раҳбарияшро Аббос Алиев ба уҳда доштааст (ниг.: //Озодагон, 14 майи соли 2009. С.10). Шояд қобилияти хуби дарсазхудкунӣ ва кӯшишу ғайрати Мирзо Турсунзодаро ба назар гирифта, Аббос Алиев (Аббос Алиев аз ирониҳои Бухоро буда, ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекӣ озодона нутқ карда, ба сифати мунтақид шинохта шуда буд ва аз мунтақидони сарсаҳти Файзулло Хоҷаев ва пайравони ӯ ба шумор мерафт. Ҳамчунин, аз нахустин маорифчиёни Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, соли 1937 ба ҳабс гирифта мешавад ва баъди як сол раҳо шуда, дар Алмаато бар асари сактаи дил аз дунё мегузарад – ниг.: Икромӣ, Ҷалол. Он чӣ аз сар гузашт. Ёддоштҳо. –Душанбе, 2009. С.184-186) ўро бо чанд ҷавони дигар барои таҳсили минбаъда ба Дорулмуаллимани тоҷикии Тошканд мефиристад. Баъди хатми Дорулмуаллимани Тошканд соли 1930 бо роҳати комсомол Мирзо Турсунзода ба Сталинобод (Душанбеи имрӯза) баргашта, фаъолиятро дар рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” идома медиҳад (ниг.: Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айни. Душанбе: Шуҷоӣён, 2010. С.153).

Дуюм. Зиндагӣ ва қору фаъолият дар ибтидои солҳои сиюми садаи бист, ки бо “террори сурх”, иттиҳомоти пайваста, қатлу қуштор ва фишору тааррӯзҳои рӯзмарра болои қишрҳои гуногуни сиёсию маданӣ, бавежа зиёӣёну равшангарони миллӣ дар ҳофизаи таърихии миллат нақш бастааст, саҳлу осон набуд (барои иттилои бештар дар ин

мавзӯъ таваҷҷуҳ шавад ба: Икромӣ, Ҷалол. Он чӣ аз сар гузашт. Ёддоштҳо.–Душанбе, 2009. С.228-304). Аз бади рӯзгор ва ё ҳассосиятҳои замони солҳои сиюми садаи бист, ки тариқи туҳмату бӯхтон ва аризаҳои беимзо фарзандони содиқи ватан ва умуман, равшанфикрону зиёиёни миллӣ мавриди таъқибу фишори саросарӣ қарор гирифта буданд, устод Турсунзода ҳам, дар амон намонд. Алайҳи ӯ мактуби беимзо ташкил намуда, аз рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” ронданд ва чунон карданд, ки дигар рӯзномаҳо қабулаш накунад. Ӯ соли 1934 халосиашро аз муҳити носолими пойтахт дар фирор сӯйи Хуҷанд мебинад. Ба навиштаи адабиётшинос ва мунаққиди тоҷик А. Сайфуллоев, дар Хуҷанд ба умеди Ҳаким Карим буд, аммо вайро пайдо накарду бо нависанда Раҳим Ҷалил ошно шуд. Дар он ҷо Турсунзодаро Раҳим Ҷалил, шоири ўзбекзабон Аширмат Назаров, Зариф Раҷаб ва рӯзноманигор Тоҷӣ Усмон таҳти сарпарастии худ гирифтанд. Дар суҳбате бо Раҳим Ҷалил устод Турсунзода дар мавриди тарки пойтахт карданаш чунин менигорад: “Шумо медонед, ки ман дар идораи рӯзномаи “Комсомоли Тоҷикистон” кор мекардам. Бо фалонӣ ошам напӯхта монд. Бинам, ҳар чизу ҳар гапро баҳона карда, айбу эродгирӣ мекунад, ариза дода, аз кор холи шудам. Гумонам ин буд, ки аз ягон газетаи дигар кор меёбам. Аммо вай дили газетаҳои дигарро аз ман беҳузур карда будааст. Ноилоҷ билет харидаму рост роҳи Хуҷандро пеш гирифтам” (ниг.: Сайфуллоев, Атахон. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. -Душанбе: Ирфон, 1983. С.25). Ҳамин гуна бархӯрд кардани “фалонӣ” бо шахси устод Турсунзода ва “бо фалонӣ ошам напӯхта монд” гуфтани шоирро адабиётшиноси фақид, устод Соҳиб Табаров ҳам, бо тақя ба як мактуб ва дар

доираи матлаби “Як саҳифаи ҳаёти Турсунзода” матраҳ кардааст (ниг.: Як саҳифаи ҳаёти Турсунзода. Ба чоп ҳозиркунанда узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Табаров. Дар китоби: Ошғени меҳр. Маҷмӯа. Душанбе: Адиб, 2001. С.212). Солҳои сиюм душманони миллат ангушти иттиҳомотро бештар сари кадрҳои ҷавони қобилиятноки миллӣ рост мекарданд ва дар қатори кадрҳои миллӣ устод Турсунзода ҳам қарор дошт. Ин буд, ки душманону фурсатталабон бо ҳар роҳи васила меҳостанд, ўро аз бозӣ бадар созанд, то ин ки роҳро барои роҳандозӣ кардани нақша ва барномаҳои зиддимиллӣ ҳамвор намоянд. Ба ин тариқ, устод Турсунзода вазъиятро дуруст дарк карда, сари вақт аз бади ҳаводис ба Хуҷанд паноҳ мебарад ва чанде дар он муҳити адабӣ фаъолият карда, бо ба вучуд омадани шароити мусоид боз ба пойтахт бармегардад. Ба сухани дигар, фаросати сиёсӣ, дурандешии мафкуравӣ, дарки ҳоли ҳавои замони ва салиқаи рамузфаҳмии устод боиси саломат мондани дар гирудорҳои солҳои сиюм гардид. Аз ҷониби дигар, устод марҳила ба марҳила ба таври тадриҷӣ маҳорату малакаи сиёсӣ ва таҷрибаи адабию маданӣ касб мекунад.

Сеюм. Пас аз пушти сар шудани солҳои бисёр ҳассосу пурфочеаи сиюми асри бист устод Турсунзода чун фарзанди фидокори миллат боз ба арсаи мубориза баргашта, дар масири сохтусози фарҳанги миллӣ ва офариниши фазою муҳити бози адабию маданӣ қадамҳои устувор бармедорад. Мутмаинан, Турсунзода аз мактаби ватанпарастӣ ва миллатсозии устодон Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров гузашта буд ва мисли ин ду шахсияти бузурги таърихию сиёсӣ сиёсати шӯравиро дар сатҳи аҳсан ба манфиати миллати тоҷик

истифода бурда тавонист. То ҷое ки устод Айнӣ ба ин шогирди дар роҳи миллатпарастию хувиятсозӣ ба дараҷаи устодӣ расида эътиқод ва эътимод пайдо карда буд. Мушаххасоти шоирӣ, хунарӣ, раҳбарӣ, ташкилотчигӣ, Ҳимматбаландӣ, масъулиятшиносӣ, ватандорӣ ва миллатпарастии устод Турсунзодаро ҳанӯз устод Айнӣ пай бурда, боре дар ҳузури Раҳим Ҳошим дар мавриди ӯ гуфта будааст: “Ин ҷавони миёнақади пуррарӯйи ҳисорӣ қобилияти ачибе дорад. Гап фақат дар қобилияти шоирии вай нест, балки ӯ одамонро ба гирди худ ҷамъ карда, муборизаи худхоӣ ва худписандихоро барҳам дода, пеши роҳи зуҳури гурӯҳбандихо ва маҳалчигихоро гирифта ҷиҳатҳои қавӣ ва неки ҳар як аз онҳоро ёфта метавонад ва барои пешрафти адабиёт аз ранҷиш ва озурдагӣҳои шахсӣ ҷашм мепӯшад” (ниг.: Фиш, Радий, Ҳошим, Раҳим. Бо амри вичдон. Душанбе: Ирфон, 1979. С.209). Дар зимн, устод Раҳим Ҳошим дар мавриди баҳое, ки устод Айнӣ ба Турсунзода дода буд, таваққуф намуда, менависад: “Айнӣ, ки дар изҳори ҳиссиёти худ худдор ва дар таъриф кардани одамон хеле эҳтиёткор аст, дар ин ҷавон қобилияти роҳбар ва падар шудан ба насли ҷавони адибони тоҷикро мебинад (ниг.: Фиш, Радий, Ҳошим, Раҳим. Бо амри вичдон. Душанбе: Ирфон, 1979. С.209). Дар навбати худ, фарзандони бузурги миллат Бобочон Ғафуров ва Мирзо Турсунзода эҳтиёт намудани устод Айнӣ ва ба ӯ ғамхорӣ карданро аз ҷумлаи вазифаҳои асосии худ донистаанд (ниг.: Отахонова, Хуршеда. Ҷеҳраҳои шинохта. – Душанбе: Деваштич, 2004. С.41). Гузашта аз ин, ҳанӯз дар имтидоди солҳои ҷиҳили шаста садаи бист қобилияти ташкилотчигӣ, маҳорати суҳанварӣ, малакаи раҳбарӣ,

бартарияти сиёсӣ ва мушаххасоти адабию эҷодии устод Турсунзодаро ба назар гирифта, давлати Шӯравӣ Ҷоизаи Сталинӣ (1948) ва баъдан унвони олии “Қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ”-ро сазовораш медонад (ниг.: Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ. Душанбе: Шӯҷоиён, 2010. С.162).

Ҷаҳорум. Устод Турсунзода баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945) ба мавзӯҳои сулҳу дӯстӣ ва мардумпарастии гуманизм рӯ меоварад ва наҷот ёфтани башар, аз ҷумла мардуми азияткашидаи Осиё ва Африқоро аз зулму истибдоди империализми ҷаҳонӣ маҳаки кори тасвир, эҷод ва таблиғу ташвиқ қарор медиҳад. Дар ин замина, дostonҳои “Садои Осиё”(1955), “Духтари муқаддас”(1955), “Ҷароғи абадӣ”(1957) ва “Ҷони ширин”(1960) навишта, аз ин тариқ мавзӯи муборизаи халқҳои Осиё ва Африқоро дунбол мекунад (ниг.: Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. С.422). Дар ин марҳила устод Турсунзода дар доираи Кумитаи яқдили халқҳои Осиё ва Африқо аз кишварҳои гуногуни сайёра дидан мекунад, дар ҳамоишу конференсҳои байналмилалӣ ширкат мебарзад, сари мавзӯҳои сулҳу дӯстӣ ва иттиҳоду ҳамбастагӣ аз тариқи минбарҳои баланди сиёсӣ гузоришҳо ироа мебарзад, мардуми мазлумро ба мубориза алайҳи истисмору истеъмори ҷаҳони сармоядорӣ даъват мекунад, раванди муборизаҳои милли-озодихоҳиро тақдиму тақвият мебахшад ва минҳайси мунодии сулҳу дӯстӣ дар қораи Осиё ва Африқо маҳбубият пайдо менамояд. Сарнавишти халқу миллатҳои дар зерӣ юғи истибдодмонда ҳамеша устод Мирзо Турсунзодаро нороҳат мекард ва ӯ дар доираи барномаҳои сафарӣ ва диду боздидҳо

садои эътироз баланд мекард ва зулму истибдодро дар ҳар шакле маҳкум менамуд. Дар ин замина гуфтаи шоири бузурги рус Сергей Михалков аини муддаост: “Мирзо Турсунзода дар наздикшавии кишварҳои Осиё ва Африқо, муборизаи мардуми ин қитъаҳо алайҳи мустамликадорӣ, расиданашон ба истиқлолу озодӣ саҳми бузурге гузоштааст” (ниг.: Турсунзода дар ёдҳо. Мураттибон Гулназар ва Гурез Сафар. –Душанбе: Адиб, 2011. С.3). Дар зимн, устод истиқрори озодию истиқлол, сулҳу субот, раҳой аз ҷабру зулм, дафъу рафъи истибдоду истисмор ва зиндагии шоиста зери чархи кабуду осмони софу беғубори сайёраи Замиро орзуи дерини инсонӣ дониста, “Дар орзуи ошён” ном шеъраш ормони ҳазорсолаи одамиро бо забони ширину шевои тоҷикӣ гӯшзад мекунад:

*Ба умри худ магар дидӣ касеро,
Ки аз рӯйи замин безор бошад.
Ба фикри осмони беғубору
Қадамнорас сари кӯҳсор бошад?*

*Кунад парвоз монанди уқобон,
Ба ҳар ҷо, ки дилаш хоҳад нишинад.
Дигар ҷавру ҷафои золимонро*

Ба дӯши худ на бардорад, на бинад:

*На дигар бинаду аз доғ сӯзад
Замини зерипогардидаи худ.
Дили хунину пурдоги фақирон,
Тани бо дарду ғам печидаи худ.*

(ниг.: Гулчини ашъори устод Турсунзода. Бо кӯшиш ва интихоби Муҳаммадҷаъфар Ранҷбар. Мухаррири масъул

Сайёд Ғаффор. Душанбе: Китобхонаи устод Халилulloх Халилӣ, 2011. С.39)

Панҷум. Устод Турсунзода, новобаста аз серкорӣ ва масруфиёти сиёсию давлатӣ, тайи фаъолияти босамари фикрию эҷодӣ 200 мақолаву очерк ва қайдҳои сафар ба мерос гузоштааст, ки ғолибан маҳсули бардошт, диду боздид ва мулоқоту вохӯриҳои ӯ ба гӯшаву канори мамлакати паҳновари вақт (манзур Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ аст) ва 25 кишвари Шарқу Ғарб мебошанд. Як қисми нутку гузориш ва мақолаву очеркҳояш дар китоби “Сулҳ бар ҷанг пирӯз мешавад”(1950, ба забони русӣ), қисми дигар дар китоби “Сайёраи инсоният”(1981, ба забони русӣ) ва дар ҷилди дуюми мунтахаби осори ӯ таҳти унвони “Мақолаҳои адабӣ-танқидӣ ва публицистӣ”(1985, ба забони русӣ) гирдоварӣ шудаанд (ниг.: Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. С.427).

Вазъи адабу фарҳанги миллӣ ва умуман, мероси маънавии мо ҳамеша мадди назари устод Турсунзода қарор дошт ва ӯ эҷодкорони асилро дар мақоми офарандагони таърих мешинохт ва қадр мекард. Ба ин маънӣ, устод соли 1976 мақолаи “Мо офаринандагони таърихем”-ро таълиф намуда, аз ояндасозӣ ва ҳунари таърихофаринии инсон дар симои одами советӣ, ки тоҷик ҳам ҷузъи ҷудонопазири миллиятҳои шӯравӣ маҳсуб меёфт, сухан ба миён оварда, аз сабки муборизаи мафкуравии миллияти тоҷик тамҷид карда буд (муфассал ниг.: Турсунзода, Мирзо. Куллиёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 3-юм. Осори адабӣ-танқидӣ. /Мураттиб ва муаллифи эзоҳот Ю. Бобоев. –Душанбе: “Ирфон”, 1979. С.5-

17), ки аз сатҳи баланди гуманизм ва жарфнигарии устод дарак медиҳад. Илова бар ин, устод Турсунзода халқро манбаи илҳом ва тасвиру инъикоси ҳақиқату воқеият ва манофеи миллию мардумиро ба унвони меъёру меҳвари кори эҷодӣ талаққӣ намуда, зимни мусоҳиба бо мухбири газетаи рақами яки сиёсии замони шӯравӣ - “Правда” (барои иттилои бештар таваҷҷуҳ шавад ба мусоҳибаи мухбири газетаи “Правда” бо М. Турсунзода таҳти унвони “Ҳаёти халқ – манбаи илҳом” дар китоби: Турсунзода, Мирзо. Куллийёт. Иборат аз чор ҷилд. Ҷилди 1V. Мақолаҳо. /Тарт.: Ф. Турсунзода, Х. Отахонова. – Душанбе: “Ирфон”, 1985. С.120-123) роҷеъ ба рисолати шоир ва миссияи санъаткор гуфта буд: “Шоир бояд, ки ба ҷаҳон бо чашми хирад бингарад, тамоми вусъати ҳаёти халқро мушоҳида намояд, шарикӣ шодию ғами халқ бошад.

Дар замони мо санъаткор дар кунҷи хонаи танҳо асар офарида наметавонад. Ҳар он чи ки бо ҳаёти ҷамъият алоқаву иртибот дорад, бояд ворида хонаи эҷоди ӯ гардад” (ниг.: Турсунзода, Мирзо. Куллийёт. Иборат аз чор ҷилд. Ҷилди 1V. Мақолаҳо. /Тарт.: Ф. Турсунзода, Х. Отахонова. –Душанбе: “Ирфон”, 1985. С.122). Ба назари М. Турсунзода, “санъаткор, агар ӯ санъаткори ҳақиқӣ бошад, аз пайкари иҷтимоии замони худ ҷудо нест, аз муборизаи ҷамъиятӣ баҳри тасдиқи ҳар чизи зинда, ки даврон офаридааст, баҳри амалӣ кардани идеяҳои гуманистӣ ҷудо нест” (ниг.: Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (даврани нав). Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. С.427-428).

Шашум. Устод Турсунзода, қабл аз ҳама, ҳамчун шоир дили ҳазорон нафар тоҷику тоҷикистониро тасхир намуда буд.

Устод дар ҳар чое ва ҳар маҳфиле, ки ҳузур пайдо мекард, боиси шодию сурури мардум мегардид. Ишқу алоқаи бепоён ба мардум ӯро ба симболи дӯстию рафоқат, меҳру муҳаббат, самимияту мурувват, назокату латофат, ишқу отифат ва садоқату шарофат табдил дода буд. Дигар ин ки устод рисолати шоирро дар сӯхтану сохтан арзёбӣ мекунад ва сӯхту созро ба қисмати шоирӣ тавъам доништа, мефармояд:

*Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар?
Пас макун аз оташи сӯзон ҳазар.
Сӯхтан нӯлоду оҳан офарад,
Аз шароре тоза гулхан офарад...
Шеър ҳам бояд занад фавворае,
Аз танӯри дил чу оташпорае...*

(ниг.: Ошёнӣ меҳр. Маҷмӯа. –Душанбе: Адиб, 2001. С.60).

Заҳмати шоир ва масъулияти хунари шоирро дарк карда, устод ба моҳиятдиҳии шеъри худ мепардозад ва ишора мекунад:

*Шеъри ман, хуни ҷигар ё пораи дил гӯямат,
Ё шитоби корвон дар роҳи манзил гӯямат.
Ё хуруҷи мавҷ дар домони соҳил гӯямат...
Мухтасар, сар то ба по савдои мушқил гӯямат.*

(ниг.: Ошёнӣ меҳр. Маҷмӯа. –Душанбе: Адиб, 2001. С.59).

Ин аст, ки устод рисолати шоир ва шеърро дар бедор кардани мардум ва ба саодату хушбахтӣ расонидани навъи башар арзёбӣ мекунад. Ба ин далел, шеъри Турсунзода, бо гузашти чиҳилу чаҳор сол ҳам мазмуну моҳияти худро гум накардааст ва ҳанӯз ҳам барои иттиҳоду ҳамбастагӣ, пойдорӣ сулҳу дӯстӣ ва рафоқату адолат ва раҳиҳои мардум аз

ихтилофоти нажодию мазҳабӣ ва ҳунию пӯсти хидмат мекунад.

Ҳафтум. Устод Турсунзода дар тарбияи насли нави шоирону нависандагон ва рушди адабиёту фарҳанги миллий саҳми сазовор гузоштааст. Насле, ки устод тарбият ва ба камол расонидааст (Муъмин Қаноат, Бозор Собир, Лоиқ Шералӣ, Гулрухсор, Саттор Турсун ва дигарон), рамз ва символҳои адабиёти навини тоҷиканд. Пайваста дар фикри рушду тараққиӣ адабу фарҳанги миллий будан ва ҳамаҷониба дастгирӣ кардани шоирону нависандагони ҷавон формулаи зиндагии шахсӣ ва давлатии устод Турсунзода будааст. Парвардаи мактаби сиёсӣ, адабӣ ва маданияи устод Турсунзода Муъмин Қаноат лаҳзаҳои охири зиндагӣ ва насиҳату андарзҳои устодро, ки дар шоҳидии шоир (манзур Муъмин Қаноат аст) ба забон овардааст, чунин ёдоварӣ намудааст: “Ман ба Николай Тихонов занг задам ва аз ҷумла гуфтам, ки ҳам беморам ва ҳам Даҳаи русро дорем ва дар ҷаласаи Кумитаи ҷоизаҳои Ленинӣ ва давлатӣ наметавонам ширкат кунам ва лизо ваколати ман низ ба уҳдаи шумост. Ва аммо бо ин хоҳиш, ки вақти ҷаласа “Сурӯши Сталинград”-и Муъмин Қаноат аз ёд наравад”. Бо шунидани ин суханон Муъмин Қаноат мегӯяд: “Устод муҳим саломатии шумост, на ҷоиза”. М. Турсунзода мегӯяд: “Бародар, **зиндагӣ танҳо ҳамин як роҳ дорад: мубориза барои ҳадафи асли, то охири нафас...**” ва дар лаҳзаи ҷон додан устод Турсунзода ба М. Қаноат муроҷиат карда мегӯянд: “Худатро ва Игтифокро эҳтиёт кун, ки мо рафтем” (ниг.: Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айни. Душанбе: Шуҷоӣён, 2010. С.166). Устод Турсунзода, ҷуноне ки адабиётшиноси муосири тоҷик, шодравон

Худойназар Асозода таъкид кардаанд, дар зиндагии шахсӣ ва эҷодӣ манфиат надоштанд. Ҳатто дар охириин лаҳзоти умр ба фарзандонаш васият кардаанд: **“Ҳарчи дорам, ба миллат тааллуқ дорад, талош накунад”** ва, воқеан, фарзандони устод ҳар чи ки аз устод боқӣ монда буд, гирдоварӣ карда, дар ихтиёри хона-музей қарор доданд (ниг.: Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ. Душанбе: Шучоӣён, 2010. С.166).

Ҳаштум. Устод Турсунзода дар баробари бузургтарин чехраҳои сиёсӣ маданияи даврони Шӯравӣ назари Николай Тихонович ленинградӣ, Константин Симонович рус, Мирзо Иброҳиму Самад Вурғунӣ озарбойҷонӣ, Чингиз Айтматович қирғиз, Ҳамид Ғулому Ғафур Ғуломи ўзбекистонӣ, Расул Ғамзатович доғистонӣ, Эдуардас Межелайтеси литвонӣ чехранамой мекард (ниг.: Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ. Душанбе: Шучоӣён, 2010. С.159) ва бо он ки имрӯз, мутаассифона, исми он симоҳои тобноки адабу фарҳанги шӯравӣ аз хотираҳо фаромӯш шуда истодаанд, номи фарзанди миллати тоҷик ҳанӯз дар лавҳи хотираҳост. Муҳимтар аз ҳама, қатъи назар аз “ревизия-тафтишҳо”-и осори бузургоне мисли Турсунзода ва сангпартоиҳои ҳадафмандона тарафи онҳо (ниг.: Асозода, Х. Воқеият, сиёсат ва С. Айнӣ. Душанбе: Шучоӣён, 2010. С.163), қадру манзалаташонро на танҳо пойин намебарад, балки болотар месозад (муфассалтар ниг.: Сайидзода, Ҷамолиддин. Нақди солим ва носолим. Душанбе, 2021. С.86-155). Мунаққид ва адабиётшиноси маъруфи тоҷик Атахон Сайфуллоев бо истинод ба байти машҳури устод Турсунзода: “Шодмон мезистӣ, ки бо уқобон ҳамсафӣ, Сар ба сақфи осмонӣ ситора дар кафӣ” обрӯю эътибор ва нуфузу шукӯҳи устодро дар

таъбири “хамсафи уқобон” хеле хуб ғунҷонидааст (ниг.: Сайфуллоев, Атахон. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. –Душанбе: Ирфон, 1983. С.3). Чун ӯ шоири халқ буд, ҳамеша паҳлуи халқ мемонад, ниёзҳои мардумро, ки бар мабнои сулҳу ваҳдат, дӯстию рафоқат, оромию амният ва меҳру муҳаббат устуворанд, бароварда сохта, ташнағони адабу фарҳанги тоҷикро доимо шодоб мегардонад.

Ба қавли Николай Тихонов:

*Туро донам бузургу солдида,
Валекин чун ҳунар доим ҷавонӣ,
Ҳунар пирӣ надорад, то ҷаҳон ҳаст,
Ту ҳам пирӣ надорӣ, ҷовидонӣ.*

(ниг.: Сайфуллоев, Атахон. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. –Душанбе: Ирфон, 1983. С.16)

Нухум. Устод миёни элита ва нухбағони адабӣ, сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангии Шӯравӣ ва қораи Осиё ва Африқо нуфуз ва эътибори баланд дошт, ки ин навъ мақому манзалаат то имрӯз ба ҳеҷ як аз адиби сиёсатмадори мо насиб нагаштааст. Устодро ба хотири озодагӣ, самимият ва инсонияти баланд адибону ҳамқаламони давр дӯст медоштанд ва эҳтиром мекарданд. Шоири бузурги Покистон ва дӯсти устод Турсунзода Файз Аҳмади Файз гуфта буд: “Мирзо Турсунзода на фақат шоири бузурги тоҷик, балки муътабартарин ва азизтарин намоёндаи халқи тоҷик аст” (ниг.: Турсунзода дар ёдҳо. Мураттибон Гулназар ва Гурез Сафар. –Душанбе: Адиб, 2011. С.3). Адиби бузурги Озарбойҷон Мирзо Иброҳимов навиштааст: “Ман дар тамоми умри худ мисли ӯ (М. Турсунзода) донанда ва эҳтиромкунандаи шеърӣ классикии Шарқ ва албатта, форсии тоҷикиро басо кам дидаам... Вай аз зебоии зиндагӣ моҳирона

баҳра мебардошт, чӣ будани ғаму андухро мефаҳмид ва ба бадбахтии дигарон шарик шуда метавонист” (ниг.: Турсунзода дар ёдҳо. Мурағтибон Гулназар ва Гурез Сафар. –Душанбе: Адиб, 2011. С.4). Нависандаи бузурги қирғиз Чингиз Айтматов ба Турсунзода иродат варзида, гуфта буд: “Мирзо Турсунзода барои ман ҳамеша як намояндаи барҷастаи маданият ва адабиёти қадими тоҷик будааст ва ҳаст... Мирзо Турсунзода як шахсияти бемислу назирест” (ниг.: Турсунзода дар ёдҳо. Мурағтибон Гулназар ва Гурез Сафар. –Душанбе: Адиб, 2011. С.4).

Даҳум. Устод Турсунзода бо ҷасорати фардию эҷодӣ бо шароит ва мушкилоти сангини замон ва асри худ дасту панҷа нарма мекунад. Ӯ аз асри худ (асри бист), ки ба унвони асри таҷаддуду таҳаввулоту сиёсию иҷтимоӣ, фикрию маданӣ ва илмию техникаӣ овозадор шудааст, шиква намекунад, баръакс, ҳамчун файласуфу озодандеш тафохур менамояд, ки дар ин аср муборизамадорӣ ва умрфарсой мекунад. Дар шеъри машҳури “Асри ман” (1972) устод Турсунзода муфтахирина мегӯяд:

*Шиквае аз ту надорам, асри ман,
Чун туй омӯзгорам, асри ман.
Баҳти хоболуди ман ҷубондаӣ,
Соҳибэъҷозат шуморам, асри ман...
Аз замин бардошти то осмон,
Шухрату шаъни диёрам, асри ман.
Одамиро боз дар ҳайрат гузор,
Қувваи эҷодкорам, асри ман.
Дидаӣ дар имтиҳонҳои бузург
Аҳди худро устуворам, асри ман.*

*Сар фурувардам ба пеши зан, вале
Шуд фалак дар ихтиёрам, асри ман.
Гар накардам пурра қарзамро адо,
Авф кун, маъзур дорам, асри ман.*

(ниг.: Турсунзода, Мирзо. Ошёни баланд. /Мураттиб Музаффар Холов. –Душанбе: “Маориф ва фарҳанг”, 2011. С.90)

Дар баробари бархӯрди оптимистонаи устод Турсунзода, шоир ва файласуфи шаҳири Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқбол дар “Асрор ва румуз” ба асри бист (дар таъбири Иқбол, “асри ман”) бо афсурдагӣ ва яъсу ноумедӣ - пессимизм бархӯрд мекунад ва дар ин замина шикояву гилоя пеш меоварад:

*Асри ман донандаи асрор нест,
Юсуфи ман баҳри ин бозор нест.
Ноумедастам зи ёрони қадим,
Тури ман сӯзад, ки меояд Калим.
Қулзуми ёрон чу шабнам бехурӯш,
Шабнами ман мисли як тӯфонбадӯш.
Нагмаи ман аз ҷаҳони дигар аст,
Ин ҷарасро корвони дигар аст.*

(ниг.: Лохурӣ, Муҳаммад Иқбол. Куллиёти форсӣ. Таҳияи матн ва таҳқиқи илмии Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Шарафнисо Пӯлодова. –Душанбе: Дониш, 2013. С.54)

Аз ин ҷост, ки агар шоир ва файласуфи шаҳири Ҳинду Покистон Муҳаммад Иқбол аз асри ман (асри хеш) шикваю гилоя намояд (Асри ман донандаи асрор нест, Юсуфи ман баҳри ин бозор нест...), устод Турсунзода дар қолаби ин шеър (манзур шеъри “Асри ман” аст) гилояро канор зада, аз шукӯху шаҳомати инсонӣ, неруи эҷодкорӣ, қудрату тавонмандиҳои

одамӣ ва шуҳратёрии халқи худ сухан ба миён меоварад ва баръакси Иқбол аз асри худ изҳори ризоият мекунад. Зимнан, оптимизм ва ба оянда назари нек доштан шахсияти устод Турсунзодаро аз дигар бузургон мутафовит месозад.

Ёздаҳум. Ҳар қадар замон мегузарад, ҳамон қадар ба шахсият ва мероси устод Турсунзода ниёз пайдо мекунем. Имрӯз, бо он ки илму техника вусъати кайҳонӣ касб намуда, инсон ба авҷи кайҳон роҳ ёфтааст, мушкилоти ҷиддии фикрию ақидатӣ ва ахлоқию арзишӣ дар мисоли зуҳуру ҳузури фаъоли созмону гурӯҳҳои экстремистию террористӣ ва сарпарастии онҳо аз ҷониби баъзе қудратҳои ҷаҳонӣ башарро аз ҳар ҷиҳат таҳдиду нигарон мекунад ва оромишу амниятро зери суол мебарад. Ин аст, ки худ аз худ талабот ва ниёзу эҳтиёҷи бештару бештар ба омӯзишу тарғиби шахсият ва осори Турсунзода дар шароити муосири бархӯрдҳои тамаддунӣ ва геополитикӣ ба миён меояд. Бубинед, Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 90-солагии устод М. Турсунзода 27 октябри соли 2001 авзои асафбору ҳассоси замонро, ки бар асари ташаннуҷи экстремизму терроризми динӣ иттифоқ афтада буд (манзур ҳамлаву амалиёти террористии 11 сентябри соли 2001 ба бурҷҳои шаҳри Нью-Йорк ва қароргоҳи ҳарбии Пентагон аст, ки боиси танишҳои ҷиддӣ дар сиёсати минтақавию глобалӣ ва авҷ гирифтани ҳассосиятҳои замонӣ шуда буд), пеши назар оварда, дар ин замина зарурати омӯзиши муқаррари мероси устод Турсунзодаро таъкид намуда, гуфта буд: "...Воқеан, рафти зиндагӣ ва доман паҳн намудани терроризми байналхалқӣ имрӯз аксари қулли кишварҳои ҷаҳонро водор намуд, ки маҳз ҳамин роҳу равишро пеш гиранд. Бояд гуфт, ки

дар чунин шароит шеъри сулҳпарвари Мирзо Турсунзода ҳамоҳанги маҷрои ҳаёт аст ва имрӯз ҳам хеле замонавӣ садо медиҳад. Вобаста ба ин меҳоҳам бигӯям, ки адибон ва тамоми зиёиён бояд аз зиндагиномаи устод Мирзо Турсунзода сабақ гиранд, дар ҳаёт мавқеи фаъоли гражданиро ишғол намоянд, бо сухан ва ҳунари муассир ғояҳои олий ва ҷовидона - сулҳ, ваҳдат, худшиносии миллию ватанпарастиро дар дилу шуури наслҳои нав ҷой намоянд ва арзишҳои умимибашариро дар ҷомеа тарғиб созанд. Вазифаи муқаддаси зиёиён, қарзи граждании онҳоро мо, пеш аз ҳама, дар ҳамин мебинем” (ниг.: Турсунзода дар ёдҳо. Мураттибон Гулназар ва Гурез Сафар. – Душанбе: Адиб, 2011. С.15). Дар ҳоле ки имрӯз дар қиёс бо 20 соли пеш авзои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ муташанниҷтар шудааст, зарурати бештар ба шахсият ва мероси Турсунзода ба миён меояд. Дақиқан, шахсияте мисли Турсунзода мебояд, ки рӯйи ғалату иштибоҳоти сценариясозону бозингарони сахнаҳои сиёсӣ низомӣ, ки боиси маргумири миллионҳо нафар мегарданд, тамаркуз кунад ва ҳамчун сафири сулҳу дӯстӣ ва адолату мардумсолорӣ ҳалқай гусастаи қавмиату халқиятҳои ҷаҳонро аз нав пайванд намояд. Ба ин маънӣ, мо ба шахсият ва осори устод Мирзо Турсунзода на танҳо имрӯз, балки фардо ва оянда ҳам ниёз дорем. Ин аст, ки устод Турсунзода ойинаи тамомномаи дирӯз, имрӯз ва фардои мост!

Хайринисо ЮСУФӢ
муовини Раиси Ҳизби Халқии
Демократии Тоҷикистон

ЗАН-МОДАР ВА МАҚОМИ ИҶТИМОИИ Ӯ ДАР ЭҶОДИЁТИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Шоири халқии Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қаҳрамони меҳнати сотсиалистӣ, Қаҳрамони Тоҷикистон, устод Мирзо Турсунзода дар таърихи ташаккули такомули адабиёти навини тоҷикон нақши ҷовидонӣ гузоштааст. Ашъори ин шоири тавонои тоҷик аз мавзӯю ҷанбаҳои муҳим таркиб ёфта, ситоиши зан – модар яке аз мавзӯҳои асосии назми рӯҳнавозу дилпазири суҳанвар ба шумор меравад.

Мирзо Турсунзода таҷрибаҳои эҷодии адибони классикӣ ва муосири тоҷику форс, ҳамчунин муҳимтарин равандҳои адабиёти ҷаҳониро ҳамаҷониба омӯхта, дар тасвири ҷаҳони зебӣ ва тафаккури андешаи зан муваффақ гардид, дурри маънӣ суфт ва ба иншои модарнома дар назми имрӯзи тоҷик асос гузошт. Ҳамчун раиси Кумитаи шӯравии яқдили мамлакатҳои Осиё ва Африқо ба Мирзо Турсунзода насиб гардид, ки ба кишварҳои гуногун сафар намуда, симои зан ва модари Шарқро ҳам бо ҳама латофату назокат, шарафу ғурур, талошу пайкор ва ҳастии ибратомӯзаш дар зевари тасвир биёрояд.

Нахустин шеъри ба ин мавзӯ бахшидаи Мирзо Турсунзода «Ба модарон» ном дошта, шоир образи модарро ҳамеша

офаринанда, чӯянда, созанда, фаъолу соҳибҳуқуқ, бофарҳангу соҳибмаърифат ва масъулиятшинос рӯйи коғаз овард.

Баъдтар ду шеъри Мирзо Турсунзода бо номҳои «Хайр, модари азиз!» ва «Ризои модар» дар айни шурӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ соли 1941 эҷод шуд. Шоир дар ин шеърҳо модарони тоҷикро ҳамчун занону бонувони диловару ватандӯст, ғамхору вафодор ва мураббиву тарбиятгари ҷавонмардону далерон тасвир намудааст. Бисёр пуртаъсиру риққатовар аст, ки модар бо ризоиятмандӣ фарзанди дилбанди худро ба майдони корзор, ба арсаи ному нанг барои ҷасорату шучоат, диловарӣ ва ҳифзи Ватан равона менамояд.

Шоир дар манзумаи «Арӯс аз Москва» модари тоҷикро дар муҳити нисбатан пурвусъату пурғунҷоиши замони шӯравӣ тасвир менамояд, ки ба қабулу шинохти падидаву зухуроти сиёсиву иҷтимоии давр омода аст. Вақте писари ҷанговари ӯ ба духтари рус Елена дил баста, азми хонадорӣ мекунад, модар ризоият медиҳад ва шодиву хурсандии насли навро аз ҳама боло мешуморад. Бо ин шеър Мирзо Турсунзода зан ва модари тоҷикро бо замон мепайвандад ва ӯро аз гирифториҳои муҳити якнавохти пешина ба истиқболи тозақориҳо раҳсипор менамояд.

Бояд таъкид сохт, ки солҳои 60-70-уми қарни XX Мирзо Турсунзода бештару ҷиддитар барои офаридани образи модар рағбат карда, шеърҳои «Модарам» (1966) ва «Дасти модар» (1967)-ро эҷод кард. Ин шеърҳо мазмуни тарҷумаиҳолӣ дошта, ба зиндагии шахсии шоир иртибот пайдо намоянд ҳам, ҳамонро суханвар асоси маъниро ба тасвири манзараи муборизаву талоши қулли модарони тоҷик равона намуд.

Дар шеъри «Дили модар» (1967) баробар ба ёдкарди ғаму андух, инчунин нерумандии равонӣ ва ифтихору сарбаландии модарон баъди чанги хонумонсӯз равшан эҳсос мешавад:

*Агар аз гиря кардан об мешуд дил, дили ман буд,
Ба сели ашк мешуд гарқ, манзил, манзили ман буд.
Агар осон намегардид мушкил, мушкили ман буд,
Ба зери мавҷи дарё монда соҳил, соҳили ман буд.*

Шеъри «Модарам» як бахши ҳолномаи шоири миллат аст. Ӯ унсурҳои табиат ва ашёву ҳодисаҳоро ба сухан меоварад, то ки аз модари дар айёми хурдсолӣ гумкардааш нақл кунанд:

*Тифл мондам аз ту, модар, рӯи ту дар ёд нест,
Қомати ту, чашми ту, абрӯи ту дар ёд нест.
Дар сурогат мезанам худро ба ҳар як кӯю дар,
Чунки то имрӯз, модар, кӯи ту дар ёд нест.*

Шеърҳои модарномаро шоир комилан ба оҳанги хузнангез ба охир намерасонад, агар дар ибтидо як ручӯъ ба гузаштаву ҳаводис намуда, маҳзунона сухан гӯяд, дар охир вақту замон ва муҳиту одамони некро дастгиру ҳамнаво мешиносад:

*Шеър гӯям, ояд аз шеърам садои модарам,
Деҳа гӯям, бар сарам ояд ҳавои модарам.
Солхӯрда гар зане рӯзе дучор ояд ба ман,
Гӯямаш, ки: «Бош, то ҳастам, ба ҷои модарам!»*

Дар «Дасти модар» симои наҷиби зани тоҷик бо тамоми хислатҳои шоёнаш ҷилвагар мешавад, ки дар ӯ қувваи навсозӣ, ҳаётбахшӣ, ташаббусу тадорук, илму фарҳанг, ишқу муҳаббат, оила, тарбияи фарзандон ва дигар чанбаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба зухур меояд:

*Бо ҳамон дасте, ки дар рӯи замин
Бахро кардӣ ба фарзандат қарин.*

...Бо ҳамон дасте, ки шабҳои дароз

Чашми шаҳло карда во аз хоби ноз.

Устод Мирзо Турсунзода танҳо вассофи хусни расо ва зебоии зани тоҷик нест, балки шореху тасвиргари корномаҳои созандаву омӯзандаи ӯ ҳам ҳаст. Шоир занро гармиву ҳарорат ва нуқтаи меҳвари сохтанҳову бунёдкарданҳо мешуморад:

Зан агар оташ намешуд, хом мемондем мо,

Норасида бодае дар қом мемондем мо.

Зан агар моро намебахшид умри бардавом,

Бетахаллус, бенасаб, беном мемондем мо.

Дар ойинаи ашъори ғиноии Мирзо Турсунзода зани некбахту хушиқбол ба ҳар қору амали нек бозтоб мешавад. Аз ин рӯ, шоир дар шеърҳои «Зан агар оташ намешуд...», «Чашми ман», «Дарди ман боло гирифт», «Дасте ту медонад», «Зан посбони оташ аст», «Кокулат», «Зан, зан аст», «Бӯи гул ояд зи ту» ва дигар шеърҳо беҳтарин, самимитарин, нафистарин, зеботарин ва пурмазмунтарин алфозро чун дурдонаҳо нисори хусну малоҳати зан месозад:

Гар намешуд дасте зан, хусни замин пайдо набуд,

З-ин сабаб гӯем занро маҳфилорои замин.

Мавриди зикр аст, ки модарномаи Мирзо Турсунзода боиси эҷоди силсилашеърҳову модарномаҳои дигар шудааст. Ин таҷрибаи хуби устоди суханро шоирони дигар, амсоли Мирсаид Миршакар, Аминҷон Шукуҳӣ, Мӯъмин Қаноат, Лоиқ Шералӣ, Гулчеҳра Сулаймонӣ, Гулрухсор, Фарзона, Камол Насрулло, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Аҳмадҷони Раҳматзод, Озарахш ва адибони дигар бо шаклу шеваҳои муносиб ба сабки суханвари хеш идома бахшиданд.

Дар баробари модарнома, инчунин шоир оид ба дунёи рангини ҷавонон, садоқату вафодорӣ, меҳру муҳаббат ва олами маънавии ошиқон як силсила шеърҳо эҷод кардааст. Дар шеърҳои сурудҳои «Дилбари шӯҳи бефаранҷӣ», «Дар сари тасвир», «Ба гулбоғи тоҷик», «Нишона дорад» ва амсоли ин навиштаҳо муносибатҳои шахсию иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ишқи поки беолоиш ва муҳаббати гарму самимона тасвир шудаанд.

Дар шеърҳои «Хонаи мо он қадар ҳам дур нест», «Ситораи ман», «Қишлоқи шумо», «Ҳалқаи заррин», «Нақши пой», «Бо чашми ту», «Ситора наздик» ва дигар шеърҳо қаҳрамони лирикӣ мазҳабе ҷуз меҳру муҳаббати пок надорад. Ҳамчунин, шоир муҳимтарин меъёрҳои ахлоқу оиларо на чун муносибатҳои шахсӣ, балки ҳамчун ифодагари андозаву мавқеи иҷтимоӣ тасвир мекунад:

*Туро сад бор гуфтам, ки гуломат ман,
ҳамин кофист,
Фидои як каломат, як саломат ман, ҳамин
кофист,
Навиштам, паҳш кардам муҳр, мондам
даст бегуфтор
Ҳаётамро, мамотамро ба номат ман,
ҳамин кофист.*

Қаҳрамони ғиноии шеъри «Ҳамин кофист» ошиқи ҷавон нест, балки марди солор ва соҳибрӯзгорест, ки бо гузашти айём ва дидани таҷрибаҳои зиёди зиндагӣ ба худ хулосаҳои зарурӣ бароварда, мувофиқи он рафтор мекунад. Ба ибораи дигар, садоқату самимият ба зан эътиқодномаи ҳаёти оилавии ӯ гардидааст. Бино бар он вай талхию шириниҳои ҳаёт ва

мазмуну моҳияти зиндагиरो бе ёри худ тасаввур карда наметавонад:

*Ту донӣ феълу атвори гуломон шӯру исён аст,
Шикастан, пора кардан кундаву занҷири зиндон аст.
Чу рӯди кӯҳ ҷӯшида, хурӯшида бурун рафтан
Зи қаъри тангно, омоли озодипарастон аст.*

Соҳтор, мазмун, мавзӯъ ва муҳтавои силсилашеърҳои «Бо чашми ту» низ ба оиладорӣ бахшида шудааст. Шеърҳои «Ситораи наздик», «Гарди роҳ», «Бо чашми ту», «Афсӯс, ки накардӣ имтиҳонам...», «Садои пошна» аз рӯи мундариҷаи ғоявӣ ва шакли бадеӣ бозгӯи омӯхтаву андӯхтаҳои фикриву ахлоқӣ ва иҷтимоии марду зани мӯнису ғамхор, меҳрубону ғамгусор мебошанд. Дар ин шеърҳо зану шавҳар аниси ҳамдигаранд, ки хислату рафтори якдигарро омӯхта, дар такмили ҷаҳони ботиниву маънавияти якдигар саҳм мегузоранд.

Устод Мирзо Турсунзода дар ҳақиқат шоири миллии мо аст, дар шеъри ӯ зану модари тоҷик на фақат ботинан, балки аз назари зоҳирӣ ҳам милливу шарқист. Аз ин хотир, ӯ ханӯз соли 1938 дар шеъри «Ба дилбар» либоси атласро хоси нозанинони тоҷик номида буд:

*Эй духтари нозанини қадрас,
Зебанда туро либоси атлас.*

Дар шеъри «Садои пошна» шоир бори дигар ба образи духтари тоҷик муроҷиат мекунад, ки ҳусни зоҳирии ӯ аз зебоии олами ботиниаш хабар медиҳад ва унсурҳои чехраи қаҳрамон– «чиҳил кокул», «куртаи атлас» ва «сурхии рӯ» симои ӯро пурратар мекунад:

Дар ашъори Мирзо Турсунзода боз даҳҳо образи духтару бонуи тоҷик инъикос ёфтааст, ки он на танҳо ифодагари шахсияти алоҳида, балки қувваи ободкори мамлакат, осудабахши рӯзгор ва такмилдиҳандаи ахлоқу зеҳнияти миллат аст.

Тавре ёдовар шудем, устод Мирзо Турсунзода ҳамчун мунодии сулҳу дӯстӣ нисбат ба тақдири халқҳои Шарқ беэътино набуда, дар ашъори худ ба тасвири ҳақиқати халқу миллатҳои дигар, бахусус, мардуми Ҳиндустон пардохтааст. Соли 1947 устод ба Ҳиндустон сафар карда, муддати як моҳ бо муҳити рӯзгори ҳиндувон ошно гардид ва ҳосили ин сафар силсилашеърҳои «Қиссаи Ҳиндустон» аст.

Бегумон, достони лирикию эпикии «Духтари муқаддас» низ нишоне аз ҳамин сафар буда, шоир рамзу розҳои духтари адолатхоҳи ҳиндуру, ки аз гапу кори ҷаҳон огоҳ аст, ташреҳи бадеӣ медиҳад.

Дар достон масъалаи ба ҳодисаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ даҳлат кардан, дарки нобаробарии иҷтимоӣ, барҳам додани онҳо барои сулҳ ва дӯстии халқҳо, муборизаи зидди ҷанг ва ноиттифоқии давлатҳо бархостани занони ҳинду нишон дода шудааст. Мирзо Турсунзода сифатҳои нави занони ҳиндуру, ки таҷассумгари симои маънавию сиёсӣ, фарҳангӣ ва ахлоқии онҳо мебошанд, ба қалам овардааст:

*Духтари ҳинду адолатхоҳ шуд,
Аз баду неки ҷаҳон огоҳ шуд.
Чустуҷӯ мекард он инсофро,
Осмони софи кӯҳи Қофро.*

Дар достон шакли тасвири образи духтари муқаддас ба усули нақлӣ сурат гирифта, шоир бештар ба олами ботинии

қаҳрамон тавачҷух зоҳир мекунад. Задухӯрди ботинӣ, зиддиятҳои олами рӯҳии қаҳрамонро, ки боиси тағйироти куллии фикру андеша ва тарзи ҳаёти ӯ шудаанд, бо ҳунари шоири тавоно такмил меёбанд.

Яке аз асарҳои дигари ба зан бахшидаи Мирзо Турсунзода, достони «Чони ширин» мебошад, ки ин дoston аз асарҳои маъруфи Мирзо Турсунзода ба ҳисоб рафта, дар маркази рӯҳӣҳои лирикии шоир зан қарор мегирад, вале мавзӯи асли Шарқ, озодӣ, истиқлолияти миллий, ваҳдату ягонагӣ, сулҳ ва дӯстии халқҳо маҳсуб меёбад.

Дoston монолоии лирикӣ буда, Мирзо Турсунзода дар он ба таърихи миллат ва ба тараққиёти маънавии халқ дар замони муосир тавачҷух зоҳир мекунад. Хонандаи дoston шахсияти аслии шоир ва мақоми байналмилалии ӯро дарк мекунад, ки хонаи ӯ қадамгоҳи бузургони олам аст. Шоир ходими бузурги ҷамъиятӣ, муборизи матини роҳи сулҳ, ваҳдату ягонагӣ ва дӯстии миллатҳои гуногун мебошад. Фарзанди ҷаҳонгаштаи тоҷик дар ин сафарҳо имрӯзу гузаштаи миллати худро ба ҷаҳонӣён муаррифӣ карда, нақши вичдониву имонии худро ҳамчун қаҳрамони Ватан дар ақсои олам ба некӣ ёдгор гузоштааст.

Бо ин ҳама бузургӣ боз ҳам ба дутфу назокат ба зан, ба олиҳаи зиндагӣ рӯй оварда, маъсумона бо дили пурмеҳр хитоб мекунад:

*Чони ширин, ин қадар ҷангам макун,
Ин қадар беҳуда дилтангам макун.
Гашта-гашта дар сафар боз омадам,
Боз дар наздат ба парвоз омадам.*

Ҳамин гуна, мавзӯи зан ва модар як бахши рангину ҷолиби ашъори устод Мирзо Турсунзода буда, дар онҳо тамоми паҳлӯҳои зиндагиву фаъолиятҳои соҳандаву ибратомӯзи бонувон тасвирпардозӣ шудааст. Шоири озодадешу хушманд, дурбину фардонигар, донову огоҳ, муҳимтар аз ҳама, таҷрибаандӯхтаву сабақи ҳаётбардошта рисолати инсонии худ мешуморад, ки ҳастии ҷаҳонсози занро зебову рангин, пурармону орзуманд ва покмаҳзар рӯи коғаз оварад.

Шоистаи таъкид аст, ки дар замони соҳибистиқлолӣ маҳз бо талошҳои омӯзандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки сарчашма ба афқору бузургони илму адаби миллат дорад, мақоми зан дар ҷомеаи навини кишвар бамаротиб боло рафт. Пешвои миллат борҳо дар Паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии мамлакат ва мурочиатҳои худ ба мардуми ҷумҳурӣ аз мақоми волои занону бонувон дар ҷомеа, қабули барномаҳои давлатӣ ва қонуҳои ба дастгирии занон ва фаъолияти пурсамари онҳо нигаронидашуда, ёдовар мешаванд.

Далели равшани ин гуфтаҳо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа» мебошад, ки 3-юми декабри соли 1999 ба тасвиб расидааст ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» мебошад, ки соли 2004-ум қабул гардидааст.

Ҳамчунин, аз соли 2009 инҷониб бо ташаббуси бевоситаи Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 8-уми март Рӯзи Модар эълон гардидааст.

Дар маҷмӯъ, бо боварӣ метавон гуфт, ки дар таърихи гузашта ва навини тоҷик зан-модар ҷойгоҳи баланд дошта, шоирону бузургонаш барои гиромидошти ӯ хидматҳои шоистаро анҷом медиҳанд. Дар ин маврид баробари дигар хидматҳои шоён, модарнома ва ашъори ба бонувон бахшидаи устод Мирзо Турсунзода, шоистаи арҷгузорист.

Ашъоре, ки дар баробари тасвири беҳамтои зан, меҳри поённопозири модар ва чилваҳои нотакрори латофату назокати бонувон, бедорӣи иҷтимоиву сиёсии занони тоҷик, занони Шарқ ва ба арсаи корномаҳои бузурги иҷтимоӣ қадам ниҳодани онҳоро бо маҳорат ва ҳунари олиии шоирона ба қалам овардааст.

Saymumin YATIMOV

*Doktor der Politikwissenschaften,
Korrespondierendes Mitglied der Nationalen
Akademie der Wissenschaften Tadschikistans*

**KLASSISCHE ELEMENTE IN DER UNTERSUCHUNG
GEOPOLITISCHER PROBLEME DER REGIONALEN UND
GLOBALEN ENTWICKLUNG**

Einführung

Die gesamte Geschichte der Menschheit, ob schriftlich oder mündlich, ist eine Chronik der Kämpfe und Konfrontationen, deren Ergebnis die Sicherung der Macht über die jeweiligen Territorien ist oder der Verlust der Kontrolle über einen Teil der nationalen Interessen, was natürlich politische, wirtschaftliche, militärische, soziale, ideologische, kulturelle, geographische und andere lebenswichtige Positionen bedeutet.

Die wichtigsten Subjekte und Objekte eines solchen Kampfes sind soziale Gruppen, Klassen, Völker und Nationen, die in Form eines Staates in die regionalen und weltweiten Konfrontationsarenen eintreten. Solche Konfrontationen dauern in der Regel so lange an, bis eine der Parteien ihr Ziel erreicht. Andernfalls müsste der Kampf als eine Art nutzlose Aktion betrachtet werden, die sehr zweifelhaft ist, um eine Partei anzuziehen.

Die einzige Ausnahme bilden in diesem Fall nur theokratische Regime, Parteien, Bewegungen, Gruppen, die aggressive Innen-

und Außenpolitik betreiben, und zwar aus zwei Gründen. Erstens, in fanatischer Überzeugung von religiösen Postulaten und im Glauben an die Richtigkeit der messianischen Sache stellen sie nationale Interessen in direkte Abhängigkeit von religiösen Interessen. Sie ignorieren Prinzipien und Werte, die aus Geschichte, Kultur, Literatur, Traditionen, Bräuchen usw. hervorgehen. Sie opfern diese Werte, um religiösen Kosmopolitismus zu erreichen. Sie halten es nicht für möglich, als letztes Mittel zumindest von ihren offensiven, äußerst feindlichen Absichten Abstand zu nehmen, trotz aller Misserfolge, Verluste, Schande, Entlarvung, allgemeiner öffentlicher Verurteilung innerhalb ihres eigenen Territoriums und darüber hinaus.

Zweitens: Mit der klaren Vorstellung, dass die von ihnen behaupteten ideologischen Prinzipien eine eklatante Verzerrung der Realität und eine falsche Interpretation der heiligen Schriften sind, versuchen sie mit allen Mitteln, das Unwahre als etwas Authentisches darzustellen und die Massen im entsprechenden Geist zu behandeln. In dieser Hinsicht werden einfache irdische, menschliche, d.h. Klassen- und Parteiinteressen, als übernatürlich dargestellt, nur um ihre eigenen sozialen Bestrebungen zu sichern. Sowohl im ersten als auch im zweiten Fall geht es nur um Macht, deren Aneignungsmöglichkeiten, deren Erhaltung, Schutz und natürlich auch um ihre Vermehrung.

Ähnlich sind die Handlungen einiger geopolitischer Akteure, verständlicherweise von weltlicher Natur, die, die Wahrheit verleugnend, versuchen, ihre geostrategischen Ziele in den jeweiligen geographischen Räumen auf jede erdenkliche Weise zu erreichen. In diesem Fall unterscheiden sich ihre Handlungen praktisch nicht von den Absichten der oben genannten Regime,

d.h. von dem Wunsch, über die Erde im Namen des Himmels zu herrschen. In diesem Zusammenhang kann man von Unterschieden in der Art und Weise, den Formen und Methoden der Zielerreichung sprechen. Dabei ist der Kern des politischen Vorgehens in der Außenpolitik sowohl der theokratischen als auch der weltlichen Regime identisch - die eigene Vorherrschaft in den für sie interessanten Räumen zu sichern, d.h. näher an den wirtschaftlichen Ressourcen zu sein.

Die Politik gestaltende und die wichtigste Figur, die fähig ist, die Politik selbst zu realisieren, ist unserer Meinung nach Seine Majestät der Mensch. Um es noch konkreter auszudrücken, ist das der Normalzustand der Arbeitsfähigkeit des Denkapparates eines bewussten Wesens, seines Gehirns. Von der inhaltlichen Qualität dieser komplexen Materie hängt ihre Angemessenheit im Verhältnis zu den sozialen Bedürfnissen nicht nur von der Existenz des Menschen, sondern auch von der Gesellschaft, dem Staat und damit vom geopolitischen Raum ab.

Die theoretische und angewandte Innen- und Außenpolitik des Westens hat tiefgreifende historische Wurzeln. Man sollte neben einer ausreichend qualifizierten Nutzung der technischen Errungenschaften des Westens auch das Wesen und den Stil der geistigen Orientierung der Alten Welt studieren. Ihre historische Erfahrung sollte sofern möglich, in Betracht gezogen werden. Man sollte sie an die objektive Realität und die sie begleitende Umstände anpassen, und die Möglichkeit ihrer Berücksichtigung in Betracht ziehen.

Von den führenden Nationen zu lernen ist keine neue Idee. Die Einzigartigkeit von Abu Ali Ibn Sino (Avicenna) und seine Innovation sowohl in den präzisen als auch in den humanen

Wissenschaften besteht darin, die fortschrittlichsten wissenschaftlichen Errungenschaften seiner Epoche, einschließlich der griechischen Antike, zu beherrschen. Dieser berühmteste Wissenschaftler des Ostens, einer der herausragenden Philosophen und Naturforscher der Welt, hat über vierzig Mal die "Metaphysik" des Aristoteles lesen und schließlich auswendig lernen müssen, bis er mit Hilfe geeigneter erklärender Literatur diese verstand und somit sein Ziel erreichte. Dies ist ein Indikator für das offensichtliche Bestreben großer Denker, die Realität zu begreifen, zu verstehen, zu erfassen und die einheimische Wissenschaft mit Hilfe der Wissenschaft selbst zu fördern, unabhängig von Nationalität, Glauben und Herkunftsort.

Der Meister Sadriddin Ayni nennt vier Personen als "literarische und kulturelle Führer"-Abuabdullo Rudaki, Abulqosim Firdousi, Abuali Ibn Sino und Ahmadmakhdum Donisch. Den Letzteren hielt er für eine natürliche Führungspersönlichkeit. Ayni schreibt folgendes: "Es ist bekannt, dass es zu jener Zeit in Buchara keine Werke gab, die sich neuen Ideen und moderner Literatur widmeten. Dies führt zu der Schlussfolgerung, dass der geborene Vordenker seine Ideen nicht aus irgendeinem Buch oder der Anweisung einer anderen bezog, sondern lediglich aus seinem Intellekt und seiner Klugheit" . Sadriddin Ayni betrachtete Ahmadi Donish nach der Bekanntschaft mit seinem Werk - "Navodir-ul-vakoe'" ("Seltene Ereignisse") - als ein außergewöhnliches Talent. Dieses Buch, welches den Begründer der modernen tadschikischen Literatur, Sadriddin Ayni, zu revolutionären Ideen, d.h. zur Beseitigung des Regimes des Emirs von Buchara und zur Umgestaltung der Weltordnung bewegte, ist das Ergebnis der Bekanntschaft mit

Ahmadi Donisch und dessen wissenschaftlichen, technischen und kulturellen Errungenschaften der fortgeschrittenen Völker. In diesem Buch geht es konkret um Eindrücke aus drei Reisen des tadschikischen Aufklärers nach Russland.

Der Gegenstand unserer Untersuchung ist also das klassische Element der Untersuchung des Zustands von Weltanschauungen einiger Völker auf der Grundlage der Ansichten von Georg Wilhelm Friedrich Hegels (1770-1831) in seinem berühmten Werk "Philosophie des Geistes". Diese Arbeit ist unserer Meinung nach ein wichtiger Leitfaden sowohl für theoretische als auch angewandte Geopolitik. Die wissenschaftliche Sicht globaler Denker in historischer und vergleichender Dimension kann als Einschätzung des Problems der Aufrechterhaltung geopolitischer Sicherheit, zumindest auf nationaler Ebene, dienen.

In diesem Aufsatz werden geopolitische Probleme durch Kategorien und Definitionen von Bewusstsein, Weltanschauung, Selbsterkenntnis, Selbstbewusstsein, Zielsetzung, durch das Prisma der Persönlichkeitsmerkmale, Genie und andere damit verbundene Konzepte betrachtet.

Mit anderen Worten, es wird die Wissenschaft über die politischen Antriebskräfte der Außenpolitik, die Interpretation und Prognose politischen Verhaltens und verschiedener Handlungen im Rahmen der subjektiv-objektiver Beziehungen in der Weltpolitik und umgekehrt, durch das Prisma der Humanwissenschaften betrachtet.

Entwicklung des Weltbildes

In der Analyse und Bewertung des Geistes hält sich Hegel für den Nachfolger des Aristoteles. Trotz der Tatsache, dass die "Philosophie des Geistes" mehr als zweitausend Jahre nach dem Leben dieses Genies aller Zeiten und Völker geschrieben wurde, hebt der deutsche Wissenschaftler die weltweite Anerkennung und wissenschaftliche Autorität dieses altgriechischen Enzyklopädisten hervor.

Die Phänomene, die in der Philosophie von Platon, Aristoteles und Kant mit Begriffen wie "Ideal", "Erwartung", "Bewusstsein", "Denken" und "Verstand" bezeichnet werden, will Hegel im Zusammenhang mit dem Alter aufzeigen, um sie je nach physiologischer Entwicklung des Menschen mit verschiedenen Begriffen zu erklären, ihre Ursprünge und Entstehungsperioden zu untersuchen und die Entwicklung von Faktoren zu betrachten, die das Individuum beeinflussen.

Das Konzept des "Geistes", das er, wie bereits erwähnt, in perfekten semantischen Schattierungen verwendet, sieht er in vollständigem Zusammenhang mit Gefühl, Bewusstsein und Wahrnehmung. In diesem Prozess werden die Qualität und der Inhalt des Geistes vom Philosophen in den Vordergrund gerückt. Das Hauptthema seiner Forschung sind nach Ansicht von J. Bruner die aktuellen Fragen der Psychologie der Wissensaneignung: "Bewusstsein – das ist jener einzigartige Komplex von Prozessen, der den Menschen im Gegensatz zu Tieren befähigt, Werkzeuge zu verwenden und Sprache nicht nur zur Kommunikation, sondern auch als Instrument des Denkens zu nutzen" .

In diesem Fall analysiert der Autor sachkundig die altersbedingten Veränderungen, das Wesen und den Inhalt des menschlichen Denkens. Allerdings geht man davon aus, dass es nach Hegel nur sehr wenige bedeutsame Analytiker der Evolution des Denkprozesses gibt.

Der deutsche Philosoph ist sich sicher, dass im Körper eines gesunden Menschen das Bewusstsein "als natürlicher Altersprozess" existiert. Er ist der Meinung, dass es wichtig ist, bei altersbedingten Veränderungen den Geist vom Körper zu trennen. Zugleich drückt Hegel dem Geist seine Hochachtung aus, der sich positiv vom körperlichen Zustand abhebt: "Der Geist entdeckt hier seine Unabhängigkeit vom körperlichen Zustand, weil er sich früher als dieser entwickeln kann. Oft entdeckten Kinder eine geistige Entwicklung, die ihrer körperlichen Entwicklung weit voraus war. Das war vor allem bei stark künstlerisch ausgeprägten Begabten der Fall... Dasselbe galt für die leichte Aufnahme bestimmter Kenntnisse, insbesondere in den mathematischen Fächern, sowie für die Fähigkeit, richtig zu argumentieren..." .

Hegel betont, dass ein Individuum mit der geistigen Entwicklung ein bestimmtes Entwicklungsstadium erreichen muss, um sich dem Universalen als ein in sich geschlossenes, bereites und stabiles Subjekt entgegenzustellen. Er muss sich selbst in seiner eigenen Unabhängigkeit begreifen. Nach Ansicht des deutschen Wissenschaftlers wird ein Junge erst dann zu einem "Mann", wenn er begreift, dass die Welt als Substanz (konstant, beständig, wesentlich) und das Individuum nur als Akzidens (augenblicklich, vergänglich, vorübergehend) zu betrachten ist. Dass der Mensch aus diesem Grund das Wesen seiner Tätigkeit und seine Befriedigung nur in der Welt finden kann, die ihm

entgegengesetzt ist und unabhängig davon seinen Weg verfolgt, und dass er deshalb die für die Sache erforderlichen Fähigkeiten entwickeln sollte .

Der deutsche Philosoph verwendet eine äußerst interessante Interpretation: "Der Mensch muss in sich selbst die Vollkommenheit finden". Erst dann wird er lernen, in einem Leben voller Widersprüche und Schwierigkeiten zurechtzukommen (Theodor Roosevelt). In diesem Zusammenhang kommt Hegel zu folgendem Schluss: "Ein in sich vollkommener Mann arbeitet zum Nutzen der Sache, nicht zu ihrem Nachteil, und erhebt sich so über die einseitige Subjektivität des jungen Mannes" .

Der Wissenschaftler widmet der Herausbildung des Weltbildes (von Heranwachsenden) Heranwachsender große Aufmerksamkeit. Er ist davon überzeugt, dass Erziehung und Ausbildung in der ersten Lebensphase eines Menschen die einflussreichsten Faktoren für die zukünftige Persönlichkeitsbildung sind. In dieser Zeit sucht eine Person nach jemandem, der ihr ebenbürtig ist. "Irgendein Mensch gilt dabei immer als Ideal, den er kennenzulernen und nachzuahmen versucht: Nur auf diese besondere Weise kann ein Kind, das dies im Auge hat, sein eigenes Wesen betrachten. Was der Junge zu lernen hat, muss ihm daher als eine Art Autorität gegeben werden, und mit der Macht der Autorität fühlt er, dass dieses Gegebene in Bezug auf ihn etwas Höheres ist. Dieses Gefühl muss während der Ausbildung sorgfältig gehütet werden" .

Es ist bekannt, dass Hegel diese Idee seiner Zeit, der konservativen, aristokratischen, avancierten und zielstrebig gebildeten deutschen Generation, entgegenbringt. Und unter solchen Bedingungen mischt sich kein Fremder in die Familie und

das Leben ein. Auch eine zufällige Einflussnahme von außen ist unmöglich.

Sicherlich ist dieser Gedanke auch für die heutigen Generationen unserer Staaten von großer Bedeutung: Kinder, Jugendliche, junge Menschen sollten unter Aufsicht in Erziehung, Bildung und Ausbildung jener Personen stehen, die über wissenschaftliche Kenntnisse verfügen und den Ideen der nationalen Staatlichkeit treu sind. Es ist wichtig, dass sie keinen fremden Ideen, Traditionen und Bräuchen unterworfen und hörig sind, "damit durch ihre Rede der Feind in die Falle fällt, damit sie den Freund vom Feind unterscheiden können, den richtigen Weg gehen" (Hafiz).

Wie E. Kant stellt Hegel die Disziplin bei der Erziehung des Menschen in den Vordergrund. Er sieht darin die Grundlage für die Verwandlung des Menschen in eine Person. Er weist auf einen wichtigen Teil der Bildung hin: "Der zu Erziehende darf nicht von sich aus handeln; er muss gehorchen, um befehlen zu lernen" .

Zum Weltruhm der deutschen Nation trugen Disziplin, Pünktlichkeit, Zurückhaltung und Fleiß bei. Moralisches Handeln dank des internen ethnischen Konsens, die Aneignung der Verhaltensregeln, die praktische Umsetzung von Initiativen, die den nationalen Interessen entsprechen - das sind die Qualitäten des kreativen deutschen Volkes, welche ein Vorbild für die unglücklichen, zu destruktiven Initiativen neigenden Menschen werden sollten.

Disziplin, Gehorsam gegenüber der öffentlichen Ordnung und dem System sind wesentliche nationale Attribute, Eigenschaften und Charaktere. So wie die Menschen aus Tugenden positive Verhaltensweisen lernen, müssen auch Nationen ihre

Vergangenheit und Gegenwart mit fortgeschrittenen Nationen vergleichen. Von ihnen lernen, ihnen folgen, erfahren, was den Erfolg einer Nation ausmacht, was die Gründe und Faktoren sind, die zu den für die Gesellschaft nützlichen Ergebnissen geführt haben.

Die Analyse zeigt, dass das Wesen der von Hegel in "Die Philosophie des Geistes" erfolgreich nachgewiesenen Weltanschauung ein Phänomen ist, das größtenteils nicht dem Staat zuzuordnen ist. Der Philosoph ordnet sie der fortgeschrittenen Klasse der Gesellschaft - Intellektuellen und denjenigen, die für Patriotismus verantwortlich sind - zu, indem er dieses Gefühl in deren Worten, durch deren Arbeit und vor allem durch ihr Verhalten darstellt. Sie sind es, die durch intellektuelle Vorgaben die Sphäre der Weltanschauung, des Patriotismus, der nationalen Selbsterkenntnis beeinflussen, die den ideologischen und sozial-geistigen Zustand ihrer Landsleute manipulieren/beeinflussen. Hierbei versucht Hegel unter Einbeziehung der Qualität der Nation zu erklären: Der geistig-psychologische Zustand der Nation sollte in einem Umfang bestehen, das die Sicherstellung der nationalen Interessen gewährleistet, wie ein Selbsterhaltungsinstinkt mit der vollen Zuversicht, der gezielten Bildung des öffentlichen Bewusstseins auf Grundlage der Interessen der Heimat.

Die nationale Einheit, das Bewusstsein der Verbundenheit mit dem gemeinsamen Mutterland, das Verantwortungsbewusstsein für die Sicherung der Stabilität und der sozialen Entwicklung, und der Förderung der nationalen Interessen sollten im System des Selbstschutzes der nationalen Identität, der schöpferischen Traditionen, Feste und Riten als Grundlage dienen.

Nach Hegel kann diese Denkart nicht an einem leeren Ort und spontan entstehen. Die Geistesbildung braucht gezielte Erziehung und Ausbildung. Durch die Beherrschung des realen Wissens "ist ein Erwachsener nicht mehr unter der Macht seiner privaten Motive und subjektiven Ansichten und ist nicht mehr nur mit seiner persönlichen Entwicklung beschäftigt, sondern taucht in den Geist der Wirklichkeit ein und zeigt sich aktiv für die Welt" .

Die wichtigsten menschlichen Bestrebungen sind Gesundheit und ein menschenwürdiges Leben. Allerdings: "Nur das Wissen kann der Menschheit helfen, die Ursachen ihres Unglücks vollständig zu erforschen. Es erklärt ihr, wie diese Faktoren beseitigt werden können, und bündelt die Kräfte, um diese Ziele zu erreichen" .

Hegel ist außerdem der Ansicht, dass jeder wirkliche Mensch sein Ideal hat. Indem er ihm folgt, präsentiert er seine Pläne auf diese Weise: "Sein unmittelbares Ziel ist es, eine Ausbildung zu erhalten, die ihn befähigt, seine Ideen zu verwirklichen. Indem er dies versucht, wird er zu einem reifen Menschen" . Unserer Ansicht nach sind die Hegel'schen Überlegungen über die Verwandlung eines einfachen, naiven, verlorenen, verzweifelten und enttäuschten Menschen in einen kämpfenden, aktiven, erfolgreichen Menschen, äußerst interessant.

Seiner Meinung nach kann ein unerfahrener Mensch, der sich zu einem bestimmten Zeitpunkt plötzlich im tobenden Ozean des Daseins wiederfindet, ohne sich auf die Prüfungen des Lebens mit seinen Idealvorstellungen vorbereitet zu haben, diesem Strudel oftmals nicht entkommen.

Selbstverständlich sind solche Schwierigkeiten für einen Mensch, der ein friedliches Leben führt, unwahrscheinlich. Je

später ein solcher Zustand im Leben eines jungen Menschen eintritt, so Hegel, desto schwieriger wird es, ihn zu überwinden. Gleichzeitig stellt der deutsche Philosoph verzweifelt, jedoch entschieden fest: "In der Natur eines schwachen Menschen kann dieser Zustand ein ganzes Leben lang anhalten. In diesem schmerzlichen Zustand will der Mensch auf seine Subjektivität nicht verzichten, kann seine Abscheu vor der Realität nicht überwinden, und befindet sich deshalb in einem Zustand relativer Unfähigkeit, die leicht zu einer echten Unfähigkeit werden kann" .

Natürlich ist dieses Thema für die Weltliteratur und Weltphilosophie nicht neu. Es ist jedoch eine Frage, welche Nation, welches Volk, in welchem Umfang und für welchen Zeitraum in der Lage sein wird, einen solch unangemessenen Zustand zu überwinden. Wann kehren sie in das für sie selbst und ihre Gesellschaft gewohnte Leben zurück? Die sich wiederholenden und allgemeinen Phänomene erhalten eine umfassende Besonderheit und werden zu einem integralen Bestandteil des nationalen Charakters. Dieses Muster darf nicht ignoriert werden.

Hegel setzt das Thema fort und stützt sich dabei auf seine eigene Nation, als ob er mit einer warnenden Aussage auftritt: "Wenn der Mensch jedoch nicht sterben will, muss er akzeptieren, dass die Welt aus sich selbst heraus existiert und im Grunde genommen bereits geschlossen (geformt - S.Y.) ist. Er muss Bedingungen akzeptieren, die ihm von dieser Welt gestellt werden, und aus ihrer Widerspenstigkeit heraus muss er das erobern, was er für sich selbst haben will" .

Hegel ist der Ansicht, dass der Mensch nicht denken sollte, dass ihn nur das Bedürfnis zum Handeln drängt. Tatsächlich müssen Probleme, die Teil der Realität sind, nicht als

aufgezwungene Dinge, sondern als routinemäßige Phänomene innerhalb des Verstandes und des menschlichen Intellekts erkannt werden. Es sei angemerkt, dass Hegels Ideen zwar zur Grundlage der materialistischen Theorie der sozialen Revolution wurden, der Philosoph selbst jedoch kein Befürworter einer solchen Transformation war.

Als herausragender Denker trat er für einen evolutionären Weg der Umgestaltung der Gesellschaft auf der Grundlage ihrer Bedürfnisse auf. Zum menschlichen Charakter bemerkt der deutsche Wissenschaftler folgendes: "Ein erwachsener Mann handelt also mit völliger Vernunft, er gibt den Plan für die vollständige Umgestaltung der Welt auf und sucht seine persönlichen Ziele, Leidenschaften und Interessen nur im Kontakt mit der Welt zu verwirklichen" .

Hegel ist ein Verfechter der Tatsache, dass jeder Mensch, unabhängig von seiner sozialen Stellung, einen bestimmten Platz im Leben haben muss. Und den Inhalt eines solchen Status muss ein Ideal bilden. Seine Umsetzung soll durch Prinzipien erfolgen, die der Entwicklung der Gesellschaft entsprechen. Der Philosoph glaubt, dass es für die Verwirklichung allgemeiner Bestrebungen mehr als genug Raum und Umfeld gibt. Sie müssen lediglich gefunden, gesehen und genutzt werden.

In dieser Hinsicht beantwortet Hegel viele Fragen, die subjektiv, individuell und psychologisch sind. Er betrachtet die Persönlichkeit eines jeden Patrioten seines Mutterlandes in einer unerbittlichen Suche, dem Wunsch, vorwärts zu kommen, nicht zu verzweifeln, seinen Platz in gesellschaftlich nützlicher Tätigkeit zu definieren und zu finden. Seiner Meinung nach gibt es für eine solche Person noch viel Raum für eine ehrenvolle, weitreichende

kreative Tätigkeit. Denn obwohl die Welt als weitgehend fertig anerkannt werden muss, ist sie nicht tot, nicht perfekt und bei weitem noch nicht vollständig. Das Konfliktpotential der Welt, das vom Menschen selbst geplant, organisiert und ausgeführt zu unermesslichen sozialen Katastrophen führt, ist ein Beispiel dafür. Ihre Ursachen zu ergründen ist die wichtigste Aufgabe der Wissenschaft.

Blick auf die Welt

Es ist nicht verwunderlich, dass eine am meisten ausgeprägte Form geopolitischer Konfrontationen im Weltbild, im System der Ansichten über Natur, Gesellschaft und Denken verkörpert ist. Dieser Zustand bestätigt einmal mehr die axiomatische Schlussfolgerung, dass die Konfrontation des Bewusstseins eine Widerspiegelung wesentlicher Merkmale ist - die Konfrontation des wesentlichen Seins.

Der geopolitische Kampf auf regionaler und globaler Ebene hängt ganz vom Grad und Umfang der Ansprüche an die lebenswichtigen Bereiche in den räumlichen Dimensionen ab. Die Instrumente dieser Art von Beziehung werden sicherlich durch wirtschaftliche, wie auch militärische Macht geregelt und bedingt.

Die Vorstellung, dass Geopolitik als politische Praxis und politische Theorie ein der neueren und jüngsten Geschichte vorbehaltenes Phänomen ist, ist gelinde gesagt zutreffend. Mythen, Legenden, heilige Schriften, mündliche und schriftliche Überlieferungen früherer Generationen tragen vor allem Spuren des Einflusses der politischen Verhältnisse.

Wir sind zutiefst davon überzeugt, dass die geopolitische Essenz, ihre Entwicklung, der Geschichte der Entstehung von Staaten entspricht. Der Name des Fachs und die Definition des Systems der Weltanschauungen als formale Wissenschaft schmälert in keiner Weise die Bedeutung des eigentlichen Wesens der Wissenschaft.

Ein ganzheitliches Weltbild begleitet die menschliche Geschichte und ist eine Form der Reflexion der Realität. Natürlich bestimmt, verbessert oder, anders herum, beeinträchtigt es das Sein. Im letzteren Fall, wenn es sich um eine solche Auswirkung auf die Realität handelt, könnte man die Ergebnisse davon als eitle (mechanische) Negation bezeichnen, die das Gegenteil der dialektischen Negation ist.

Wenn es um das Weltbild, sein System, seine Struktur und seinen Inhalt geht, muss das Problem noch "an der Wurzel reifen". Dabei hängt das Problem ganz vom Grad seiner wissenschaftlichen Gültigkeit und Zuverlässigkeit ab. Es ist notwendig, die Gesamtheit der Fakten zu analysieren und zu vergleichen, den Grad ihrer Wiederholbarkeit, notwendige und logische Verbindungen, Beziehungen und Vermittlung von Elementen, die Klärung, der Kausalität der Phänomene, wie oben erwähnt, zu untersuchen.

Da die geopolitische Logik die Bestrebungen und die Dynamik der gegenseitigen Durchdringung von Staaten widerspiegelt, ist es nicht notwendig, dass eine solche Einmischung eine physische und materielle Natur hat. Diese Form des geopolitischen Verhaltens ist höchstwahrscheinlich ein außergewöhnliches, extrem riskantes, unvorhersehbares und kostspieliges Phänomen. Da ein bewusstes Wesen absichtlich handelt, die Folgen seiner Pläne vorausdenkt,

ins Kalkül zieht und wirtschaftlich danach strebt, die erwarteten Ergebnisse mit minimalen Kosten zu erreichen, nutzt es alle von der Menschheit theoretisch und im Prozess der praktischen und produktiven Tätigkeit angesammelten Ressourcen.

Der Prozess der menschlichen Interaktion mit der objektiven Welt wird vom wissenschaftlichen Standpunkt aus, je nach dem Stand des technischen Fortschritts jeder Epoche, auf geeignete Träger festgelegt. Deshalb haben sich spezialisierte Institutionen, die zur Planung geopolitischer Aktionen berufen sind, stets mit der Untersuchung und Analyse geopolitischer Theorie und Praxis befasst.

Somit ist die ständig wachsende Rolle der Wissenschaft in den Prozessen der Weltentwicklung unbestreitbar. Geopolitik, auch wenn es sich um Interessen im materiellen Sinne handelt, stützt sich zur Erreichung ihres Ziels in erster Linie auf die Wissenschaft vom Menschen. In diesem Fall scheint der Gedanke unbestreitbar, dass "die Naturwissenschaft die Wissenschaft vom Menschen in dem Maße einschließt, wie die Wissenschaft vom Menschen die Naturwissenschaft einschließt, nämlich als eine Wissenschaft".

Ein charakteristisches Merkmal der Wissenschaft und des wissenschaftlichen Prinzips als Ganzes ist es, Problemlösungen zielgerichtet und konsequent zu finden und sich dabei auf die von der Menschheit in jeder Phase ihrer Entwicklung erzielten Zwischenergebnisse zu stützen.

Geopolitik gilt in vielerlei Hinsicht als eine auf den Tätigkeitsbereich globaler und regionaler Akteure bezogene Wissenschaft zur "Interpretation und Vorhersage von politischem Verhalten und militärischer Macht im physischen Raum".

Wenn der Begriff "Akteure" verwendet wird, der den Umfang und die Reichweite der Raumerfassung widerspiegelt, kann gleichzeitig die Fähigkeiten der Subjekte beurteilt werden, welche die geopolitischen Aktionen initiieren. Selbstverständlich stellen die internationalen Fälle keine Ausnahme dar. Die Vormachtstellung liegt auf der Seite jener Akteure, die in ihrem Wissen und ihrer Erfahrung mit der Organisation von Aktivitäten in den jeweiligen Räumen herausragen. In dieser Hinsicht kann man F. Bacon nur zustimmen, der vor mehr als fünf Jahrhunderten bejahte: "Das Wissen und die Macht des Menschen fallen zusammen, denn die Unkenntnis der Ursachen erschwert das Handeln. Die Natur kann beherrscht werden, wenn man sich ihren Gesetzen unterwirft, und was in der Betrachtung als Ursache erscheint, ist in der Handlung die Regel" .

Somit ist der weltanschauliche Aspekt des Bewusstseins bei der Entwicklung von geopolitischen Prozessen, den subjektiv-objektiven Beziehungen und umgekehrt, von entscheidender Bedeutung. Schließlich ist die Zielsetzung das Produkt einer höheren Substanz. Und nur das menschliche Bewusstsein ist in der Lage, das Ergebnis seiner Handlungen zu planen und im Idealfall auch vorherzusehen.

Wenn die Rede von der Geopolitik ist, so ist dies eine zutiefst durchdachter Mechanismus, das Ergebnis einer umfassenden Analyse des systemischen Ansatzes, bei dem das historische Element der Mentalitätsbildung, das Selbstbewusstsein, die Qualität des Denkens der Nation, ihre Einstellung zur Politik, zum Verständnis von Einheit der Nation und des Staates, der staatlichen Souveränität, das Verhalten des Staates in den für die Nation kritischen Situationen sowie der Ausdrucksgrad von

Es wäre nicht übertrieben, wenn man die besondere Rolle des Westens bei der Entwicklung der menschlichen Zivilisation in nahezu allen Bereichen betont. Die Frage der Kausalität spielt in diesem Fall auch eine wichtige Rolle. Nach unserer tiefen Überzeugung und unserem Vertrauen in die menschlichen Fähigkeiten, scheint die Verbesserung des Erdpotentials mit Hilfe der Wissenschaft entscheidend zu sein. Wie bereits darauf hingewiesen, findet das Bewusstsein, obwohl es sich im Zustand der direkten Abhängigkeit vom Sein befindet, mit Hilfe der fortgeschrittenen Philosophie eine Gelegenheit, sich zu befreien und das Bedürfnis nach sozialer Hinwendung zu befriedigen.

Da es sich um Geopolitik handelt, können ihre Ziele und Aufgaben ohne Berücksichtigung der von ethnischen Faktoren bestimmten Psychologie, der Besonderheiten des nationalen Charakters und der Mentalität, d.h. der Entwicklungsstand einer Nation, nicht gelöst werden. Geopolitische Entscheidungsträger berücksichtigen dieses entscheidende Element bei der Planung von Aktionen auf dem regionalen und globalen Schachbrett.

Im Wesentlichen widmet sich Hegels "Philosophie des Geistes" den Problemen der Bildung und des Zustands der Weltanschauung von verschiedenen Nationen. Wenn in einigen Nationen solche Prozesse spontan unter dem Einfluss des "Geistes der Höhle" (F. Bacon) ablaufen, so nehmen sie in anderen vom Moment der Entstehung der Staatlichkeit an einen ganz bewussten Charakter an. In diesem Fall prägen sie den Geist des staatlichen Systems.

Hegels Hauptthema "Philosophie des Geistes" beschränkt sich in der Tat nicht auf eine historische Analyse des geistigen und seelischen Zustands einer Person bzw. einer Nation. Der deutsche

Wissenschaftler ist überzeugt und verlässt sich darauf, dass "das individuelle menschliche Bewusstsein in seiner Ausprägung nicht hinter der allmählichen Entwicklung des Geistes der gesamten Menschheit zurückbleiben kann" . Der herausragende Philosoph meint in diesem Fall die gegenseitige Bereicherung und gegenseitige Vervollkommnung der Weltanschauung der Menschen. Er betrachtet dieses eindeutige Muster formal.

Obwohl die vorgestellte Idee des großen Wissenschaftlers in Form einer wissenschaftlichen Hypothese ausgedrückt wird, hat sie sich in der Praxis nicht in dem Maße bestätigt, wie es der Autor der "Philosophie des Geistes" andeutet.

Was ist der Grund dafür? Welche Gesetzmäßigkeiten wirken in Natur, Gesellschaft und im Denken, die es nicht nur verhindern, ein so angenommenes Positiv zu verwirklichen, sondern im Gegenteil, die Bildung eines Vakuums oder einer Distanz in der Weltanschauung, im Weltverständnis verstärken, die Unterschiede der Kulturen, ja sogar den Konflikt der Zivilisationen und damit die Kluft zwischen den Völkern hervorrufen. Im Gegensatz dazu wird unter Verwendung verschiedener Methoden absichtlich und zielgerichtet auf das Interesse an realer Rückständigkeit von Völkern, Staaten und ganzer Regionen voneinander auf wirtschaftlichen, wissenschaftlichen, kulturellen und anderen Gebieten hingewiesen. Die menschliche Praxis bestätigt täglich die tragischen Folgen dieses Zustandes. Leider neigt die Geografie Konfrontation dazu, sich auszudehnen.

Es besteht eine tiefe Überzeugung, dass in diesem Fall das von den Menschen selber erarbeitete äußerst präzise System der Wahrung des Eigeninteresses sowohl gegen das Individuum als auch gegen soziale Gruppen und ganze Nationen wirkt. Insofern

weist Hegels Fragestellung und ihre umgekehrte Realität in der modernen Gesellschaft auf ein soziales Problem hin, d.h. einen Gegenstand wissenschaftlicher Forschung. Es ist sehr zweifelhaft, ob in den kommenden Jahrzehnten die Herausforderungen der erwähnten Ordnung eine positive Lösung finden werden.

Hegel beantwortet in "Philosophie des Geistes" teilweise die gestellte Frage. Diese reicht aber nicht aus, um den Anforderungen der modernen Wissenschaft voll gerecht zu werden. Es scheint, dass das mangelnde Verständnis der Frage in der Hegel-Ära der Grund dafür die Schwierigkeit ist, den Klassenansatz und das Parteiinteresse zu verstehen.

In den Ländern mit einer klassischen Form von Staatlichkeit versuchten die Verwalter vor allem sicherzustellen, dass nationale Identität und Selbstbewusstsein als wesentliches Element beim Aufbau und bei der Entwicklung des Staatswesens gepflegt werden.

Ohne grundlegende nationale Unterstützung der Innen- und Außenpolitik können einerseits Initiativen der politischen Elite in Zweifel gezogen werden. Zum anderen können externe geopolitische Akteure eine solche Politik konterkarieren, oder zumindest ihre Wirksamkeit in Frage stellen oder erheblich verringern.

Aus der Sicht geopolitischer Konzepte besteht die von der klassischen Philosophie des Westens entwickelte Sichtweise auf den Inhalt des Weltbildes der Völker darin, dass sie im Allgemeinen einen bedeutenden Einfluss auf die Selbsterkenntnis der fortgeschrittenen Nationen und die Gestaltung sowohl internationaler, als auch interkontinentaler politischer Akzente hatte. Die Begriffe "Nationalstaat", "nationale Politik", "nationales

Interesse" und alles, was mit dem erwähnten Adjektiv zusammenhängt, hat eine grundlegende theoretische Ätiologie.

Innerhalb unserer Vision, als Struktur des Forschungsgegenstandes, werden die geistigen Probleme der internationalen Beziehungen, die für die Offenlegung ihres weltanschaulichen Wesens relevant sind, in entsprechende Themen geteilt. Solche Differenzierungen haben jedoch einen sehr bedingten Aussagewert. Die Untersuchungen der geistigen Probleme von internationaler Bedeutung sind in den Werken Hegels unter Verwendung historischer, vergleichender und anderer Methoden der dialektischen Analyse miteinander in Verbindung gebracht und verknüpft. Die herausgestellten Themen zielen darauf ab, die Aufnahme des Materials und seine mögliche Verwendung zu erleichtern.

Bewusstsein

Die Klassiker der westlichen Philosophie, wie Georg Wilhelm Friedrich Hegel, bereicherten mit ihren grundlegenden Forschungen zu den allgemeinen Begriffen und Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung von Natur, Gesellschaft und Denken die Weltwissenschaft, welche die Gesamtheit des öffentlichen Bewusstseins, den Platz des Subjekts in einer objektiven Umgebung, die Theorie und Methodik der Erforschung von Problemen des öffentlichen Bewusstseins, den Ursprung, die Veränderung und die Entwicklung menschlicher Ansichten über sich selbst und seine Umwelt untersucht. Die Grundlage solcher Beziehungen ist der Geist und die daraus erwachsende Geistigkeit.

Um dem Leser das Wesen dieser Forschung zu erklären und mit ihm in einen Dialog zu treten, stellt Hegel fest: "Das Konzept des Geistes ist selbst eine kenntnisreiche reale Idee. Dieser Begriff, wie alle anderen Begriffe, sollte die Philosophie als notwendig zeigen, d.h. sie als Ergebnis der Entwicklung eines universellen Begriffs oder einer logischen Idee erkennen".

Da sich der Philosoph der einfachen Logik der Idee bewusst ist, hat er es nicht eilig, Schlussfolgerungen über den historischen Weg der Nationen zu ziehen. Er neigt dazu, jedes Detail zu studieren und auf dieser Grundlage entsprechende Schlussfolgerungen zu ziehen.

In diesem Zusammenhang ist daran zu erinnern, dass Tadschikistan seit der Erlangung seiner staatlichen Unabhängigkeit zu einem echten Subjekt der internationalen Beziehungen geworden ist. Als eine Nation, die sich als historisches Erbe des Samaniden-Staates herausbildete, waren die Tadschiken jedoch bis zu ihrer Unabhängigkeit als Republik des ehemaligen Unionsstaates sowohl ein Subjekt als auch ein Objekt der Geopolitik gewesen.

Es besteht kein Zweifel daran, dass, wenn eine Nation den Status der Souveränität erwirbt, ihre geopolitischen Parameter an realer, angewandter Bedeutung gewinnen. Je nach politischer und wirtschaftlicher Entwicklung, nationalem Sicherheitssystem und internationaler Position spiegelt das geopolitische Wesen des Staates diesen Zustand thematisch wider.

Die internationale Familie ist heterogen. Die führenden Akteure suchen nach Wegen und Methoden, um ihr Machtpotenzial und ihre Fähigkeiten auszubauen. Zu diesem Zweck untersuchen sie in erster Linie die anerkannte Opposition,

sowie potentielle und aus verschiedenen Gründen verbotene Gegner der gegenwärtigen Behörden und Personen, die für die betreffenden Themen von Interesse sind. Kriminelle, organisierte Kriminalität und andere verfassungswidrige Aufstandsbewegungen bis hin zu terroristischen Organisationen sind auch miteingeschlossen.

Für geopolitische Akteure steht bei der Auswahl von Themen und Nutzungsmethoden im Mittelpunkt "das Interesse". Als Hauptprinzip kann gelten: "Das Ziel heiligt die Mittel".

Unter den Bedingungen der staatlichen Souveränität der Republik Tadschikistan agiert eine im Ausland ansässige terroristische Organisation, die nach politischer Macht dürstet und diese um jeden Preis zu erlangen versucht. Nicht nur die einfachen Mitglieder, sondern auch die Hauptideologen und Führer dieser Organisation äußern ihre Meinung in einer Sprache, einschließlich ihrer Muttersprache, was sie außer Erlangung der Staatsgewalt wollen. Darüber, wie sie politische Macht ausüben wollen, über den Staat, die staatliche Politik, die Wirtschaft, die Moral, die Ideologie und natürlich die Geopolitik haben sie keine Vorstellung.

Es ist leicht, den Grad der geistigen Entwicklung dieser Personen beim Lesen ihrer "Schriften" zu erraten. Glück hatten auch diejenigen, die "Vergnügen" an der Kommunikation mit dem gebildeten Vertreter dieser Organisation hatten.

Diejenigen, die versuchen, sie auf das geopolitische Schachbrett zu bringen, wissen mehr als genug über die Eigenschaften ihrer Schützlinge. Aber für sie spielt das keine Rolle. Der Hauptplan besteht darin, Zwietracht zu stiften, die verfassungsmäßige Ordnung zu destabilisieren, und es wird sich dort zeigen. Das

Schicksal des Landes und von Millionen von Menschen interessiert sie nicht.

Die internationale Praxis zeigt, dass politische Programme, grundlegende Meinungsverschiedenheiten, die als ernste Grundlage dazu dienen, dass eine Gruppe sich zum ideologischen Gegner erklärt, welche die aktuellen politischen Pläne und Programme der jeweiligen Regierung mit besseren Argumenten übertreffen sollten.

Die Wahrheit ist, dass die politische Theorie und Praxis terroristischer Organisationen, die sich als politische Opposition ausgeben, frei von logischen Denkformen sind und über keine allgemein anerkannten, durch historische Beispiele und moderne Realität bestätigte Regeln der sozialen Entwicklung der Gesellschaft verfügen.

Die Tragik des Problems ist schicksalhaft und steigert sich um ein Vielfaches, wenn die Absicht solcher Gegner in verschleierter Form Pläne zur Änderung des staatlichen Systems beinhaltet.

Um auf die Hauptfrage zurückzukommen, ist hervorzuheben, dass in der "Erkenntnis, die bereits in der einfachen logischen Idee enthalten ist, nur der von uns gedachte Begriff der Erkenntnis, nicht aber die Erkenntnis selbst enthalten ist..." (Ebd. - Seite 33). Das Konzept, das dem Wesen entspricht, sollte "durch seine Entwicklung und Umsetzung" und natürlich aus einer zivilisatorischen Perspektive untersucht werden.

Hegel nimmt einen festen Standpunkt ein, wenn es darum geht, Probleme der realen Wirklichkeit zu erforschen, zu bewerten und zu beurteilen. Der Gelehrte betont, dass "jede Gewissheit nur im Vergleich mit anderen Gewissheiten eine Gewissheit ist" .

Aus dieser Position heraus werden der geistige Zustand, die historischen Erfahrungen, die praktischen Ergebnisse der Pläne und Programme des infrastrukturellen Instrumentariums der oben genannten geopolitischen Themen einer doppelten Überprüfung unterzogen, zumindest durch Denkopoperationen zum sozialen Stoizismus. Die politische Theorie und Ideologie der sakralen, transzendentalen Vorstellungen, auf denen der religiöse Fundamentalismus beruht, braucht dies.

Das Verschieben der Werkzeuge der geopolitischen Figuren auf dem regionalen und globalen Schachbrett erfordert ständige Wiederbelebung der national-patriotischen Gefühle einiger Mitglieder der Gesellschaft, die unter Entfremdungserscheinungen leiden, sofern ihr Denkkapparat noch nicht völlig zerstört und von fanatischen Ideen geblendet ist. In dieser Hinsicht kann nur die Aufklärung als wichtigstes Instrument der Beseitigung solcher Unzulänglichkeiten dienen.

Diese Frage wird von Ludwig Feuerbach genauer erläutert: "Der Geist, die menschliche Seele ist nicht jenes undefinierte, immaterielle, einfache, abstrakte Wesen, über das sich die Psychologen den Kopf zerbrechen - sie ist nichts anderes als die wesentliche Gewissheit des Menschen, die ihn zu dem macht, was er ist, sie ist eine charakteristische Eigenart, die ausdrucksstärkste Form seiner Individualität".

Bei der Untersuchung der Probleme der Geopolitik und der Subjekt-Objekt-Beziehungen kommt in diesem Dreieck als Ganzes, wie bereits erwähnt, dem Bewusstseinszustand, seinem Inhalt und seinem Fokus die entscheidende Rolle zu. Es ist bekannt, dass das Bewusstsein zur Struktur und zum Inhalt des menschlichen Geistes gehört. In dieser Hinsicht muss das vorliegende Thema im

Hinblick auf das Wesen des Bewusstseins selbst interpretiert werden. Die Klärung des Begriffs der wichtigsten Frage der Philosophie - der Haltung des Seins zum Bewusstsein - wird zweifellos das Verständnis der Abstraktion im Rahmen des Gegenstandes unseres wissenschaftlichen Interesses erleichtern.

Die Frage der nationalen Selbsterkenntnis und des Selbstbewusstseins führen, zur Definition der Kategorie "Bewusstsein" (consciousness). Diese setzt die Notwendigkeit des wesentlichen Verständnisses von Bewusstsein auf jeder Ebene voraus. Sie macht sie zu einem fortwährenden Gegenstand qualifizierter wissenschaftlicher Forschung.

Somit stellt das Bewusstsein eine konkrete Form der Reflexion des Seins, der idealen Erkenntnis, Wahrnehmung und Verarbeitung der tatsächlichen Realität dar.

Das Bewusstsein gilt als wichtigstes Kommunikationsmittel zwischen einem Menschen und seiner Umwelt. Es wird nur in der Gesellschaft gebildet. Nach den Begründern des wissenschaftlichen Materialismus: "Von Anfang an ist das Bewusstsein ein gesellschaftliches Produkt und bleibt als ein solches, solange es überhaupt Menschen gibt".

Ein solches Idealbild der Widerspiegelung der Wirklichkeit entsteht auf materieller Grundlage. Es hat eine materielle Grundlage und ist das Produkt des menschlichen Gehirns. Das Bewusstsein hat keine andere Entstehungs-, Bildungs- und Entwicklungsgrundlage.

Das menschliche Bewusstsein ist eine echte dynamische, mobilisierende und zur Suche neigende Kraft, die auf die Umwelt, die wichtigsten Fragen der Natur, der Gesellschaft und des Denkens ausgerichtet ist. Solche Bestrebungen zielen unabhängig

von der Qualität und Eigenschaften des Gehirns darauf ab, das Wesen der Dinge zu verstehen und zu lernen. Der Wahrnehmungsprozess am Scheideweg des Lebens kann sich auf chaotische Weise vollziehen. Oder andernfalls verläuft er rational im Interesse der Menschen und Gesellschaft. Die Ausformung von Bildern und Inhalt des Bewusstseins ist zweifellos eine zielgerichtete Handlung eines Menschen. Dieser Prozess hat direkte und indirekte Komponenten.

Eines der wichtigsten Forschungsobjekte ist das Wesen, der Inhalt und die Qualität des Bewusstseins des Menschen, der dieses als wissenschaftliches Fach auswählt. Er erforscht es. Er untersucht Möglichkeiten seiner Herausbildung und Nutzung im Interesse des Individuums, der politischen Gruppen, der sozialen Klassen, der Gesellschaft und der Nationen (Staaten). Er bedient sich auf dieser Grundlage aller Methoden, Mittel und Wege. Es ist unmöglich, die Bedingungen zu entschleiern, unter denen ein Individuum, eine Gruppe von Menschen, eine Gesellschaft, ein Staat oder eine Gruppe von Staaten nicht daran interessiert wäre, Bewusstsein zu formen.

Das Bewusstsein, ist der Parameter für den Geisteszustand. Mit seiner Hilfe werden Gefühle, Wünsche, Interessen und vor allem der Wille eines Menschen geformt. Das Wesen des Charakters und infolgedessen des Sozialverhaltens, einschließlich des Gruppenverhaltens, lassen sich dadurch erkennen.

Das wichtigste materielle Mittel, um Bewusstsein auszudrücken, ist die Sprache. Menschliches Handeln gilt als Ausdruck des Wesens der Weltanschauung selbst.

Der Kern dessen im Bewusstseinsplan ist, dass der Mensch mit Hilfe dieses sozialen Phänomens nicht nur den für ihn, die

Gesellschaft, die Nation und das Mutterland vorteilhaften Weg wählt und geht, sondern mit Hilfe des Studiums der historischen, modernen Erfahrung und des menschlichen Wissens, wenn nötig, die Lebensweise in seinem wirklichen Interesse ändern kann. Oder zumindest durch seine geistigen Fähigkeiten (Wissen, Weltanschauung, Erfahrung) sich selbst, anderen oder der Gesellschaft keinen Schaden zufügt und es auch nicht konnte.

Wahrscheinlich entsprechen die Kenntnis des Wesens und die Methode zum Aufbau des Systems und der Struktur des menschlichen Bewusstseins diesem Ziel. Diese Frage ist seit Jahrhunderten eingehend untersucht worden, war Gegenstand des Studiums unserer großen Vorfahren. Ihre unsterblichen Werke sind der Beweis dafür.

Das Bewusstsein als soziales Phänomen kann nicht nur durch geographische, regionale Phänomene begrenzt werden. Es macht sich in einem ideellen System bemerkbar, das die absolute Besonderheit hat, die Realität, den Zustand, den Entwicklungsprozess von Natur und Gesellschaft widerzuspiegeln.

Eine solche Eigenart, dem Problem des Bewusstseins und der Weltsicht in geopolitischen Dimensionen nachzugehen, zeichnet die Arbeit deutscher Wissenschaftler aus. Andreas Dorpalen, einer der bekannten Vertreter der modernen Schule für politische Studien, bemerkt ganz plausibel: "Geopolitik ist der geographische Verstand des Staates" . Mit anderen Worten ist die Rolle der Wahrnehmung, des Fühlens, des Verstehens, der Argumentation und der Entscheidungsfindung auf Grundlage der mehrdimensionalen Aspekte des Bewusstseins das Wichtigste bei der Klärung internationaler Positionen.

Um den Wirkungsgrad von wissenschaftlicher Theorie und der politischen und mit der Weltanschauung verbundenen Praxis zu bestimmen, ist die vergleichend-historische Methode zum Verständnis der Entwicklung von Darstellungen in Zeit und Raum, und damit der Wahrheit, am besten geeignet.

Diese Methode gilt als der überzeugendste Weg, um die Gründe herauszufinden, warum der Westen Managementressourcen in der Weltpolitik unterhält, deren wichtigster Teil die Geopolitik ist. In dieser Hinsicht hängt alles von der Wissenschaft ab, und was die Menschen geschafft haben, um die Zeit effektiv zu managen. Francis Bacon, der weise und prägnante Autor der Metapher "Wissen ist Macht", betont: "Leere, verlassene zeitliche Flächen sind nicht weniger als die räumlichen". Weiter verrät der Philosoph den Grund, "wer mehr Macht hat und warum": "Der Gerechtigkeit halber kann man nur drei Perioden der Wissenschaften zählen: eine bei den Griechen, eine andere bei den Römern, die dritte bei uns, d.h. den westlichen Völkern Europas, und jeder von ihnen kann nicht mehr als zwei Jahrhunderte gegeben werden. Und die Zwischenzeiten der Welt waren unglücklich in der Aussaat und Ernte der Wissenschaften".

In Fortführung seines Gedankens spricht der englische Wissenschaftler recht harsch über muslimische Völker: "Und es gibt keinen Grund, Araber oder Scholastiker zu erwähnen, denn in diesen Zwischenzeiten unterdrückten sie die Wissenschaft eher durch zahlreiche Traktate, als dass sie ihr Gewicht verliehen hätten".

So befand sich der Osten seit Jahrhunderten in einem Zustand der traditionellen Stagnation des Bewusstseins und seines Teils - der Weltanschauung. Darüber hinaus sind Millionen von

Versuchen, die Entwicklung anzuhalten und den Denkstil auf die mittelalterliche Ebene zurückzuführen eine alltägliche Erfahrung. Und dies ist jetzt die Hauptarena des geopolitischen Kampfes. Dieses Phänomen tritt nicht nur in der breiten Masse auf, sondern auch innerhalb der sozialen Schicht, die sich durch die Intelligenz auszeichnet.

Das Ergebnis dieser Konfrontation hat eine doppelte Bedeutung. Zunächst einmal ist es für die "gottgeweihte" Klasse der rückständigen Nationen des Ostens von Vorteil, die Produktionskräfte im Namen und unter dem Schutz des Himmels zu überzeugen und zu führen. Ebenso ist es von Vorteil, die Theorie und die daraus resultierende Praxis der denkenden Klassen zu entlarven und unbarmherzig zu unterdrücken, die die Situation auf der Grundlage nationaler Werte, etwa nach westlichem Vorbild, zu verändern trachten.

Das Ergebnis ist offensichtlich. Leider ist der islamische Osten trotz seiner reichen natürlichen und menschlichen Ressourcen nur eine Rohstoffquelle, ein globaler Markt für Waren jeglicher Qualität und eine endlose Armee, die gegen die Muslime selbst, ihre eigene Nation und nationale Interessen als aktive Einheiten und Gruppen in blutigen Konflikten auf dem großen Schachbrett eingesetzt werden kann, unabhängig davon, wer schwarz und wer weiß spielt. In diesem Sinne ist der Missbrauch eines Teils der Muslime unter dem Deckmantel verschiedener Organisationen, Parteien und religiöser Bewegungen in Form einer terroristischen Gruppierung ein klassisches Ergebnis geopolitischer Spiele, die von Klasseninteressen diktiert werden.

Die politische Praxis der geopolitischen Aktivitäten in unserer Zeit ist so beschaffen, dass dieses Auftreten in den kommenden

Jahrzehnten gleich bleiben wird. Das taktische Instrumentarium wird vielschichtig und ausgefeilt und das Ergebnis tragisch sein.

Die Hauptidee jeder Nation ist der Wunsch nach staatlicher Unabhängigkeit. Ist das erreicht, dann ist der stetige Kampf um seine Erhaltung die dringlichste Aufgabe.

Daher ist die wichtigste Voraussetzung für den Schutz und die Entwicklung der staatlichen Unabhängigkeit nach Erreichen dieses politischen Ziels die sozioökonomische Transformation. Hiervon kann man nicht wegschauen, wenn die Unabhängigkeitserklärung nicht von einer Weltanschauung, einer intellektuellen Unabhängigkeit und Unterordnung unter die Ziele und Aufgaben des Nationalstaates begleitet wird. Die Erwähnung von Aristoteles, dass die Erziehung dem staatlichen System entsprechen sollte, ist grundlegend und wesentlich. Dieses Element verstärkt immer wieder den Widerstand des nationalen Potentials gegen die endlosen geopolitischen Bestrebungen.

In diesem Zusammenhang ist zu betonen, dass die Grundlage für Frieden, Stabilität, Entwicklung und Standhaftigkeit des Nationalstaats im tobenden Ozean geopolitischer Interessen die Erlangung geistiger Unabhängigkeit und die Herausbildung der Weltanschauung, vor allem aber deren Unterordnung unter die nationalen Interessen voraussetzt.

Das nationale Selbstverständnis, welches Vorbild für unser Land ist, sollte auf tiefen historischen und universellen Werten beruhen, es sollte die wichtigste einigende, treibende Kraft der Staatlichkeit sein. Natürlich können andere Formen des öffentlichen Bewusstseins ein Existenzrecht für sich in Anspruch nehmen, sind aber verpflichtet, sich diesen Werten unterzuordnen. Andernfalls wird ihre politische Eigenständigkeit einen formellen,

vorübergehenden, intermediären Charakter haben. Sie ist verwundbar. Sie wird nicht nachhaltig, sondern unbeständig sein.

Der Hauptgrund für die Tragödie der 90er Jahre war der geistige Niedergang und das Fehlen einer einheitlichen nationalen Idee für den Aufbau eines Nationalstaates sowie die Unfähigkeit der staatlichen Verwaltung. Diese Phänomene waren eine Wiederholung und logische Fortsetzung zweier historischer Tragödien - des Zusammenbruchs des Samaniden-Staates und der blutigen antinationalen Rebellenbewegung (Basmatschi-Bewegung), die unter dem Deckmantel eines kosmopolitischen militanten ideologischen Islam um die Verhinderung der Errichtung eines Nationalstaates kämpfte. Leider ist das geopolitische Element in der extremen Form des politischen Banditentums, das die Basmatschi-Bewegung war, noch nicht vollständig erforscht. Eine Ausnahme ist das Zeugnis von Sadriddin Aini, Held von Tadschikistan und ein Klassiker der Weltliteratur, Autor des belletristisch-historischen Romans "Dochunda".

Nationale Unabhängigkeit kann nur dann über eine deklarative Erklärung hinausgehen, wenn sich die nationale Weltanschauung - Selbsterkenntnis und nationale Identität - in den Köpfen der Menschen, einschließlich der Jugendlichen und jungen Erwachsenen, festsetzt. Sie wird gleichwohl geopolitisch verwundbar bleiben.

Die wichtigste Errungenschaft der Länder des Westens, die ihnen politische Stabilität und nachhaltige wirtschaftlichen Entwicklung gewährleistet, ist die tragende Kraft der nationalen Weltanschauung über andere Formen des Bewusstseins.

Zielsetzung

Geopolitischer Geist ist die treibende Kraft in der Weltpolitik. Er wird als "Denken" interpretiert. Aristoteles erklärt dies als selbstbewusstes Denken. Im klassischen Sinne hat der Begriff eine tiefere dreistufige Bedeutung - subjektiv, objektiv und Einheit der beiden.

Gedanke, Idee, Abstraktion (abstraktes Denken, Reflexion und Schlussfolgerung) werden in Hegels Erklärung durch den Begriff des "Geistes" ausgedrückt. "Wenn man also den Inhalt von Hegels Werk „Philosophie des Geistes“ in wenigen Worten definiert, kann man sagen, dass dies die Wissenschaft vom individuellen und gesellschaftlichen Bewusstsein des Menschen ist" .

Individuelles und gesellschaftliches Bewusstsein, von dem Hegel spricht, haben einen direkten Bezug zueinander und erforschen in der Praxis die zivilisatorischen und geographischen Faktoren, die die Hauptquellen der Geopolitik sind und ihre Zielsetzung bilden.

Die dritte Quelle der Wissenschaft "über das Verhältnis vom Staat und den politischen Prozessen" ist ein Element des militärischen und strategischen Determinismus. Wenn Hegel es nicht erwähnt, ist es von keiner wesentlichen Bedeutung. Die Thesen und wissenschaftlichen Schlussfolgerungen des großen Wissenschaftlers, die dabei aktiv genutzt werden können, sind tatsächlich existent. Seine Forschung entspricht voll und ganz den Bedürfnissen der internationalen Praxis der Konfliktregulierung. Experten auf diesem Gebiet, diejenigen, die auf ein solches Ziel einarbeiten, gezwungen und verpflichtet sind, sich vor (solchen)

Intrigen zu schützen, sehen es als notwendig an, die ethischen und ethnographischen Besonderheiten zu erkennen.

Hegel ist überzeugt, dass die Erkenntnis der Wesenszüge der Ideen die größte Verantwortung der Menschheit ist. Der Mensch lernt dadurch sich selbst und die Welt um ihn herum kennen. Er enthüllt die Geheimnisse von Natur und Gesellschaft, mobilisiert seine Fähigkeiten, um sie zu nutzen und diese lebenswichtige Triade zu stärken. Zu diesem Zweck unterstreicht der Wissenschaftler: "Die Erkenntnis des Geistes ist die konkreteste und daher die höchste und härteste".

Der Philosoph erinnert uns daran, dass die Gedankenbildung genetisch bedingt ist und gleichzeitig von dem Wunsch geleitet wird, wissenschaftliche Erkenntnisse zu beherrschen. Dies ist kein einfacher Prozess. Zusammen mit diesen spiegeln sie sich in Formen von Begriffen (Umweltwahrnehmungen), Schlussfolgerungen und Urteilen wider. Für ein reifes Individuum hat dieser Prozess keine Grenzen. Sie ist unendlich.

Nach Hegels Theorie ist die Denkfähigkeit der komplexeste physiologische Prozess der höheren Materie, des menschlichen Gehirns. Seine Grundlage ist das Empfinden und die Wahrnehmung der Umwelt, die menschliche Praxis. Das Denken und die Schlussfolgerung, die für den Einzelnen und die Gesellschaft selbst von Nutzen sind, erfordern geistige Grundlagen, Erfahrung und Analyse ihrer Ergebnisse.

Potenzial und Ergebnis des Effizienzdenkens - Erprobung in der Praxis, klassifizieren Menschen in soziale Gruppen und Schichten, Klassen, Parteien, Formen und nach Tätigkeitsinhalten. Der Begriff "denkende Klasse", eine definierte und die wichtigste

Form der menschlichen Existenz, die sich dieser Tätigkeit widmet, ist infolge der Spaltung sozialer Gruppen entstanden.

Der Stabilitätsgrad eines Nationalstaates, der Schutz vor weltumspannenden Strömungen und das Wohlergehen seiner Bewohner, der Grad der Einflussnahme geopolitischer Prozesse auf ihn steht in engem Zusammenhang mit der Quantität und Qualität gebildeter und rationaler Menschen, die angemessen und proportional zur Realität, d.h. im Rahmen nationaler Interessen denken.

Besteht ein Ungleichgewicht zwischen der wissenschaftlichen Weltsicht und einer kontrollierten Neigung zu fanatischem Denken, nimmt die Gefahr der geopolitischen Verwundbarkeit einer Nation proportional zu, was in den Intrigen der entsprechenden Akteure der Weltpolitik ausgenutzt wird. Diese Besonderheit in der Natur und im Verhalten einer bestimmten Bevölkerungsschicht ist, wenn sie mit religiöser und nationalistischer Psychologie in Verbindung gebracht wird, terroristischen Bedrohungen ausgesetzt, die von bekannten Subjekten der regionalen und internationalen Verbindungen ausgehen.

Es wird angenommen, dass Hegel, von seinem eigenen tiefen philosophischen Wissen überzeugt, im Allgemeinen darauf verzichtete, andere Wissenschaftler zu zitieren. Der zweite Satz seines Werks "Die Philosophie des Geistes" ist allerdings eine Idee des Sokrates. Obwohl er den Namen dieses Genies aller Zeiten nicht erwähnt, hält er die Logik, die er anwendet, für äußerst wichtig. Seine Unterstützung ist eine kategorische Zielformulierung, die in einer imperativen Methode festgelegt ist. Hegel räumt dem wichtigsten Phänomen - der Frage der

Selbsterkenntnis vor einem Menschen, einem Bürger Vorrang ein. Er betrachtet es als ein Axiom: "Erkenne dich selbst - dieses absolute Gebot, weder an sich noch dort, wo es historisch zum Ausdruck gebracht wurde, betrifft nicht nur die Selbsterkenntnis, die auf die individuellen Fähigkeiten, den Charakter, die Begabungen und Schwächen abzielt, sondern die Bedeutung, zu erkennen, was wirklich in einem Menschen steckt, wirklich in ihm selbst und für ihn selbst - das Wesen selbst zu erkennen (etwas, das mit einem einfachen Blick schwer zu erkennen ist, das aber ein wichtiges, bestimmendes und logisches Merkmal hat - die Selbsterkenntnis). I.) als Geist" .

Trotz der Tatsache, dass Vertreter des wissenschaftlichen Materialismus eine Vielzahl von Hegels Theorien als objektiven Idealismus bezeichneten, vertritt der große Wissenschaftler nicht das Denken außerhalb der Tatsächlichkeit der Existenz. In seiner Theorie ist der menschliche Geist die Art und Weise, wie der Mensch seine Beziehung zur Welt des Daseins definiert. Von welcher Position aus wird die Essenz seiner Zielformulierung verwirklicht? Welche Handlungen führt ein Bürger in seinem persönlichen und öffentlichen Interesse im Rahmen solcher Weltanschauungen aus?

Die Geschichte nach dem Zusammenbruch der Samaniden-Dynastie (875-999) verlief nicht zugunsten des tadschikischen Volkes. Daher spielt der zivilisatorische Aspekt im geistigen Erbe unserer Nation eine wichtige Rolle. Das kulturelle und politische Moment ist als kontinuierlicher Prozess des Kampfes für nationale Befreiung stark genug, aber dennoch ist das politische Segment aufgrund der historischen Realität anderen Formen von weltanschaulichen Beziehungen und Ansätzen unterlegen.

Ein tiefgreifendes Studium der Geschichte des Volkes der Achämenidenzeit (558-330 v. Chr.), der Sasanidenzeit (3-7 Jahrhunderte v. Chr.), des Entstehungsprozesses der tadschikischen Nation und der Gründung des ersten tadschikischen Staates der Samanidenzeit, der Rolle und Stellung des tadschikischen Volkes unter sowjetischer Herrschaft zeigt jedoch deutlich seinen wirklichen historischen Platz in der Neuzeit. Die Stärkung genau dieser Elemente als geopolitische Komponente ist notwendig für die Bildung der Weltsicht der Nation, ihrer Selbsterkenntnis und ihres Selbstbewusstseins, also für den Selbstschutz und die Förderung der Interessen der Menschen in der Völkerfamilie unter den Bedingungen systemischer Konfrontationen.

Wie bereits erwähnt, hängt also die geopolitische Macht und die Schwäche des Objekts, auf das sie einwirkt, und umgekehrt, vollständig vom Entwicklungsstand der Wissenschaft und des Wissens ab. Bei der Analyse dieser Zusammenhänge kommt Francis Bacon zu einem begründeten und fairen Schluss: "Es ist bekannt, dass sich nach der Annahme und Stärkung des christlichen Glaubens der überwiegende Teil der besten Köpfe der Theologie widmete. Diese wurden mit den höchsten Preisen ausgezeichnet; die Beschäftigung mit der Theologie absorbierte hauptsächlich jenes Drittel, oder jene Zeitspanne, die uns Westeuropäern gehört" . Diese Schlussfolgerung ist (natürlich) voll und ganz auf die Völker des Nahen und Mittleren Ostens anwendbar, wenn man ungetrübt in die Augen der Geschichte und in das blickt, was unter den gegenwärtigen Umständen geschieht.

Die meisten der in diesen Regionen lebenden Völker können leider nicht für sich in Anspruch nehmen, geopolitische Einheiten

zu sein. Wenn aber ein Volk danach strebt, dann ist es protokollarisch, unbedeutend und wirkungslos. Der Grund dafür sind zweifellos die "Blutgefäße", der Geopolitik - eine ungenügend starke Wirtschaft und Militärmacht.

Ausgehend von dieser Logik wendet sich Hegel kategorisch gegen scholastisches, eingefrorenes, zurückgebliebenes Denken. "Das Denken ist etwas, das nur so lange existiert, wie es funktioniert. Ein Gedanke, der nicht handeln würde, ein Gedanke, der nicht denken würde, würde einfach nicht existieren". Mit einer absoluten Idee meint Hegel seinen Gott, den christlichen Gott. Sein Gott ist jedoch ein Gott des Denkens, des Nachdenkens, des Schaffens. Deshalb verwendet Hegel den Begriff des "göttlichen mentalen Handelns". Mit Hilfe dieser Definition versucht er, die Menschen zu einem glücklichen und harmonischen Leben zu führen.

Wie man sieht, konnte Westeuropa dank seiner wirklich großen Persönlichkeiten den Ansturm und die Schwere der Scholastik überwinden. Unsere eigene Geschichte zeigt sehr deutlich, dass "selbst vernünftige und harte Menschen völlig verzweifeln, wenn sie an die Unbegreiflichkeit der Natur, die Kürze des Lebens, die Täuschung der Gefühle, die Schwäche des Urteilsvermögens, die Schwierigkeiten von Experimenten und dergleichen denken".

Damit er seinem Volk und der Wahrheit vernünftig dient, teilt der religiöse, zugleich objektive Idealist Hegel die heilige Theorie in drei Stufen: 1) die Stufe der Logik, 2) die Stufe der Natur, 3) die Stufe des Geistes. Wie wir sehen, ist in Hegels Weltbild die religiöse Idee auch auf logisches Handeln gerichtet (die Haltung des Denkens zur Handlung und ihrem Ergebnis). Diese Form der spirituellen Erkenntnis und Haltung distanziert sich entschieden

von blinden, fanatischen Bestrebungen und einer Radikalisierung der Religion.

In Hegels Philosophie benutzt die absolute Idee die Natur als Prüfungs- und Testfeld. Der Wissenschaftler wertet jedoch zu Recht die Rolle des Menschen auf: "Das höchste Ergebnis der Natur ist schließlich der Mensch". Mit seiner Theorie leitet er den Menschen zur Kreativität an: "Im menschlichen 'Geist' kann die Idee ihr wahres Spiegelbild finden und sich darin endlich selbst erkennen".

In der Darstellung eines Denkers und seines Dialogs mit den anspruchsvollen Lesern seiner Nation ist ein Mensch, der im Rahmen einer absoluten Idee zu denken und zu handeln sucht, völlig unabhängig und äußerst kreativ. Ein solcher Mensch erkennt Fanatismus, radikales Getue, Leid, Beleidigung und Diskriminierung nicht an. Er ist unabhängig, aktiv, kreativ und daher unverwundbar gegen die Manipulation seines Bewusstseins.

Das wichtigste Problem in Hegels Philosophie ist die dialektische Herangehensweise an die Idee und die Denkweise. Er erkennt die Existenz von Widersprüchen in der Idee, im logischen Denken und in der Schlussfolgerung voll an. Damit legt der große Denker die Grundlage für den wissenschaftlichen Materialismus. Hegel erklärt mit voller Überzeugung: "Die Entwicklung des Geistes ist die fortschreitende Auflösung dieses Widerspruchs durch das 'Überwinden' (Durchgehen, Beherrschen und Anpassen - S.Y.) des Objektes, des Subjektes, durch das Aufdecken des idealen Wesens der Welt und des Menschen selbst".

Für den deutschen Wissenschaftler ist das Wissen unter Berücksichtigung der dialektischen Natur des Wesens und der Phänomene der Welt nicht nur theoretisch. Es ist zweckmäßig. Es

appelliert an die Erkenntnis der Phänomene des Universums, der Welt um uns herum, an ihre Verwandlung für den Menschen durch den Menschen im Rahmen von Wissenschaft und Kultur. Wenn die dialektische Haltung des Geistes für ein Individuum einen Freiheitsbegriff und eine Freiheitslogik schafft, so Hegel, sollte die Selbständigkeit zielgerichtet eingesetzt werden: "Zugleich ist die Entwicklung des Geistes ein Fortschritt im Bewusstsein der Freiheit. Der Geist ist im Prinzip frei, aber auf den ersten Stufen der Entwicklung ist diese Freiheit nur in ihrer Möglichkeit gegeben, während der Prozess der "Ausbreitung" der Welt nach Hegel wirkliche Freiheit schafft. So wird die Freiheit des Menschen nicht dadurch erreicht, dass man die Notwendigkeit leugnet, sondern indem man sie erkennt und allmählich ihre wahre ideale Natur offenbart" .

In Fortführung seines Gedankens erklärt Hegel mit der Verantwortung, die einem Wissenschaftler innewohnt, den Prozess der Beherrschung der Freiheit, die sich im Wissen um die Natur durch eine solche Haltung ausdrückt, unabhängig von Überzeugungen und Denkweisen. Er sieht sie in enger Beziehung zu Arbeit, menschlicher Praxis und Erfahrung. Eine solche moderne philosophische Theorie - die Gewährleistung der Gedanken- und Ideenfreiheit im Namen der Wissenschaft und Kultur impliziert den Schutz der wahren nationalen Interessen.

Es sieht so aus, als ob Hegels Schlussfolgerungen über das Denken ihren Ursprung im absoluten Geist nehmen. In seinen Lehren ist das Denken jedoch irdischen Ursprungs. Es hängt von der natürlichen und sozialen Realität ab. Deshalb verkörpert es den größten Teil der Wahrnehmung der Existenz. Diese Form des Denkens hat das Weltbild der Lebensphilosophie der Völker

Europas entscheidend mitgeprägt. Sie trug zu einer rationalen Nationalisierung und Anpassung der scholastischen Ideen an das Leben bei. Jene Ideen, die in der Lage sind, einen destruktiven Einfluss auf die Entwicklung von Wissenschaft und Kultur dieser Region zu haben. Wie Francis Bacon feststellt, ist diese Tatsache bereits vom Hegel logisch und offensichtlich mit großem Verantwortungsgefühl eines gelehrten Intellektuellen dargelegt.

Es sei angemerkt, dass Hegel eine logische Pause zwischen "Geist" und "Bewusstsein" einlegt, um das Gewicht des Verstandes zu zeigen, was auf die Verbindung des Bewusstseins zum menschlichen Geist hinweist. Sein Produkt heißt Bewusstsein, der Verstand: "Das Bewusstsein erwacht in der Seele. Es versteht sich als der unmittelbar erwachte Verstand, als der wissende Verstand, der sich durch seine Aktivitäten bis zum Grad der Objektivität, bis zum Bewusstsein seines Konzepts befreit".

Mit dieser Frageformulierung macht Hegel ein ideales Konzept zu einem realen Konzept. Er verleiht ihm einen irdischen, angewandten Charakter.

Dies hat praktische Auswirkungen. Sie lenkt die Aufmerksamkeit des Menschen auf die Veränderung der Welt - der äußeren Umgebung, wodurch sich das Denken verändert, der Mensch sich selbst entwickelt. Die Qualität und der Inhalt der Weltsicht im Allgemeinen haben die Aufmerksamkeit der fortschrittlichen Denker im Westen stets auf sich gezogen. Schließlich galt sie als Begründer einer Nation und von Nationalstaaten, als Basis für eine menschenwürdige Existenz unter den "Bürgern der Erde". Man glaubte, dass Vernunft, Intellekt und Menschlichkeit die Grundlage der Spiritualität seien.

Immanuel Kant (1724-1804) - ein herausragender Gelehrter, einer der Vertreter der deutschen klassischen Philosophie, sieht bei der Definition dieses Begriffs genau diese Bedeutung: " Hier müssen drei Urteile vorliegen, nämlich

1. ein Geist zu sein, ist ein Zeichen der Vernunft;
2. Vernunft ist ein Zeichen der menschlichen Seele;
3. Ein Geist zu sein, ist ein Zeichen der menschlichen Seele" .

Die weise Verbundenheit des tadschikischen Volkes mit diesem Konzept in sowohl gesprochener als auch in schriftlicher Form, zeigt sich darin, dass es einer solchen Wahrnehmung der Phänomene nahe kommt: рӯҳ (Geist), рӯҳи нек (gute Seele, Gutmütigkeit), рӯҳия (Geisteszustand), рӯҳияи баланд (hohe Inspiration), рӯҳбахш (inspirierend), рӯҳнавоз (Inspiration), рӯҳи солим (gesunder Geist), рӯҳи созгор (glücklicher oder harmonischer Geist) und negative Formen der Verwendung dieser Bedeutung – рӯҳи носолим (ungesunder Geist), рӯҳафтада (demütigt), одами берӯҳ (seelenloser Mensch), рӯҳфарсо (lästiger Geist) .

Den Begründern des wissenschaftlichen Materialismus zufolge "ist die Sprache eine reale Ausdrucksform des Bewusstseins, eine materielle Form des Denkens und ein Mittel der menschlichen Kommunikation".

Die Geschichte unserer Muttersprache reicht über sechstausend Jahre zurück. Dank der Wahrnehmungskraft, des Ausdrucks und der Erklärung der Phänomene der Natur, der Gesellschaft und des Denkens ist die tadschikische Sprache ein echter (materieller) Indikator für den einzigartigen Geist der tadschikischen Nation. Dieses Phänomen gilt als Quelle des nationalen Bewusstseins und

der Selbsterkenntnis im Gegensatz zum Geist der Verehrung fremder Werte, ihrer Ideologie und Kultur.

Mit einer geschickten und zielgerichteten Erklärung des historischen Weges und der Bedeutung der Muttersprache, ihres Wertes als Identität, kann und muss dieses Element eine wesentliche Rolle dabei spielen, geopolitischen Bestrebungen anderer entgegenzuwirken, die scholastische Ideen, fanatische Theorien und Praktiken der blinden Anbetung von Weltanschauungen kultivieren, und den Interessen der Nation grundlegend zuwiderlaufen. Leider sprechen solche Praktiken immer noch einige zimperliche Gefühle und Phänomene an.

Selbsterkenntnis

Es ist bekannt, dass das Weltbild, eine Reihe menschlicher Ansichten über die Umwelt, von Kindheit an entwickelt wird. Das ganze Leben befindet sich in einer Dynamik. Der Prozess seiner Verbesserung ist endlos. Der impulsgebende Faktor ist die Dialektik der Dinge, einschließlich der sozialen und politischen Zielsetzung der Menschen, insbesondere der politischen Subjekte und der bedeutenden geopolitischen. Ihre Ergebnisse zeigen das Verhalten von Einzelpersonen, Personengruppen, Klassen und der Gesellschaft als Ganzes in verschiedenen Formen.

Wie bereits erwähnt, ist die Essenz von Hegels Theorie über den Inhalt des Denkens eine aufgeklärte, urteilsfähige und sich selbst genügende Person. Der Philosoph betrachtet den komplexen Prozess der Bewusstseinsbildung als ein biologisches Phänomen; die Möglichkeit und Macht der höheren Materie ist das menschliche Gehirn.

Hegel hält an der Idee fest, dass eine gesunde Familie die Grundlage einer gesunden Gesellschaft ist. Später entwickelt sich das Weltbild eines Menschen unter den Bedingungen der Umgebung - Schule, Kollektiv, Gesellschaft und kreative Arbeit.

Wenn der Staat, die Gesellschaft unter dem Fehlverhalten der Menschen leidet, das die Interessen der Nation gefährdet, ist es wichtig, dass diese ihre Versäumnisse und Unzulänglichkeiten hierauf bezogen spüren, erkennen und vor allem korrigieren.

Höchstwahrscheinlich wurde eine solche Idee in Hegels Vorstellung unter dem Einfluss von Aristoteles' Lehren über die Funktion und Verantwortung des Staates als der einzigen Institution herausgebildet, die den Interessen der Gesellschaft entspricht. Aristoteles drückt seine Idee kategorisch und imperativisch aus: "Kaum jemand würde bezweifeln, dass der Gesetzgeber der Erziehung der Jugend ganz besondere Aufmerksamkeit schenken muss, da in den Staaten, in denen dies nicht vorhanden ist, die staatliche Ordnung selbst Verluste erleidet. Denn die Erziehung soll jedem Staatssystem entsprechen; der jedem Staatssystem spezifische Charakter dient gewöhnlich sowohl zur Erhaltung der Ordnung als auch zu ihrem Aufbau" .

Die wichtigste politische Aufgabe des Staates ist es, Frieden, Stabilität und nationale Entwicklung zu sichern. Logischerweise bedeuten diese Vorgaben den Schutz der Rechte der Bürger. Die wichtigsten politischen Institutionen der Gesellschaft können und sollten alle ihre Möglichkeiten nutzen, um diese institutionellen Aufgaben umzusetzen. Ansonsten nutzen andere Kräfte, insbesondere geopolitische, diese Plattform. Und wie wir am Beispiel der islamisch geprägten Länder beobachten, können die Folgen irreversibel tragisch sein.

Die Bildung der Weltanschauung ist nach Hegel ein komplexer Prozess. Seine Komponenten sind Empfindung, Wahrnehmung und Verstehen, d.h. das Finden der wesentlichen Merkmale des Erscheinungsbildes. Dies geschieht jedoch nicht auf die gleiche Art und Weise, nicht nach einem Muster. Sie hängt ganz von systemspezifischen, multifaktoriellen Umständen ab, die mit der Besonderheit der Person verbunden sind: "Die theoretische Fähigkeit beginnt mit einer äußerlich existierenden, uns gegebenen Eigenschaft und transformiert diese in irgendeine Darstellung. Die praktische Fähigkeit hingegen beginnt mit einer inneren Entschlossenheit, die als Entscheidung, als Absicht bezeichnet wird, und verwandelt dann das Innere in ein äußerlich existierender Gegenstand, lässt diesen in Erscheinung treten. Diese Verwandlung der inneren Bestimmung in etwas Äußeres wird [aktive] Tätigkeit genannt" .

In diesem Fall verwendet Hegel erwartungsgemäß meisterhaft die klassischen philosophischen Kategorien von Innen und Außen, Wesen und Erscheinungen. Um das Wesen und den Inhalt der weltanschauungsbildenden Prozesse zu verstehen, hält er das Umfeld, die Strukturen, den Inhalt und die Ausrichtung der Bildung, die Aufklärung der Gesellschaft für das wichtigste.

Nach Hegel stellen die Phänomene die äußeren Merkmale einer obligatorischen Beziehung zwischen den Objekten dar (Mensch - Phänomen - Ereignis). Ein solches Bild der Beziehungen drückt sich darin aus, dass die Phänomene ein wesentliches Merkmal haben. Und "die Essenz in den Phänomenen gibt sich zu erkennen". Was noch wichtiger ist, durch den quantitativen Wandel ändern sich zwangsläufig seine Form und sein Inhalt. Der Übergang von Quantität in Qualität.

Und für den Staat, als einzige rechtlich konstituierte Institution, die für das Schicksal der Nationen und geopolitischen Subjekte verantwortlich ist und unermüdlich danach strebt, zur Verwirklichung ihrer Ambitionen auf jene Umgebung Einfluss zu nehmen, ist die Erlangung der Erkenntnis über die Dinge durch die jeweiligen Einflussobjekte innerhalb ihres Interesses von größter Bedeutung. Denn der Begriff des Wesens selbst ist das Ergebnis der Wahrnehmung des Wesens, des Prozesses und der Phänomene des Wesens, also des Entscheidens und Handelns.

Die Analyse der tragischen Ereignisse der 90er Jahre in der Geschichte unserer Nation, der Phänomene des Extremismus und Terrorismus in den folgenden Jahren, die Stärkung der Verehrung fremder Werte mit möglichen zerstörerischen Folgen erfordert ihre kausale Untersuchung auf der Grundlage der wissenschaftlichen Methodik.

Die bemerkenswerten Ideen Hegels vor zweihundert Jahren waren vor allem an seine Nation gerichtet. Eine solche weise Haltung blieb für die Bildung der Kultur und die Aufklärung seiner Landsleute nicht ohne Wirkung.

In der Tat impliziert Hegel mit dem Begriff des "materiellen Prozesses", d.h. der theoretischen, geistigen, ideologischen und weltanschaulichen Einwirkung des Menschen auf den Menschen, die in der Gesellschaft jeden Tag durch einen direkten Dialog des Individuums mit dem Individuum, der Persönlichkeit mit der Gruppe in lebendiger Form mittels Erziehung, Ausbildung, Massenmedien usw. stattfindet, eine solche Logik.

Hegel ist in seiner Analyse der Bildung von Weltanschauung und Selbsterkenntnis zurückhaltend. Er weist darauf hin, dass dieser Prozess in einer zukunftsorientierten, auf Wissenschaft und

Kultur basierenden Gesellschaft vernünftig und selbstbewusst erfolgen werden kann. Er betrachtet die Selbsterkenntnis als ein Produkt, ein positives Ergebnis der zielgerichteten Arbeit am Weltbild. Er betont, dass der Mensch auf der Grundlage eines wissenschaftlichen Konzepts die Befähigung haben sollte, die Welt um sich herum zu kennen und eine konkrete Position und gesellschaftlich nützliche Initiative bei der Lösung von lebenswichtigen Problemen zu vertreten.

Das Ergebnis des Prozesses der Selbstbestimmung, der Selbsterkenntnis sollte zur Schlussfolgerung führen, sich selbst als Person zu respektieren und das richtige Verhalten zu erarbeiten. Hegel betrachtet die Lebenserfahrung als den Hauptfaktor des Bewusstseins in der Welt des Seins. Zu diesem Zweck versucht er, die Elemente, den Prozess und die Entstehung der Ideenbildung zu erklären. Er betrachtet die Selbsterkenntnis jedoch hauptsächlich als einen aktiven inneren Prozess des Menschen selbst: "Die erste Quelle unserer Erkenntnis ist die Erfahrung. Erfahrung erfordert nur, dass wir selbst etwas wahrnehmen. Wir müssen aber auch zwischen Wahrnehmung und Erfahrung unterscheiden. Zunächst ist der Inhalt der Wahrnehmung nur ein Objekt, das jetzt zufällig so und ein anderes Mal zufällig so sein kann. Wenn ich die Wahrnehmung wiederhole und während der wiederholten Wahrnehmung bemerke und behalte, was in all diesen Wahrnehmungen unverändert bleibt, dann ist das die Erfahrung" .

Dieser Logik folgend kann man mit Sicherheit die Frage nach der Kompetenz von Vertretern einer terroristischen Organisation stellen, die die politische Macht für sich in Anspruch nimmt, nachdem sie die blutigen tragischen Ereignisse in ihrem

Heimatland in Gang gesetzt haben. Die Erfahrung ist der wichtigste Weg, um geopolitische Codes zu entschlüsseln, insbesondere bei der Analyse der Ereignisse der eigenen und der fremden Geschichte.

Hegel betrachtet die Erfahrung nicht als einfach, unentgeltlich, zufällig oder außergewöhnlich. Darin sieht er ihren Wert und notiert: "Der Hauptinhalt der Erfahrung bildet die Gesetzmäßigkeit, d.h. eine solche Verbindung zweier Phänomene, wenn in der Gegenwart des einen Phänomens jedes Mal auch ein anderes Phänomen auftritt" . Diese Schlussfolgerung ist sehr wichtig für die Prognose der gesellschaftlichen Entwicklung, vor allem in Bezug auf die Wahrung der nationalen Sicherheit aus naher und strategischer Perspektive mit Hinwendung in verschiedene Richtungen, insbesondere im Bereich der Veränderungen und Dynamik der Weltanschauungen.

Der deutsche Wissenschaftler betont, dass die Erfahrung nur das Ergebnis des Handelns widerspiegelt. Sie kann ihre Ursachen nicht erkennen und erklären. Wie Kant hält er dies für die Aufgabe der Wissenschaftler. Das heißt, "das untersuchende Subjekt Ordnung in einer nicht-systemischen Welt der Phänomene schaffen soll". Er nennt dies eine heilige Aufgabe der nationalen Intelligenz.

Gleichzeitig weist Hegel auf bestimmte Faktoren hin, die sowohl objektiven Charakter als auch subjektive Besonderheiten für die Bildung der Weltanschauung und der Selbsterkenntnis haben. Die Logik seiner Überlegungen wird von effektiven Gegensätzen und Widersprüchen beherrscht. Sie sind es, die zur Bildung dieses oder jenes Bildes der Weltanschauung, des Wesens und der Eigenheiten der Selbsterkenntnis beitragen.

Aus der Sicht der Dialektik manifestieren sich die Gegensätze als philosophisches Konzept, wenn eine der Positionen ausgeschlossen wird. Anfangs scheint die Komplexität solcher Beziehungen innerhalb des sozialen Lebens ein unsichtbares, einfaches und harmloses Phänomen zu sein. Am Ende werden solche Gegensätze unter den Bedingungen des gesellschaftlichen Lebens offen versuchen, sich gegenseitig zu verleugnen. Auch wenn die philosophische Theorie es vom wissenschaftlichen Standpunkt aus erklärt, im System der Staatlichkeit hat die Assimilation und Anpassung solcher Gegensätze funktionale Eigenschaften. Sie erhalten jedoch einen normativ-rechtlichen Charakter. Alle Widersprüche werden im Rahmen der Verfassung, der Verfassungsgesetze und anderer normativ-rechtlicher Akte gelöst. In diesem Fall erhalten die Bestimmungen der Verfassungsordnung einen kategorischen Vorrang, d.h. es wird gefordert, dass sich das Weltbild und die nationale Selbsterkenntnis den ursprünglichen nationalen Interessen anpassen.

Weltanschauung einer Nation

Der Staat ist das höchste Resultat der Wahrnehmung seiner Selbst durch einen vollkommenen Menschen. Sie gilt als die größte und wertvollste Leistung eines bewussten Wesens.

Vor zweieinhalbtausend Jahren drückte Aristoteles in seinem Werk „die Politik“, welche dem Aufbau und den Grundlagen des Staates gewidmet ist, seine Hochachtung vor dieser Entdeckung der Menschheit wie folgt aus: "Die Natur hat in allen Menschen das Bedürfnis nach staatlicher Struktur angelegt, und der erste, der

dieses Zusammenkommen (das menschliche Leben im Rahmen von Staat und Staatlichkeit - S.Y.) organisiert hat, hat der Menschheit den größten Nutzen gebracht" .

Aristoteles Genugung über die Schlussfolgerungen und Initiativen des Menschen bezüglich der Staatsbildung bezieht sich im Wesentlichen auf den erfolgreichen Prozess des Denkens und dessen wichtigsten Teil, die menschliche Selbsterkenntnis. In dieser Hinsicht erinnert Hegel an die Entwicklungsphasen des menschlichen Geistes, indem er die erste Stufe des Verstehens als diejenige ansieht, die "von der Natur umgeben und vom physischen Sein abhängig ist, und sie muss damit beginnen, dass ein solcher Geist noch nicht frei ist, auf seine eigene Weise in das Wesen verwandelt" .

Er ist davon überzeugt, dass der menschliche Geist in dem Moment in den Kampf eintrat, als er sich seiner materiellen Eigenschaften bewusst wurde. Er versuchte, sich vom Körper zu lösen, um ihn zu überwältigen, ihn zu führen.

Hegel erinnert uns daran, dass die Selbsterkenntnis des Menschen das Ergebnis der natürlichen Wirkung von Widersprüchen ist. Sie drückt die qualitative Beziehung des Geistes zur umgebenden Welt aus. Seiner Ansicht nach entspringt der Prozess der Einteilung der Menschen in Gattungen und Rassen der gleichen Logik .

Hegel ist davon überzeugt, dass das menschliche Bewusstsein in seinem Anfangsstadium gegen sich selbst gerichtet ist. Es ist leer. Es wird erst durch die Beherrschung der umgebenden Realität zu einem übergreifenden Faktor. Dieser Zustand ist das Ergebnis eines allmählichen Begreifens der Welt des Seins, der Muster der sozialen Entwicklung und des Denkens. Hegel hält eine solche

dialektische Bewusstseinsveränderung für äußerst wichtig. "So kommt der Geist zur Wahrheit, denn nun ist die Einheit in der einfachen Seele, noch unmittelbare, noch nur abstrakte Einheit des Subjektiven und Objektiven, wiederhergestellt, vermittelt durch die Beseitigung des Auftretens des Gegensatzes dieser Bestimmungen im Bewusstsein" .

Dieses logische Denken kann als verlässliche Theorie der Gesetzmäßigkeit der wirtschaftlichen Entwicklung und der sozialen Stabilität sowie gleichzeitig der Erhaltung der der Gesellschaft entsprechenden Weltanschauung dienen, hat also als Philosophie selbst einen universellen Charakter.

Über die Weltanschauung nachzudenken, hält Hegel für ein universelles Phänomen. Er betont, dass "die Schritte der geistigen Entwicklung einer einzelnen Person im Allgemeinen immer die Entwicklungsschritte der gesamten Menschheit wiedergeben" . Ihm zufolge "darf die universelle Seele als Weltseele und nicht als ein bestimmtes Subjekt betrachtet werden; denn sie besteht nur aus eine universelle Substanz" . Die Klassiker des wissenschaftlichen Materialismus nannten eine solche Fragenformulierung von Hegel seine dialektische Grundauffassung.

Gleichzeitig wird die besondere Aufmerksamkeit darauf gelenkt, dass Hegel die Frage der Bildung des menschlichen Geistes viel breiter analysiert, bewertet und verallgemeinert, einschließlich der Abhängigkeit oder Bedingtheit der Qualität der Nation (geistige Kraft der Nationen) in Bezug auf materielle Probleme, Natur- und Denkphänomene, sowie im Rahmen der anthropologischen Theorien. Diese Fragestellung und deren Lösung hat geopolitische Bedeutung. Die Praxisrelevanz dieser Theorie ist in der heutigen Weltpolitik deutlich sichtbar.

Bekanntermaßen betrachtet die Anthropologie die Idee der menschlichen Erkenntnis in Bezug auf Geographie, Topographie, Wohnort, individuelle Merkmale der Menschen in Abhängigkeit von der Bildung der Struktur der Gehirneuronen von Rassen, Nationen und Völkern. Hegels Kritiker warfen ihm deshalb vor, anthropologische Aspekte mit der Philosophie zu verwechseln. Die historische Praxis hat jedoch die wissenschaftliche Relevanz und soziale Bedeutung der Hegel'schen Forschung bestätigt. Die Größe dieses Wissenschaftlers liegt in der Fähigkeit, die Realität und ihre Entwicklung anhand des sozialen Verhaltens der Völker zu analysieren.

Ohne ausreichende Informationen über die Natur und Umwelt, den eigentlichen Charakter von Völkern und Nationen, ihre aus dem Sein abgeleitete Weltanschauung und anderer Faktoren ist der Aufbau tragfähiger geopolitischer Beziehungen unmöglich.

Das Heer von Tausenden von Ethnographen, Linguisten und Kulturologen, zahlreiche dialektologische und geographische Expeditionen, die sich unter verschiedenen Vorgaben mit diesen alten Wissenschaften beschäftigen, verfolgen im Wesentlichen geopolitische Ziele. Das entspricht durchaus der Realität und spiegelt das reale Bedürfnis der Machtzentren wider, ihre jeweiligen Ambitionen vernünftig zu gestalten.

Ohne dieses Wissen gibt es keine Geopolitik und kann sie auch nicht geben. Ohne dies gibt es unnötige Ausgaben, Verluste von Lebens- und materiellen Ressourcen, den Würdeverlust des Staates vor der eigenen Bevölkerung und der Weltgemeinschaft und die Einstufung von Initiativen mit dem Wirksamwerden nach außen als Akte des Staatsterrorismus und der Aggression, aber keine Geopolitik. Die Geschichte der Republik Tadschikistan seit ihrer

Unabhängigkeit, die Ursachen des Bürgerkriegs und einige Ereignisse zur Sicherung ihrer stabilen Entwicklung sind ein Beleg dafür.

In Hegels Biographie gibt es keine Hinweise darauf, dass er in andere Länder reiste, um den Charakter und das Verhalten der Menschen kennenzulernen. Allerdings ist bekannt, dass der Wissenschaftler, um die "Philosophie des Geistes" zu schreiben, sorgfältig und mit wissenschaftlicher Verantwortung die ihm zur Verfügung stehende Literatur studierte, analysierte, bewertete und zusammenfasste. Deshalb bleibt seine wissenschaftliche Theorie auch zweihundert Jahre, nach Niederschrift dieses Werkes aus unserer Sicht als eine besonders bedeutende Forschungsstudie bestehen.

Hegel ist der Überzeugung, dass die menschliche Seele (Bewusstsein, Weltanschauung, Geistigkeit, Sittlichkeit, Charakter, Persönlichkeitsqualität) kein ausschließlich gesellschaftliches Phänomen ist. Sie wird bis zu einem gewissen Grad von der umgebenden Welt, der Natur, der Form des Geländes beeinflusst. Eine solche Beeinflussung kann nicht spontan erfolgen. Die Wirkung auf eine bestimmte ethnische Gruppe hält über Jahrtausenden an. „Für das Bewusstsein sind sie natürliche Gegenstände, zu denen sich aber die Seele als solche nicht als äußerlich verhält. Vielmehr hat es diese Definitionen als natürliche Eigenschaften in sich".

Die Sittlichkeit und der Charakter von Völkern und Nationen, deren Betrachtung im Rahmen dieses Themas relevant erscheint, verkörpern also in sich selbst natürliche, wesentliche Merkmale. Die Bedeutung des Problems wird immer wieder durch Äußerungen über die Eigenschaften der Moral und des Verhaltens

der Völker bestätigt, die seit den wissenschaftlichen Überlegungen des Philosophen praktisch unverändert geblieben sind.

In diesem Zusammenhang verwendet Hegel wieder einen Syllogismus, um seinen Gedanken zu bestätigen: "Der Geist lebt 1) in seiner Substanz, 2) in der natürlichen Seele, 3) im gemeinsamen Planetenleben, 4) unter Klimaunterschied, dem Wechsel der Jahreszeiten, Tag und Nacht usw. - seines natürlichen Lebens" .

Die Besonderheit des deutschen Wissenschaftlers besteht darin, dass er Bewusstsein, Weltanschauung, Vernunft und Wissen im Grad der Abhängigkeit des Menschen von den Phänomenen der Natur, Gesellschaft und der Qualität seines Denkens betrachtet. Als Kriterium für den Wert des beseelten Teils der Natur, also des Menschen gilt für ihn das Niveau seines logischen Denkens, die Nähe seines Denkens zur Lebenswirklichkeit und die Distanzierung vom Fatalismus.

Das heißt, der Philosoph sieht den Stellenwert eines bewussten Wesens in der Angemessenheit seines Denkens in Bezug auf die Realität. Und sonst nichts. Auf dieser Grundlage kommt er zu einer Schlussfolgerung darüber, wie sehr sich der Mensch vom Tier unterscheidet. Er stellt fest: "In der letzten Zeit wurde viel über das kosmische, siderische (die Zeitspanne für eine vollständige Umdrehung oder für einen vollständigen Umlauf des Mondes in Bezug auf den Fixsternhintergrund. Es entspricht 27,32 Tagen - S.Y.) und tellurische (der Zeitraum, in dem die Sonne einen vollständigen Kreis um die Erde macht - das entspricht 365 Tagen - S.Y.) Leben des Menschen gesprochen. Das Tier lebt im Grunde genommen in diesem Glückszustand. Sein spezifischer Charakter, wie auch die spezifischen Linien seiner Entwicklung, stehen bei vielen Tieren ganz in einem mehr oder minder großen

Zusammenhang hierzu. Beim Menschen verliert diese Art der Verbindung ihre Bedeutung, je gebildeter er ist und je mehr sein ganzer Zustand auf eine freie geistige Grundlage gestellt ist" .

Der Philosoph erkennt die Freiheit des menschlichen Denkens im Rahmen der wissenschaftlichen Darstellung und der gesetzlichen Normen an. Das Gegenteil dieses Zustands sind reine Deklarativität, Formalität, ostentative grundlose Arroganz, "grundlos in Bezug auf Intelligenz und Qualifikation und eine in der Praxis in Bezug auf Effizienz unbewiesene offizielle Arroganz".

Wie bereits erwähnt, ist Hegel davon überzeugt, dass die geographische Umgebung, die Landschaft, der naturräumliche Zustand jene Faktoren sind, die nicht nur den menschlichen Körper, sondern auch seine Seele beeinflussen. Der Philosoph geht bei der Analyse dieses Themas auf das Wesentliche ein.

Bis zu einem gewissen Grad kann man über die Art und Weise und den Inhalt des Ausdrucks Syllogismus und des Enthymems (Wahrscheinlichkeitschlusses) des deutschen Philosophen hinwegsehen. Dies implizieren auch die Anforderungen der dialektischen Methode, deren Begründer zumeist Hegel selbst ist. Es besteht jedoch die feste Überzeugung, dass in diesem Fall seine Schlussfolgerungen besondere Aufmerksamkeit verdienen. Sie haben ihre wissenschaftliche, methodologische und praktische Relevanz bis heute behalten. Sie sollten erkannt und soweit als möglich genutzt werden.

Bevor Hegel begann, den Geist der verschiedenen Nationen und Rassen zu analysieren, studierte und bewertete er die äußeren physiologischen Merkmale der Objekte seiner Studie. Zunächst achtet er auf ihre Formen und ihr Aussehen und stellt fest: "Der physische Unterschied all dieser Rassen findet sich hauptsächlich

in der Struktur des Schädels und des Gesichts" . Zum einen besteht die Gewissheit, dass solche physiologischen Daten einerseits mit den natürlichen Bedingungen zusammenhängen, in denen eine bestimmte Gruppe von Menschen lebt. Zweitens können solche Merkmale, bis zu einem gewissen Grad, die Denkweise und Geistigkeit des Menschen nicht unberührt lassen.

Seit dem Auftauchen intelligenter Lebewesen auf der Erde sind Hunderttausende von Jahren vergangen. In Abhängigkeit von den Entwicklungen der Natur, einschließlich der Evolution der speziellen Spezies, des Homo Sapiens, erschienen die Vorfahren der Menschen etwa zur gleichen historischen Epoche auf der Erde. Um das mit einfachen Worten auszudrücken, hat bis heute noch niemand, nicht eine einzige Generation, die allmähliche Verwandlung eines anderen biologischen Wesens in einen Menschen miterlebt. Um das wissenschaftliche Ziel zu erreichen, teilt Hegel, wie oben erwähnt, nach dem Prinzip "Größe liegt in der Intelligenz, nicht im Alter" (Saadi) die Rassen und Nationen der Welt in die Alterskategorien "jung" und "alt" ein, was Wissen, Intelligenz und vor allem Bewusstsein betrifft.

Zum Beispiel nennt er eine der afrikanischen Nationen "infantil". Vielleicht ist diese Nation zweihundert Jahre nach Hegel "gereift", hat sich entwickelt, eine Transformation ist für unsere Studie jedoch nicht von grundlegender Bedeutung. Von besonderem Interesse sind die Sichtweise, die Normen, Rahmen, Zeichen, Wege, Umgangsformen, nach denen der große Philosoph diese und andere Nationen beurteilt.

In diesem Zusammenhang sei daran zu erinnern, dass andere Staaten durch ethnographischen Analysen zielgerichtet unsere nationale Mentalität und Identität studieren, um die Eigenschaften

und das Wesen der Tadschiken zu bestimmen, eine Prognose für die Entwicklung des Landes für die kommende Dekade zu erstellen und ihre politischen Schritte danach auszurichten. Wie wir wissen, wird dieser Ansatz zu Recht als strategische Forschung bezeichnet.

Die Ereignisse vom Februar 1991, der Bürgerkrieg der neunziger Jahre des vergangenen Jahrhunderts und die innerstaatlichen Bedrohungen sind Ergebnisse der Verehrung fremder Werte, der Nachahmung von Nationen, die selbst arm sind und in völliger wirtschaftlicher, sozialer und technologischer Abhängigkeit von anderen stehen und unfähig sind, den Terrorismus und seine ideologischen Grundlagen von primitiven Phänomenen der wissenschaftlichen Weltanschauung und einer konstruktiven Opposition zu unterscheiden. Diese Lage zwingt uns, die Qualität und den Inhalt des Geistes objektiv zu betrachten. Das Erkennen der Realität und die Vorhersage ihrer Folgen können Menschen und den Nationalstaat vor möglichen Katastrophen schützen.

Hegel beurteilt die Nationen nach ihren richtigen Empfindungsvermögen, im Hinblick auf die Beherrschung und Nutzung der Umwelt. Auf eine bestimmte Nation hinweisend betont der deutsche Philosoph, dass man sie "als eine infantile Nation betrachten sollte, die noch nicht aus dem Zustand der interesselosen und allen Interessen fremden Unmittelbarkeit hervorgegangen ist". Interessant und lehrreich kommentiert er diese These: "Sie werden verkauft und lassen sich verkaufen, ohne einen Gedanken daran zu verschwenden, ob es gerecht ist oder nicht" . Als Argument für Rückständigkeit, Fanatismus und Analphabetismus führt der Philosoph das intellektuelle Niveau

dieser Menschen in Sachen Religion und nationale Werte an: "Es liegt etwas Kindliches in ihrer Religion. Das Höhere, das sie fühlen, wissen sie nicht zu behalten, es geht nur flüchtig durch ihr Bewusstsein. Dieses Höchste übertragen sie auf den ersten Stein, den sie sehen, und machen ihn zu ihrem Fetisch..." .

Hegel zieht einen alarmierenden Schluss über den Geisteszustand und den mentalen Entwicklungsgrad dieser Menschen: "Diese Menschen scheinen in einem ruhigen Zustand vollkommen gutmütig und harmlos zu sein, bei plötzlicher Erregung begehen sie schreckliche Grausamkeiten" (Ebd. - S. 69).

Eine solche Form der Analyse wurde bereits vor zweihundert Jahren durchgeführt. Trotz des wissenschaftlichen Ansatzes in den Worten Hegels bedarf sie der Wiedergutmachung. Die Anzeichen für ein solches Verhalten der genannten Völker treffen zweifellos voll auf Mitglieder von Terrororganisationen, antinationalen Parteien und Bewegungen zu, die "verkauft werden und sich verkaufen lassen, ohne darüber nachzudenken, ob es gerecht ist oder nicht." Hegels "Helden" müssen sich in unserer bitteren nationalen Erfahrung objektiv beweisen, Schlussfolgerungen ziehen, Entscheidungen treffen, die für ihr Vaterland nützlich sind. Die Beseitigung von Fehlern unterliegt keiner Verjährungsfrist.

Bei der Analyse des geistigen Entwicklungsgrades der verschiedenen Nationen verwendet der deutsche Philosoph einen wichtigen dialektischen Aspekt - den Widerspruch. In diesem Fall vergleicht er nach dem Qualitätskriterium die Nationen, die Bewohner des afrikanischen, asiatischen und europäischen Kontinents sind. Er beurteilt die Vertreter jeder Nation sowohl insgesamt als auch individuell. Von besonderer Bedeutung ist Hegels Untersuchung des Charakters und der Eigenschaft der

Menschen, die einen sehr negativen Einfluss auf das Schicksal Zentralasiens hatten. Es bestätigt erneut voll und ganz die Authentizität der historischen Erinnerung unseres Volkes (1219-1220). Hegel notiert: „Sie zeichnen sich durch eine rastlose, zu keinem dauerhaften Ergebnis führende Mobilität aus, die sie dazu veranlasst, sich wie riesige Heuschreckenschwärme über die Territorien anderer Nationen auszubreiten - eine Mobilität, die bei ihnen dann wieder der geistlosen Gleichgültigkeit und dumpfen Ruhe weicht, die dem Ausbruch vorausging“ .

Ein weiterer Aspekt, der in Hegels Studie ins Auge sticht, ist das Verhältnis dieser Nation zu den Göttern. Der deutsche Philosoph erklärt, dass ihre Religion Vorstellungen von einem universellen Gott enthält. "Aber sie können sich diesen Gott nicht als unsichtbar vorstellen: er ist in menschlicher Gestalt gegenwärtig, oder zumindest durch diese oder jene Person offenbart" . Und wenn diese Person stirbt, finden sie den göttlichen Geist in einem anderen Individuum.

Wenn Hegel von Asien spricht, erinnert er an die Erwachungsprozesse des Geistes bei den Völkern dieses Erdteils. Aber er denkt auch hier über die Einheit von Geist und Natur nach. Er unterstreicht, dass solange der menschliche Geist sich nicht von der Natur trennt, solange er nicht lernt, sie mit seinem Verstand zu verwalten, kann man diesen Geist nicht unabhängig nennen kann: "Bei Übereinstimmung des Geistes mit der Natur ist eine echte Freiheit unmöglich. Der Mensch ist in diesem Zustand noch nicht in der Lage, zum Bewusstsein seiner Persönlichkeit vorzudringen, hat in seiner Individualität noch keinen Wert" .

Das Verhältnis des Menschen zur Natur gilt als eines der zentralen Themen für die fortgeschrittenen Völker der Welt. Das

Maß, in dem der Mensch die Natur kennt, sie erklärt, sie beherrscht, sie nutzt, den Entwicklungsstand des Geistes, des Wissens, der Erfahrung, den Wert dieser oder jener ethnischen Einheit als Ganzes beurteilt. Hegel schreibt: "Vor dem Menschen liegt ein Netzwerk von Naturphänomenen. Der instinktive Mensch, der Wilde, distanziert sich nicht von der Natur. Der bewusste Mensch ordnet die Kategorien, das Wesen, die Schritte der Zuordnung, d.h. die Erkenntnis der Welt, die Knotenpunkte im Netz, die helfen, sie zu kennen und zu beherrschen".

Die geistige nationalfeindliche Rückständigkeit, deren ideologische Grundlage der Fanatismus, die Nachahmung der Ideologie und Denkweise jener Nationen ist, die immer noch völlig von den Völkern des Westens abhängig sind und auf dieser Grundlage den Anspruch erheben, politische Macht zu ergreifen, die immer noch auf die Hilfe von übermenschlichen Kräften warten, ohne sich zu bemühen, das Wissen zu beherrschen, zieht die wertende Aufmerksamkeit in Bezug auf das geopolitische Bewusstsein auf sich.

Leider gilt: "Solange die Menschen die Naturgesetze nicht kennen, gehorchen sie ihnen blindlings". Dazu kommen der Mangel und die Unwilligkeit, sich Kenntnis über die Gesetze der gesellschaftlichen Entwicklung und des Denkens anzueignen, die zu den gleichen Einstellungen führen - blinder Gehorsam gegenüber egoistischen geopolitischen Erscheinungen, die die Menschen zum rohen, utilitaristischen Material des Terrorismus und Extremismus machen.

Ein weiterer Nachteil, den Hegel einigen Völkern Asiens zuschreibt, ist die Unausgeglichenheit der Weltanschauung, die Unentschlossenheit, der erfolgslose, ineffiziente Wechsel

theoretischer Standpunkte und die Tatsache, dass sie unsinnig von einem Extrem zum anderen eilen. Der Philosoph glaubt, dass ein solcher Charakter einen negativen Einfluss auf das Schicksal dieser Nationen hat.

Der deutsche Philosoph, über dieses Thema nachdenkend, wendet sich wieder der Qualität der Menschen zu, die Zentralasien in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts besiedelt haben, und stellt eine Verallgemeinerung seiner Gedanken. Die Vertreter dieses Volkes "... zeichnen sich, wie schon erwähnt, durch einen stürmischen, nur nach außen strebenden Charakter aus, ähnlich wie die Flut, die sich so schnell zurückzieht, wie sie kommt, nur zerstörerische Kräfte zeigt, aber nichts bewirkt, zu keinem Fortschritt in der Weltgeschichte führt" .

Hegel kommentiert am Rande auch den Geist der muslimischen Völker. In seiner Theorie verstehen die Vertreter dieser Religion Gott als etwas, das der Anerkennung, der universellen Anbetung und der Emotion bedarf. Sie betrachten ihn als den einzigen und mächtigsten der Schöpfung. Der Gott der Muslime ist, anders als der Gott der Juden, nicht limitiert, weder für eine Nation noch für ein Volk bestimmt. Der deutsche Philosoph zeigt Respekt für die Anhänger des Islam. Gleichzeitig schreibt er: "Dieses Volk ist in seinem Drang nach einem einzigen Gott gleichgültig gegen alles Endliche, gegen jedes Unglück, großzügig im Opfern seines Lebens und seines materiellen Reichtums" . Doch seiner Meinung nach, bestehen bei den Anhängern dieser Religion" neben so erhabenen Gefühlen auch Züge höchster Rachsucht und Heimtücke" .

Bei der Analyse der religiösen Überzeugungen der Anhänger dieser Art der Weltanschauung kommt Hegel zu der

Schlussfolgerung, dass man im Islam den ethnischen Geist der Völker der betreffenden Region (wo diese religiöse Überzeugung ihren Ursprung hat) beobachten kann: "Mit dieser Religion steht der Charakter ... besonders der Araber in voller Harmonie" .

Zivilisationselemente

Auch wenn Hegel im Charakter der Völker Afrikas und der Anhänger des Islams ein Bewusstsein identifiziert, das, wie er meint, in völliger Abhängigkeit von den Bedingungen der Natur und den von ihr geschaffenen Produkten steht, stößt er im Kontakt mit der Entwicklung der Weltkultur auf Schwierigkeiten. Mit Hilfe der vergleichenden Methode stellt der Philosoph folgendes fest: "Die Europäer hingegen besitzen als ihr Prinzip und Charakter einen konkreten universellen, sich selbst bestimmenden Gedanken" . Die geistige Breite und Weltanschauung der Europäer sind von besonderer Qualität. Indem er über solche Eigenschaften nachdenkt, versucht Hegel, die Fähigkeit zu erklären, die in der Kraft des konstruktiven, schöpferischen Denkens liegen, diese zu besitzen und danach zu handeln.

Es ist bekannt, dass Jahrzehnte später, im 21. Jahrhundert, in muslimischen Ländern, auch in Tadschikistan, ein Teil der Bevölkerung sich zu scholastischem Denken und Dogmatismus hingezogen fühlt. Von ihrer Weltanschauung zu extremen Handlungen getrieben, dem Äußersten getrieben, dem Auftrag regionaler und teilweise globaler geopolitischer Akteure folgend, wählen einige Gruppen den Weg des Terrorismus, wobei sie nicht zögern, sich "Kämpfer für den Glauben" und "gemäßigte Opposition" zu nennen.

Die Entwicklung zeigt, dass einige Vertreter der Intelligenz, zweifellos nicht aus Mangel an Wissen, sondern aus Mangel an Wahrnehmung nationaler Interessen sich nicht aktiv genug dafür einsetzen, um dieser Weltanschauung, der Verehrung fremder Werte, Traditionen und Bräuche und ihrer Nachahmung entgegenzuwirken. Sie halten die Aufklärung für alleinige Aufgabe des Staates. Allerdings "gehört der Staat zu dem, was von Natur aus existiert. Und der Mensch ist von Natur aus ein politisches Wesen" . Sie vergessen das Heldentum und die intellektuelle Revolution von Abuabdullo Rudaki, Abul Qasem Firdousi, Abuali ibn Sina, Ubaidi Zokoni, Nosir Khusrav, Ahmad Donish, Sadriddin Aini und vielen anderen wahren Söhnen des Vaterlandes.

Inmitten des düsteren Mittelalters stellte Francis Bacon mutig fest: "Wir sind der Meinung, dass die bürgerliche Geschichte mit gutem Grund in drei Arten eingeteilt wird: zuerst die heilige oder kirchliche Geschichte, dann die bürgerliche Geschichte selbst und schließlich die Geschichte der Wissenschaften und Künste. Wir werden unsere Ausführungen mit der Dritten, die letzte genannt wurde, da die beiden anderen bereits existieren und letztere, so scheint es mir, erst noch kreiert werden muss. Hierbei handelt es sich um die Geschichte der Wissenschaft. In der Tat, wenn die Geschichte der Welt dieses Faktors beraubt wäre, würde sie der Statue des geblendeten Polyphems sehr ähnlich sein" . Er betonte, dass in einer solchen Situation die Gesellschaft um talentierte Menschen und Genies ärmer würde.

Man sieht, dass westlichen Wissenschaftler vor vier Jahrhunderten im Vergleich zu verschiedenartigen Ideen und Weltanschauungen das Studium und die Beherrschung

wissenschaftlicher Erkenntnisse stark bevorzugten, da dies die einzige Methode sei, grundlegenden Interessen jeder Nation widerzuspiegeln. In ihrer Essenz wurde die gleiche Logik von herausragenden Persönlichkeiten der tadschikischen Nation zum Ausdruck gebracht. Der Wissenschaftler Bobodschon Gafurow ist der Meinung, dass die Hauptbedingung für Fortschritt und ein menschenwürdiges Leben der Völker auf der Erde der Stand ihrer Entwicklung von Wissenschaft und Kultur sei: "Die Menschheit hat sich durch die Entwicklung von Produktion und Kultur, den Austausch von Errungenschaften, Wissen und praktischen Erfahrungen entwickelt" .

Hegel verglich die Eigenheiten verschiedener Nationen und war der Meinung, dass einige Nationen ihre Einstellung zur äußeren Umgebung auf "Basis von Gefühlen" aufbauen, und andere, die fortgeschrittenen, auf der "Stufe der Erkenntnis der Sache".

Seiner Ansicht nach reicht es für die Entwicklung einer Gesellschaft allein nicht aus, das Thema (nur) zu kennen. Der Mensch muss eine "große Denkkraft zeigen, die sich an der Wirklichkeit orientiert" und auf dieser Grundlage "gesellschaftlich nützliche Handlungen" vornehmen. Eine solche Leistung kann nicht aus dem Nichts entstehen. Es erfordert die Fähigkeit, sich in der Praxis bewährtes Wissen anzueignen. Der Philosoph betont, dass für die Entwicklung der Gesellschaft "rationales Denken" notwendig sei, jedoch keine Theorie, die sich im Grunde von der Lösung der tatsächlichen Probleme der Gesellschaft entferne. Einen solchen Entwicklungsstand stellt Hegel mit Stolz auf die Eigenheiten der europäischen Nationen fest: Im Gegensatz zu den rückständigen Ideen "besitzen die Europäer im Gegenteil als ihr

Prinzip und Charakter ein konkret allumfassendes, selbstbestimmendes Denken".

Mit Hilfe philosophischer Konzepte versucht der Denker, den Ursprung der von den Europäern erreichten Entwicklung und den Wohlstand sowie die Rückständigkeit und Abhängigkeit einiger Völker Asiens und Afrikas von ihnen zu erklären.

Hegel schenkt in seiner Studie einer Reihe von Fragen besondere Aufmerksamkeit. Erstens, das Selbstbild dieser Völker von sich selbst. Das heißt, ist das Individuum, die Nation als Ganzes in der Lage, sich selbst zuerkennen? Wodurch zeichnet sich ihre Weltanschauung im Hinblick auf Geschichte, historische Ereignisse, nationale Werte und patriotische Verantwortung aus? Wie halten sie es mit Bedeutung, Rolle eines Individuums und der Nation im Allgemeinen? Zweitens: In welcher Gestalt sehen diese die Welt um sich herum - Realität, Gesetzmäßigkeiten der Entwicklung, Veränderungen in Natur und Gesellschaft? Wie positionieren sie sich und welche Verantwortung tragen sie in Bezug auf diese Phänomene im Rahmen der nationalen Interessen?

Hegel ist der Meinung, dass nur eine Wahrnehmung der Probleme, die der Wahrheit entspricht und deren Lösung Verantwortung für den Sachstand und die Durchführung von Handlungen herzeigt, dem Geist der Nation als Ganzes entspricht. Der Philosoph stellt daher selbstbewusst fest: "Das Prinzip des europäischen Geistes ist also ein Geist, der sein Selbstbewusstsein erlangt hat, der so sehr auf sich selbst vertraut, dass er nicht mehr zugibt, dass irgendetwas eine unüberwindliche Grenze für ihn ist, und der deshalb in alles eindringt, um in allem seine Gegenwart zu finden." .

Um die Macht des europäischen Geistes zu erklären, kommentiert Hegel den Entscheidungsprozess seiner Völker. Er stellt fest, dass Aktionen nach Kenntnis des Sachverhalts und des Aneignungsgrads von Gesetzmäßigkeiten der die Welt umgebenden Phänomene durchgeführt werden.

In der Theorie dieses deutschen Gelehrten werden die Schlussfolgerungen seines herausragenden Landsmannes, des Begründers der Idee des materialistischen Geschichtsverständnisses, bestätigt: "In dieser Definition erscheint der Mensch nicht nur als Produkt der Gesellschaft, sondern auch als ihr Schöpfer, der Erschaffer, er ist sowohl der Autor als auch der Protagonist seines eigenen Dramas.

So kann man Nationen charakterisieren, die in der Anschauung unabhängig und damit ihres Schicksals würdig sind. Ihre ideologische Verfassung und ihr Geist sind ausschließlich den eigenen nationalen Interessen unterworfen. Sie selbst sind die Regierenden, nicht die Regierten. Darin liegt die geopolitische Konsequenz der "Lokomotive" europäischer Staaten.

Hegel stellt fest, dass die Vielfalt der Materie sich im Ablauf der wichtigsten Prozesse in der Natur, der Gesellschaft und im Denken manifestiert. Zugleich sind es die Kenntnisse und Fähigkeiten des Menschen, die die Wege, Mittel und seine Möglichkeiten in der Welt des Seins aufzeigen und den Interessen der Gesellschaft dienen.

Zusammenfassend plädiert Hegel für ein "gutes Gewissen". Er präsentiert dieses Geschehen in ganzer Abhängigkeit von Wissen, Erfahrung, logischer Initiative und dem Bedürfnis, die geistige Kraft der Realität näher zu bringen.

Der deutsche Philosoph glaubt für die Manifestation der Initiative beim Entscheidungsprozess, dass die Grundprinzipien und Bedingungen eines solchen Handelns universelle Werte sind.

Hegel ist der Meinung, dass der europäische Geist bis zu einem gewissen Grad für die Entwicklung der Menschheit verantwortlich ist. Deshalb hebt er die dialektische Besonderheit dieser Weltanschauung hervor. Als Eigenschaften des europäischen Geistes nennt er Widerstand und die Fähigkeit zum Widerspruch: "Der europäische Geist stellt sich der Welt entgegen, wird von ihr befreit, hebt aber diesen Gegensatz wieder auf, kehrt zu sich selbst zurück, zu seiner Einfachheit, seinem Anderen, Vielfältigen" .

In diesem Fall legt Hegel, der mit philosophischen Begriffen operiert, den Prozess der Entwicklung vom Einfachen zum Komplexen, vom Primitiven zum Höheren zugrunde. Er kommentiert die kausalen Faktoren. Der wichtigste Faktor, der in allen Lehrsätzen des deutschen Philosophen eine besondere Bedeutung hat und als einziges Element für ein anständiges Leben des Menschen gilt, ist die Kultur. Von gesteigertem Interesse ist unseres Erachtens auch Hegels Einstellung zum Begriff "Erkenntnis" (Beobachten, Beherrschen, Verstehen). Er legt darin den Inhalt und die Logik fest und auf die besondere Verantwortung hin: " Die Erkenntnis ist die Gegenüberstellung von Begriff und Wirklichkeit. Voll von sich selbst und in diesem Sinne leer, ist das Denken, dank der Erkenntnis, mit einem besonderen Inhalt erfüllt" .

Um Hegels Idee bezüglich der geistigen Bedeutung von Wissenschaft und Kultur zu unterstreichen, ist es angebracht, die Worte des berühmten altchinesischen Philosophen und Militärführers Sun Tzu zu zitieren, die auch aktuell von Bedeutung

ist: "Wissen ist das, was die Wahrheit bestätigt und die Lüge ablehnt. Die Unwissenheit ist das, was die Lüge bestätigt und die Wahrheit ablehnt" .

Darüber wie man über Bemühungen, Wissen und Erfahrung erwirbt, schrieb Francis Bacon zu Recht: "Da das Wissen selbst aus den einzelnen Tatsachen der Natur und der Kunst gewonnen wird, wie der Honig aus den Wild- und Gartenblumen, werden wir gewiss entdecken, dass der Verstand, der unabhängig handelt und sich nur auf seine angeborene Kraft verlässt, zu einer vollkommeneren Induktion fähig ist als die, die wir bei den Dialektikern finden" .

Wenn Hegel von Fähigkeiten spricht, meint er ein Wissen, das die Phänomene der Natur und der Gesellschaft mitsamt ihren Eigenheiten, Beziehungen, Zusammenhängen und Gesetzmäßigkeiten umfasst. Darin sieht der Philosoph einen Ursprung der europäischen Macht und des Stolzes auf die Schaffung erfolgreicher, fortschrittlicher, stabiler und sicherer Nationalstaaten. Entschlossen und in belehrendem Ton nennt er einen Wesenszug, der die Europäer von anderen Nationen unterscheidet: "Hier (in Europa - S.Y.) herrscht also ein endloses Streben nach Wissen, das anderen Rassen fremd ist. Der Europäer interessiert sich für die Welt, er versucht sie zu erkennen, sich das Gegensätzliche anzueignen, in allen privaten Erscheinungen der Welt die Gattung, das Gesetz, das Allgemeine, den Gedanken, die innere Vernunft zu betrachten" . Der Philosoph ist überzeugt, dass wissenschaftliche Erkenntnisse wichtig sind. Doch die besten Ideen und die höchste Form des Denkens können die Gesellschaft allein nicht zu den gewünschten Ergebnissen führen. Das soziale Bewusstsein liefert funktionale Formen der theoretischen Tätigkeit.

Und die Lebenserfahrung erscheint als ein Labor zum Testen der fortschrittlichsten Ideen, Annahmen, Hypothesen.

Es ist natürlich, dass die Gesamtheit des Wissens die Grundlage für Praxis und erfolgreiche Erfahrung ist und umgekehrt. Hegel schreibt dazu: "Ganz ebenso wie im theoretischen Bereich strebt der europäische Geist auch im praktischen Bereich danach, eine Einheit zwischen sich und der Außenwelt herzustellen". In Fortsetzung seiner Überlegungen zieht der deutsche Philosoph die wichtigste Schlussfolgerung: Die Europäer "ordnen die äußere Welt mit einer solchen Energie ihren Zielen unter, die ihnen die Herrschaft über diese Welt sicherte".

Hegel stimmt dem Gedanken zu, dass "nicht alle Kinder der gleichen Schule Wissenschaftler werden können". Aber, als ob er unsere Diskussion vorwegnimmt, betont er: in den Menschen, deren Denkfähigkeit (nur) für die Entwicklung der Wissenschaft und zivilisierten Gesellschaft geschaffen ist, wird infolge der Beherrschung des durch die menschliche Geschichte entstandenen Wissens und der Erfahrung der Geist der Schöpfung und Entwicklung gewinnen. "Das Individuum geht hier in seinem privaten Handeln von feststehenden universellen Prinzipien aus".

Mit "universellen Prinzipien" meint Hegel zweifelsohne die Interessen der Gesellschaft. Er verlässt sich aufrichtig auf wissenschaftliche Erkenntnisse und glaubt nur an sie. Er bestätigt, dass er sich logisch an die Ideen von F. Bacon hält: "Schließlich gibt es natürlich keine andere Kraft auf der Erde außer der Wissenschaft und dem Wissen, die ihre höchste Macht über den Geist und die Seele der Menschen, über ihre Gedanken und Ideen, über ihren Willen und ihren Glauben behaupten könnte".

Wie erwähnt, stellt Hegel fest, dass die europäischen Völker dazu neigen, ihre eigenen Interessen zu berücksichtigen. Gleichzeitig sollten sie eine Lebensweise wählen und fördern, die universelle Interessen anerkennt. Wie Aristoteles glaubt Hegel, dass die Organisation des politischen Lebens der Gesellschaft auf Rationalität und Aufklärung beruhen sollte. Die politischen Prozesse einer Gesellschaft und ihre sozialen Ergebnisse sind völlig abhängig vom nationalen Charakter.

In seiner Analyse der Fähigkeiten von Nationen und Völkern spricht der deutsche Gelehrte offen von dem individuellen Denken jeder Nation als von einem "lokalen Geist". Diese Eigenheit steht auch mit ihren geistigen Fähigkeiten in Verbindung: "Die hier angedeutete Unterscheidung findet ihren Ausdruck in solchen Besonderheiten, die man als Ortsgeister (Denken - S.Y.) bezeichnen kann und die sich in der äußeren Lebensweise, den Beschäftigungen, den Körperformen und Veranlagungen, in noch größerem Maße aber in den inneren Neigungen und Fähigkeiten des intellektuellen und moralischen Charakters der Völker finden".

Hierzu präsentiert Hegel seine Schlussfolgerung über die Unveränderlichkeit des nationalen Charakters und Verhaltens: "Die Beständigkeit dieses Typs einzelner Nationen findet sich in der ganzen Geschichte der Nationen".

Diese Schlussfolgerungen eines Genies unserer Welt sind in Bezug auf erfolgreiche, entwickelte Völker und Nationen zweifellos von praktischer Bedeutung, wenn es um einen zentralisierten Nationalstaat geht. Sie dienen als Lehre für Überlegungen und Entscheidungen. Die deutsche Nation, die Hegel repräsentiert, hat trotz ihrer Erfolge schwere historische Schicksalsschläge zu verzeichnen. Sie konnte gleichwohl kurz

drauf grundlegende geistige Stärke und ihren nationalen Charakter unter Beweis stellen. In dieser Hinsicht bestätigt sich Hegels Vorhersage von der Widerstandsfähigkeit und Unerschütterlichkeit des Nationalcharakters in der Natur der Nation. Diese Erfahrung verdient Lob und besondere Aufmerksamkeit.

Gleichzeitig ertönt wie ein Alarmsignal seine Einschätzung der Verwundbarkeit des Nationalcharakters von Völkern, die gelehrt von gegenseitigem unwilligem Misstrauen und ihrer Distanzierung von tausendjährigen zivilisatorischen Erfahrungen einem gewaltsam aufgezwungenen religiösen Fanatismus dogmatisch folgen, sich an einer fremden, erstarrten Weltanschauung orientieren und sich von den ureigenen nationalen Traditionen, Bräuchen, der Kultur und Identität distanzieren, dazu verdammt sind, ihre bitteren und blutigen Erfahrungen immer wieder neu zu wiederholen.

Ohne kontinuierliche und zielgerichtete Änderung der Weltanschauung, Bildung und Erziehung eines Volkes im Geiste von Patriotismus und nationaler Identität erscheint die Wiederholung vorhersehbarer Tragödien im Schicksal von Nationen, die selbst Urheber ihrer eigenen historischen Schwierigkeiten sind, unumkehrbar.

Der nationale Charakter ist der Architekt des nationalen Schicksals.

Menschlicher Charakter

Obwohl Hegel in seiner Studie zur Weltanschauung über den "Universalgeist" räsoniert, distanziert er sich von scholastischen und erstarrten Vorstellungen. Er betrachtet alle menschlichen

Errungenschaften als ein Ergebnis von richtig gesetzten Zielen, Entwicklung von Wissen und Fähigkeiten eines Individuums.

Wie Wissenschaftler, die sich mit Hegels philosophischem Erbe befassen, festgestellt haben, hat er ein solches Vertrauen in den menschlichen Geist und die Macht der Vernunft, dass er "fast keinen Raum für andere Kräfte lässt, die über sein Schicksal bestimmen. Er entzieht dem Phantasiebaum die Blätter und Äste." Der aufmerksame Leser mag ähnliche Andeutungen in den Zitaten seiner Lehren finden.

Nach Hegels Auffassung stellt sich die Natur als eine Reihe von Prozessen dar, die mit dem sich ständig verändernden physikalischen, chemischen und biologischen Zustand der Erde verbunden sind. Der Mensch hat nichts mit dem Ursprung der Natur zu tun, sondern ist ihre Schöpfung, ihre Frucht. Die Natur bietet die Grundlage für die Entstehung des Menschen. Der Philosoph sieht die Wesenspunkte der menschlichen Existenz und Entwicklung auch in der Natur.

Seiner Ansicht nach war das erste, was der Homo sapiens vom ersten Moment seiner Entstehung unternahm, eine primitive Form der Auseinandersetzung mit anderen organischen und anorganischen Phänomenen der Natur. Durch Konfrontation, Mühsal und Streben fanden die Vorfahren des Menschen zu sich selbst. Der Umfang und die Ergebnisse der Entnahme ihres "Anteils" aus der Natur verwandelten die Menschen in fortschrittliche, sich entwickelnde oder rückständige Nationen.

Hegels Größe kommt darin zum Ausdruck, dass er sich bei aller Verbundenheit mit der spekulativen Philosophie (polemische Philosophie, philosophische Reflexion) nicht vom Einfluss der ihn

umgebenden Welt und, hierauf basierend von der Bildung des menschlichen Charakters entfernt.

Bei der Betrachtung von Weltanschauung und geistigen Zustand stellt der deutsche Wissenschaftler die Eigenschaften des Individuums als Ergebnis der historischen Entwicklung der Menschheit in den Vordergrund. Er ist davon überzeugt, dass die Leistungen des bewusst agierenden Subjekts in allen Lebensbereichen aus dem Wesen seines geistigen Zustands herrühren und erklärt sie als die Gesamtheit des menschlichen Charakters. Er betont, dass das menschliche Verhalten ein anschauliches Beispiel für sein Wesen ist.

Hegel wähnt den Charakter in der Beziehung zwischen Körper und Seele. Er zeigt sie in dialektischer Opposition und nennt diesen Zustand ein dauerhaftes Phänomen. Logischerweise betrachtet er es als eine menschliche Eigenschaft und damit als menschlichen Charakter. Der Philosoph spricht sich mit verschiedenen Begründungen für die Vorherrschaft der Seele über den Körper aus. Hegel erklärt die menschliche Seele als ein starkes Phänomen: "In diesem Kampf bestätigt sich der Idealismus der Seele ... und sie steigert ihre Überlegenheit über den Körper (Willen - S.J.)" . Die Seele, die diese Macht hat, wird als der wichtigste Teil des Selbstbewusstseins betrachtet.

Mit seinem natürlichen Weitblick untersucht, analysiert, bewertet und fasst der deutsche Wissenschaftler die Hauptrichtungen der Weltphilosophie zusammen. Mit seinen Entdeckungen und Innovationen auf dem Gebiet der Sozialwissenschaften trug er zur Entstehung der Theorie der Weltveränderung aus einer revolutionären und sozialen Perspektive bei, die bis heute von Wissenschaftlern und Politikern,

von Millionen von Menschen auf dem Planeten angewendet wird. Trotzdem beklagt der große Denker "die schlechte Entwicklung der Physiologie der Sinnesorgane und des Nervensystems und die daraus resultierende Unmöglichkeit, die innere Beziehung der menschlichen Seele zu den äußeren Organen zu erkennen und eine solche Beziehung herzustellen" .

So stellt Hegel höchste Anforderungen an die physiologischen Eigenschaften des Menschen. Er erwartet viel von ihnen. Er erhofft, dass die menschliche Seele eine enge gleichberechtigte Verbindung mit der Außenwelt zu den wirklichen Bedürfnissen hat. Aus diesem Grund kritisiert er die sensualistische Theorie des französischen Philosophen Etienne Bonneau de Condillac (1715-1780), der die Welterkenntnis des Menschen durch Sinneseindrücke bevorzugte und die Entwicklung des Geistes vernachlässigte, dessen primäres Ziel die Erkenntnis der Vernunft ist.

Hegel ist der Meinung, dass der Mensch unter allen Umständen mit seinen geistigen Fähigkeiten seine Einstellung zu den Phänomenen und zum Wesen der Materie bestimmen sollte. Er sollte nicht nur ein leidenschaftsloser Zuschauer sein. Der Mensch muss Charakter haben. In der Logik des Philosophen ist die Eigenheit des Menschen das einzige Spiegelbild seiner geistigen Welt. Es existiert in den Reden, wichtiger noch, in den Handlungen der Person.

Besonderes Augenmerk richtet der Philosoph auf die Individualität des Menschen. Ihm zufolge unterscheiden sich die Menschen in ihrer geistigen Potenz voneinander. Trotz der Tatsache, dass Lernen und Bildung im Allgemeinen gemeinsame Merkmale haben, ist der "Charakter immer etwas, das die

Menschen voneinander unterscheidet. Erst im Charakter erlangt ein Individuum seine dauerhafte Bestimmtheit" .

Der berühmte Wissenschaftler bezeichnet den Charakter als eine ausschließlich innere Eigenschaft des Menschen, die sich in verschiedenen Situationen durch Sprache und Handlungen manifestiert. Der Philosoph hält den Charakter für eine machtvolle Eigenschaft eines Individuums: "Zum Charakter gehört vor allem jene formale Seite der Energie, mit der ein Mensch, der sich nicht von dem einmal eingeschlagenen Weg abbringen lässt, seine Ziele und Interessen verfolgt und in allen seinen Handlungen die Übereinstimmung mit sich selbst aufrechterhält" .

Dem Gelehrten-Enzyklopädisten zufolge kann sich ein Mensch ohne Charakter nicht aus seiner Unbestimmtheit herausentwickeln oder er verhält sich von einer Richtung in eine andere, entgegengesetzte Richtung. "Von jedem Menschen muss daher verlangt werden, dass er seinen Charakter entdeckt".

Hegel erwartet von seinen Landsleuten eine aktive Einstellung zum realen Leben. Ein solches Verhalten sollte darauf abzielen, Werte, Prinzipien und Ziele auf die Ebene der nationalen Moral und Geistigkeit zu heben, um den Interessen der Gesellschaft zu dienen. Der Philosoph hält dieses Handeln nur innerhalb der sozialen Grenzen jedes Einzelnen für möglich. Aus Hegels Logik in der Philosophie des Geistes wird jedoch deutlich, dass er sich bei der Untersuchung und Herleitung des Charakters vor allem auf solche Zeitgenossen maßgebliche Anteil an der Entscheidungsfindung in der Gesellschaft haben.

Hegel ist rigoros in seiner Einschätzung der Geisteskraft und seelischer Eigenschaften des Menschen. Die Hauptaussage des berühmten deutschen Wissenschaftlers ist, dass der Mensch sich

selbst im Vergleich mit sozialen Prozessen, Phänomenen der Welt um ihn herum erkennt. Ein solches Handeln darf nicht einseitig sein, sondern muss mit anderen Selbsterkenntnissen, im Hinblick auf anerkannte gesellschaftliche Interessen abgeglichen werden. Diesbezüglich kommt er zu dem Schluss: "Ein Mann mit Charakter imponiert den anderen, weil sie wissen, mit wem sie es in seiner Person zu tun haben. Erst durch die Verwirklichung großer Ziele entdeckt der Mensch in sich einen großen Charakter, der ihn zu einem Leuchtturm für andere macht" .

Besonderes Augenmerk richtet der deutsche Philosoph auf die Aspekte des menschlichen Charakters. Er stellt sie in Verbindung mit ideologischen Komponenten wie mit dem Staat, den gesellschaftlichen Verhältnissen, der Arbeit - als Grundlage für die Formung des Menschen als willensstarkes Subjekt dar. Mit dem Begriff des "Charakters" verbindet Hegel die Logik des Willens und betrachtet diesen als den wichtigsten Teil des menschlichen Charakters:

"Ein Mensch mit echtem Charakter ist einer, der sich einerseits wesentlich sinnvolle Ziele setzt und andererseits fest an diesen Zielen festhält, da seine Individualität ihre ganze Existenz verlieren würde, wenn er gezwungen wäre, sie aufzugeben" . Charakter zeugt von der Qualität einer Person.

Der deutsche Denker analysiert und bewertet zugleich die negativen Aspekte der Selbsterkenntnis. Er hält dieses Phänomen jedoch nicht für philosophisch relevant und überlässt es dem Einzelnen, darüber Gedanken auszustellen. Er nennt es Schwäche und menschliches Versagen. Er stellt fest, dass diese Form des Selbstbewusstseins innerhalb des allgemeinen Bewusstseins für die

geistige und moralische Natur des Subjekts keinen Wert oder Bedeutung hat.

"Selbsterkenntnis im gewöhnlichen, trivialen Sinne des Studiums der eigenen Schwächen und Fehler des Individuums ist nur für das Individuum von Interesse und Bedeutung, aber nicht für die Philosophie. Selbst in Bezug auf das Individuum ist sie von umso geringerem Wert, je weniger sie sich mit der Erkenntnis der allgemeinen intellektuellen und moralischen Natur des Menschen befasst. Je mehr sie die Aufmerksamkeit von den Pflichten des Menschen, d.h. dem wahren Inhalt seines Willens, ablenkt, desto mehr verkommt sie zur selbstgefälligen Verwöhnung des Individuums mit seinen eigenen lieben Eigenschaften".

Andererseits räumt Hegel der Erkenntnis des Charakters solcher Menschen eine politische und soziale Orientierung ein. Der Philosoph stellt fest: "Für das Leben ist ein solches Wissen zweifellos nützlich und notwendig, besonders unter schlechten politischen Verhältnissen, wenn nicht Gesetz und Moral, sondern Eigensinn, Laune und Willkür Einzelner vorherrschen, in einem Umfeld von Intrigen, wenn die Charaktere der Menschen nicht auf der Substanz der Sache beruhen, sondern nur auf der listigen Ausnutzung der Eigenheiten anderer Menschen, um so ihre zufälligen Ziele zu erreichen".

Es wird deutlich, dass solche Charaktereigenschaften im internationalen Vergleich weit verbreitet sind. Sie sind charakteristisch für alle Nationen. Hegel wiederum sieht Schutz dagegen in der Aneignung von Wissen, im Vorhandensein von Vernunft und logischem Vorgehen.

Genialität und Geopolitik

Es ist selbstverständlich, dass der Mensch der Schöpfer der Geschichte ist. Die Geschichte großer Nationen ist die Geschichte großer Persönlichkeiten.

Hegel achtet sehr auf die Natur des genialen Menschen. Er hält es für wichtig, den substantiellen Charakter historisch bedeutender Individuen zu studieren, in dem sich die wahre Natur des Menschen in unverfälschter Reinheit manifestiert. Der Philosoph betont, dass die Analyse des Geistes von Menschen mit geringer Wertigkeit wenig sinnvolle Übung darstellt, da man dabei die Tatsache übersieht, dass "große Dinge nur von großen Charakteren verwirklicht werden können".

Die Analyse der Eigenschaften und Charaktere von Führungskräften zählt sicherlich zu einer der wichtigsten Elemente der Staatskunde und Geopolitik. Hegels zufolge wird durch das Studium der Eigenschaften großer Persönlichkeiten, von deren Entscheidungen und Handlungen die Geschicke von Nationen und Staaten abhängen, die gegebene Situation erkannt und die zukünftige Politik vorausgesehen.

Der Wissenschaftler, den man zu den Genies der Weltwissenschaft zählt, bestimmt die Qualität des Denkens, der Vernunft und der menschlichen Geisteskraft zum Hauptkriterium der menschlichen Zivilisation und machte sie damit zur Priorität seiner eigenen Forschung.

In seiner Anthropologie, vor allem bei der Bestimmung des Begabungs- und Geniegrades einer Person, ist der Philosoph weit von der Hypothese entfernt, " Hunderte von Lehrern zu

unterrichten, ohne selbst eine Schule absolviert zu haben“ (über Propheten). Hegel glaubt nicht an solche Wunder.

Zur Frage von Talent und Genie weist er zu Recht darauf hin, dass Talent und Genie das Ergebnis einer Kombination von natürlichen Neigungen und Erziehung sind". Hegel scheint die Worte Saadis zu bestätigen, dass "kein Mensch durch sich selbst zum Menschen, kein Metall durch sich selbst zum scharfen Schwert wurde...".

Der deutsche Philosoph weist in seinen Lehren immer wieder darauf hin, dass nicht alle Erkenntnisse als wissenschaftlich bezeichnet werden können. Für ihn ist eine einfache Beobachtung oder das äußere Zeichen von Objekten nicht unbedingt Wissenschaft. Seiner Ansicht lässt sich Wissenschaft als ein Phänomen bezeichnen, das auf einer Reihe von zusammenhängenden Argumenten basiert, die Muster widerspiegeln können, die durch die Lebenserfahrung bestätigt werden und in der täglichen menschlichen Praxis nützlich sind. Daher werden bei der Bewertung von herausragenden, talentierten Personen und Genies Rückschlüsse auf der Grundlage dieses Prinzips ausgestellt.

Der Wissenschaftler erklärt die Genialität der herausragendsten Menschen nicht als "Wunderwerk", "Zauber", "Auge des Heiligen", sondern in Begriffen der Wissenschaft. In dieser Analyse finden die Begriffe wie "Faktor", "Ursache" und "Ergebnis" Verwendung. Der Philosoph gibt diesen Begriffen eine irdische, reale, objektive Eigenschaft. Er hält sie nicht für absolut unzugänglich: "Allerdings müssen sowohl Talent als auch Genie ..., da sie einfache Neigungen darstellen, nach allgemein anerkannten Methoden

angereichert werden, um nicht ihre Zerstörung, den moralischen Verfall oder die Entartung in schlechte Originalität zu erreichen" .

Das obige Zitat findet Bestätigung in der jüngsten Geschichte der Zeit der Unabhängigkeit unseres Staates. Menschen, die aufgrund ihrer körperlichen und natürlichen Fähigkeiten ihrer Nation dienen konnten, gerieten durch den Einfluss solcher Faktoren wie Familie, Umgebung, materielle Interessen, Eigennutz in einen tödlichen Strudel und dienten den fremden Interessen. Sie haben sich auf diese Weise in einer wenig beneidenswerten Rolle in die Geschichte der Nation eingepägt.

Hegel versichert begabte Menschen, die dank natürlicher Begabung und unermüdlicher Arbeit Wissen und Fertigkeiten erlangt haben, nicht mit einem Heiligenschein. Er bewertet sie als verantwortungsbewusst. Er erwartet von ihnen nützliche Taten für die Gesellschaft: " Nur indem sie sich steigern, bestätigen die genannten Gruppen die Tatsache ihrer Existenz, ihrer Kraft und ihres Umfangs" .

Persönlichkeiten, die sich unermüdlich Wissen, Geistesstärke, Diplome und akademische Titel aneignen, müssen ihre Kraft und Fähigkeiten in der Praxis unter Beweis stellen: "Es ist absolut nicht genug, das von anderen entdeckte Wissen zu beherrschen und zu erhalten. Es ist erforderlich, dass durch das Begreifen des Wissens eine Revolution, eine Bewegung im Menschen entsteht. Das Individuum braucht seine eigene Aktivität, sein Bewusstsein, seine Bewertung... kreative Aktivität. Es ist wichtig, dass solches Wissen nicht verloren geht, wie Samen, die in die Wüste fallen. Im Gegenteil, sie muss in Erde verwandelt werden, sie muss Energie erzeugen, sie muss Früchte tragen. Diese Art der schöpferischen Kraft des Denkens ist eine wahre Macht. Ohne ein solches

Phänomen ist das menschliche Gehirn wie eine Wissensdeponie, die man sich wie eine Bibliothek vorstellen kann. Nicht mehr als das" .

Es ist bemerkenswert, dass Hegel, wenn er vom Charakter spricht, diesen nicht als ein festliegendes, monotones Phänomen betrachtet. Obwohl der Philosoph dieses Phänomen hauptsächlich für ein natürliches Merkmal hält, schreibt er: "Im Charakter sehen wir ... die Stabilität der natürlichen Neigungen, vereint mit der Variabilität des Temperaments" . Hegel richtet die beruhigende Botschaft an seinen Leser, dass "die Konstanz des Charakters nicht so unmittelbar, in gleichem Maße natürlich ist wie die Konstanz der natürlichen Eigenschaften; sie unterliegt der Entwicklung durch den Willen" .

Gleichzeitig schenkt der Philosoph in fast allen seinen Werken der Eigenschaften hervorragender, begabter Menschen besondere Aufmerksamkeit und kommt zu folgendem Schluss: "Und doch kann man nicht leugnen, dass der Charakter eine natürliche Grundlage hat - dass manche Menschen schon von Natur aus mehr veranlagt sind, einen starken Charakter zu besitzen als andere ... obwohl er seine volle Entfaltung erst in der Sphäre des freien Geistes erhält" .

Hegel behandelt den Menschen nicht als ein Geschöpf, das eine gegebene Situation fällt, sondern als schöpferisches Subjekt. Er räumt ihm diese gestaltende Funktion ein. Die wichtigste Aufgabe des Individuums sieht er in der Erneuerung und Sicherung der Entwicklung der ihn umgebenden Umwelt: "Einerseits kann man sagen, dass der erwachsene Mensch nur das schafft, was schon da ist, andererseits muss seine Tätigkeit aber auch zum Fortschritt beitragen" .

Schlussfolgerung

Die Analyse der anthropologischen, kulturell-zivilisatorischen, psychologischen und anderen Faktoren, die in der westlichen klassischen Philosophie, hauptsächlich von H.W.F. Hegel, erforscht wurden und die direkt mit den theoretischen geopolitischen Problemen zusammenhängen, die als Forschungsgegenstand ausgewählt wurden, weist auf einige, unserer Meinung nach, wichtige Umstände hin:

1. Ein beliebiges System, wie auch eine Nation, ist als historisch gewachsene Gemeinschaft von Menschen geneigt, sich selbst zu erhalten. Wissenschaftler als fortschrittlicher, denkender Teil der Gesellschaft, die ihre Mission erkennen, zeigen einen aufrichtigen Wunsch Richtlinien für die Gewährleistung der Sicherheit und des Prestiges ihrer eigenen Völker theoretisch aufzustellen und aufzuzeigen, wie ihre Interessen zu schützen sind, indem sie die Ergebnisse ihrer Beobachtungen und Forschungen präsentieren.

2. Um ihre Ziele zu erreichen, streben westliche Philosophen in klassischem Sinne danach, andere Nationen in allen Teilen der Welt zu analysieren. Sie berücksichtigen objektive materielle Faktoren (physischer Raum, Topografie, Geografie, Klima, natürliche Ressourcen usw.), daneben natürlich auch subjektive Faktoren (die Eigenschaften der Nation und die Eignung der an der Politik beteiligten Personen).

3. Das anthropologische Element nimmt in solchen Studien einen wichtigen Platz ein. Wie die Erfahrung zeigt, werden in der Geopolitik sowohl Negatives als auch Positives voll ausgeschöpft, von der Organisation einer effizienten Zusammenarbeit bis hin zu

Aktionen, die gegen die eigenen nationalen Interessen gerichtet sind.

4. Es gibt ein konkretes, gesellschaftlich gefordertes Element in der wissenschaftlichen Forschung der genannten Schule: wie die politische Theorie und die politische Praxis, einschließlich der erzieherischen Rolle des Staates, Forschungsergebnisse nach Präferenz der Interessen der eigenen Nation, die der Gelehrte sich stützen.

5. In den Werken von Hegel und anderen westlichen Wissenschaftlern ist ein strenges wissenschaftliches Prinzip klar vorgezeichnet - die systematische und allumfassende Untersuchung des Forschungsgegenstandes unter Verwendung einer Reihe von kognitiven Techniken und Verfahren in ihrer dialektischen Entwicklung.

6. Die vergleichend-historische Methode nimmt in der Forschung eine besondere Stellung ein. Die Gründe für die Rückständigkeit oder, umgekehrt, den Fortschritt einer Nation im Verhältnis zu anderen werden in den Gemeinsamkeiten und Unterschieden zwischen ihnen gesucht. Es wird auf die genetische Verwandtschaft der untersuchten Völker geachtet. Die Verwendung von Begriffen und Definitionen, die in den Werken westlicher Wissenschaftler zu finden sind ("infantile Nationen", "die Alte Welt", "primitive Nationen", usw.), basiert auf diesen und ähnlichen Untersuchungsergebnissen.

7. Bei der Berücksichtigung anthropologischer Elemente in der theoretischen Geopolitik behalten die Schlussfolgerungen über die Vorhersagbarkeit des politischen Verhaltens einer Nation ihre Aktualität. Obwohl diese Studien auf die wissenschaftliche Weltanschauung einer vergangenen Periode, von zwei oder mehr

Jahrhunderten zurückgehen, zeigen sie ein hohes Maß an Aktualität und Bedeutsamkeit für die moderne Zeit. Sehr wahrscheinlich wird das auch noch für lange Zeit gelten.

8. Das geopolitische Verhalten hat neben den fundamentalen Grundlagen, die tief im nationalen Charakter verankert sind, auch eine persönliche, rein individuelle Dimension. Es hängt von multifaktoriellen Bedingungen ab, wie die Entwicklung der Manieren, des Temperaments, der politischen Haltung, des Inhalts, der Struktur, der Weltanschauung, des Willens, der Erfahrung, des Grades und der Qualität seiner Ausbildung. In diesem Rahmen können die von den mit politischen Entscheidungsrechten ausgestatteten Personen außenpolitischen unternommenen Initiativen als defensive, offensive, humanitäre, befreiende, rettende, wiederherstellende, heilige und andere ähnliche Missionen deklariert werden. Das Führen einer klugen, schöpferischen, konstruktiven Innen- und Außenpolitik oder ein rein egoistischer Expansionismus, "Manifestationen eines schweren Wahnsinns", sind in Theorie und politischer Praxis auch in der Persönlichkeit des politisch Verantwortlichen verwurzelt. Ein solcher Zusammenhang kann in völliger Dissonanz zum nationalen Charakter und den nationalen Interessen der betroffenen Völker und Staaten stehen.

9. Der weltanschauliche Aspekt der Geopolitik steht immer im Vordergrund des Kampfes um die Beherrschung von physischen Räumen, sowohl auf materieller als auch auf ideologischer Basis. Sie soll die technologische und kulturell-zivilisatorische Kontrolle über Territorien sicherstellen. In diesem Zusammenhang bedeutet der Begriff "Geist" (Seele, Spiritus), der in der klassischen westlichen Philosophie verwendet wird, im vollständigen Sinne

"Bewusstsein", "Weltanschauung", "Wesen", "Inhalt", "Denken", "moralischer Zustand", "ideologische Orientierung". Hierauf basierend entwickeln geopolitische Akteure ein "Ideal", verankern es im Denkkaparat des Betroffenen, ihres vermeintlichen Objekts, und manipulieren es im Rahmen ihrer taktischen und strategischen Ziele. Die weltweiten Kernpunkte der innerstaatlichen Konflikte sind ein anschauliches Beispiel für die Umsetzung dieses historisch bewährten, sorgfältig entwickelten und praktisch erprobten Konzeptes.

10. Der Weltanschauungsaspekt ist vor allem auf internationaler Ebene von geopolitischer Bedeutung. Die Geopolitik selbst ist, trotz ihres Wohlklangs, Träger eines negativen Konzepts. Sie impliziert einen unbegründeten und widersprüchlichen Eingriff in den Handlungsspielraum anderer Staaten. Daher sollten und müssen alle Staaten, unabhängig von ihrer politischen und militärisch-wirtschaftlichen Macht, ihre eigene geopolitische Situation sowie die der befreundeten und rivalisierenden Staaten studieren. Sie müssen konflikträchtige Bereiche feststellen, um ihre nationalen Interessen zu schützen, und müssen geopolitische Unterstützung auf der Grundlage gemeinsamer Interessen mit relevanten internationalen Akteuren suchen und sondieren. Tadschikistan ist zum Beispiel der erste Staat in der Region Zentralasien, der Opfer des internationalen islamischen Terrorismus wurde, ein Sprungbrett für die Erprobung von Aggressionen unter dem Banner der Religion im postsowjetischen Raum, was zu einem schweren Bürgerkrieg führte. Dieses Land hat sich unter Inkaufnahme enormer menschlicher und materieller Verluste aus einer unerwartet entstandenen äußerst tragischen Situation befreit. Jedoch können

multifaktorielle Einflussnahmen in der geopolitischen Planung, das Prinzip des geographischen Determinismus und andere Gründe zur Wiederbelebung eines solchen terroristischen Phänomens beitragen. Geopolitische Faktoren der Sicherheit, sowohl regional als auch international, sind von großer Bedeutung, um Entwicklungen in einem ähnlichen Szenario zu verhindern.

Aus dem Tadschikischen/Russischen ins Deutsche
übersetzt von Sohibnazar Gayratsho

Ғиёсиддин ҚОДИРОВ

адабиётшинос

ГАНЧИ ШОЙГОН

Ба андешаи донишмандони муосир «чомеаи инсонӣ бидуни фарҳанг вучуд надорад ва инсон будан мутародифи фарҳанг доштан аст».¹

Хунар (аз ҷумла мусиқӣ) ба қавли устод Хонларӣ кӯшиши инсон барои эҷоди зебӣ аст ва зебӣ чизест дилпазиру хушоянд, ки бунёд ва решаи он завқи зебоипарастии фитрии инсон мебошад. Нағмаи зебӣ, ки созандаи забардасте сохта ва таркиб кардааст, дар табиат вучуд надорад. «Масалан то кунун ҳеҷ саге дида нашудааст, ки гӯшворе ба гӯши худ биовезад. Аммо ваҳшитарин қабил... бо садафу теғмоҳӣ ва санғҳои рангин барои гӯшу бинии худ зевар месозад»².

Мусиқӣ, ки имрӯз ба дараҷаи як хунари мустақил тараққӣ кардааст, аз вижагиҳои афзали инсон, яъне фарҳанг доштан буда ва башар то зинда аст, рӯҳаш ба он ниёз дорад. Ба қавли шеърӣ каме тағйир додаи шоир «бо чон андарун шуда, бо чон бадар шавад».

Бо ин далел мусиқӣ ҳамсоли умри башар ва аз қадимтарин фаъолиятҳои хунарии инсонӣ ғорнишин шинохта шудааст.

Аз ҷиҳати арзиши амалӣ, мусиқӣ шарифтарин хунари таҷаллии эҳсосу андешаи латифгардидаи инсон буда ва ягона забони ҳамагонии побарҷоест, ки имрӯз ҳам мисли гузаштаҳо, ҳар ҷо ва ҳар гоҳ забон аз баёни эҳсосоту отифа оҷиз мемонад, ӯ ба ёрӣ расида ва ба беҳтарин ва латифтарин гунае матлабро

адо мекунад ва торҳои ҳассоси равони инсонро ба наво дармеоварад.

Аз лиҳози аҳамияти таърихӣ ва иҷтимоӣ мусиқӣ оинаи гӯиест, ки саргузашти башар аз оғози офариниш то ба имрӯз, ба ҳама таҳаввулоту дигаргуниҳои моддӣ ва маънавиаш дар он бозтоб ёфта ва дар оҳангҳои ғуруромези он пирӯзиву комёбӣ, дар нағмаҳои вай шодиву сурур ва дар нолаҳои ғаму андӯхи наслҳо ва асрҳо нухуфта аст.

Назар ба чунин нуфузи ҷодуӣ дар рӯҳу равони одамизодагон, ки ботамкинтарини онҳоро аз ҷӯши шавқ ба чунбиш дармеоварад, беморонро тавон, солхӯрдагонро умед мебахшад ва ҷавонони хунгармро ба покӯбиву само бармехезонад, инсон аз ҳамон оғозе, ки ба оламшиносиву хештаншиносӣ пардохт, шинохти ин ҳунар ҳамеша мавриди таваҷҷуҳ ва қоишҷу пажӯҳиши вай қарор доштааст.

Гузаштагон ва дигарон ба ҷои худ дар ҳамин Тоҷикистони муосир ҳунармандону мусиқашиносони забардаст ва қаламҳои равону тавоно он қадар осори гаронқадре дар ин замина офаридаанд, ки бидуни муболиға ҳама ба ҳам маҷроии рӯдхонаеро метавонанд баст.

Вале ин олиҳаи зебои шармгин дар ин умри дароз ончунон зебо ва ишвагарона рақсида ва онгуна «шармгинона» дар қабои рангоранги қиссаву афсонаҳо ва ҳарири латифи ибҳом печида ҷилвагарӣ кардааст, ки шинохти чеҳра ва бунёди худро барои дӯстдоронаш душвор сохтааст.

Дар ин гуфтори мухтасари завқӣ баъзе аз ин ривоёту ҳикояҳои қадимӣ ва ахбори таърихӣ барои мутахассисон маълум дар бораи пайдоиши мусиқӣ, шарҳи маъноӣ ин истилоҳ, мақому оҳангҳои суннатӣ ва бозтоби онҳо дар

дастгоҳи вожағони забон, аз осори чанд тан аз муҳаққиқони соҳибназар ҷамъоварӣ ва барои оғаҳии шогирдони навҷавони дабистони хушбахтона имрӯз пурғулғулаи мусиқии тоҷик, пешниҳод мегардад.

1. Пайдоиши мусиқӣ

Дар матнҳои маълуми қадимӣ, ки дар китобҳои пажӯҳишгарони муосир низ нақл шудаанд, пайдоиши мусиқӣ ба Пифагор (Фисоғурс), файласуф ва риёзидони юнонӣ (тах.580-497 пеш аз мелод), муосири Куруш ва Дориюши Ҳахоманишӣ нисбат дода мешавад. Аз ҷумла: Пифагор мегӯянд, марде буда парҳезкор ва дар олами табиат ғарқ. Рӯзе аз рӯзҳо аз олами боло «аз афлок» овозе шунид, ки писанди табъи ӯ қарор гирифт ва рӯзҳо дар бораи овозе монанди он фикр мекард ва мечуст.

Тори абрешимиеро гирифта ба ҳам баст ва нохун зад, вале садои баромада чизи дигар буд. Рӯзе ба саҳрое рафт ва каллаи пӯсидаеро дид. Он тори абрешимро бад-он баст ва нохун зад. Садое, ки аз он баромад бо он «овози фалакӣ» монандӣ дошт, пас аз он удро сохт.

Ба нақл аз рисолаи мусиқии дохилӣ «Ҷомеъ-ул-улум»-и Фаҳри Розӣ (ваф. 1223), муҳаққиқон ин мазмунро ба шакли зерин овардаанд:

Пифагор шабе дар хоб ибҳоме (ношиносе) дид ва марде ба ӯ гуфт:

Бархез ва ба канори фалон дарё рав ва аз он ҷойгоҳ донише биомӯз!

Ӯ бомдодони се рӯз пайи ҳам ба канори он дарё рафт ва ба ғайр аз дарёи маввоч, ин сӯ он сӯ гашт, чизи илҳомбахшу омӯзандае надид. Рӯзи сеюм дар канори ҳамон дарё нишаста

зери таъсири ҳамон хоб бисёр андешид ва саропо гӯш шуд, то навоеро шунид:

Дид, як гурӯҳ оҳангарон дар канори дарё «митроқҳо (болға, путк) бар оҳан фурӯ мекуфтанд». Дар ин зарбаҳо ӯ як навъ оҳанги мутаносиб шунид. Рӯзи дигар низ ба он ҷо рафт, то он садоҳоро хубтар бишиносад.

Дар миёни он овозҳои пасту баланд таносубе ёфт. Он гоҳ асбобе сохт ва абреширо дар он баст ва қасидае сохт онро дар торҳои «пуравчу мавчи» он асбоб ҷой дод ва мардумро ба ин созу овоз ошно сохт. Сипас мардум гурӯҳ-гурӯҳ ба ин ҳунари рӯй оварданд.

Зимнан бояд гуфт, ки Пифагори риёзидон «музиқиро низ монанди ҳандаса ва нӯҷум (геометрия ва астрономия) аз риштаҳои улуми риёзӣ медонад»³.

Назири ингуна қиссаву ҳикоёт нисбати музиқӣ ва ё таъсири он, дар ҳамин фолклори худамон низ мисолҳо кам нест. Масалан мегӯянд:

Худованд вақте қолаби инсонро аз гил сохт ва ҷонро фармуд, ки вориди он шавад, ҷон саркашӣ кард. Онгоҳ садои музиқӣ баланд шуд ва ҷон зери таъсири он дохили он қолаб шуд ва инсон ба пайкари модӣ даромад.

2. Истилоҳи музиқӣ

Бархилофи ривояту афсонаҳо дар бораи пайдоиши музиқӣ, дар хусуси луғати «музиқӣ» пажухишгарон маълумоти мушаххас аз сарчашмаҳои таърихӣ ва муаллифони муайян дар ихтиёр доранд. Мутафаккири бузург ва андешаманди тавоно Абӯ Насри Форобӣ (ваф. 961.) дар асари муҳимми худ «Ал-музиқӣ ал-қабир» луғати «музиқӣ»-ро аз

забони юнонӣ медонад ва ба маънои «алҳон» (ҷамъи лаҳн-овозҳо, оҳангҳо) таъбир кардааст.

Таъбири Шайх Озарӣ бисёр ҷолиб ба назар мерасад. Ӯ дар асари худ «Ҷавохир-ул-асрор» ҳиҷои «му»-ро аз забони суриёни ба маънои «ҳаво» (ҳавас, орзу, майли нафс) ва «сиқӣ»-ро «гиреҳ» тафсир кардааст, ки ба ин таъбир оҳангсозу мутриб «ҳавову ҳавас» - ро «гиреҳ» мезананд.

Дар таъбири Шайх Шаҳобиддини Сӯҳравардӣ (1155-1191) пайдоиши ин ҳунар ва истилоҳи он маншаи осмонӣ дорад, яъне вақте, ки ба Мӯсо пайғамбар ваҳй омад ва асои худро ба санге зад ва аз он дувоздаҳ чашма ҷорӣ шуд, ба ӯ нидо омад: «Мӯсо, қӣ», яъне «Эй Мӯсо, оҳангро ҳифз кун!» (дар навишти арабӣ Мӯсо-Мӯсӣ навишта мешавад ва «қӣ» маънои раҳиобахшандаро дорад.) Ба ҳамин маъно «мусиқӣ» падида омад ва фанни суруду оҳанг ба ин ном хонда шуд.

Вале Жан Жак Руссо, нависанда ва мутафаккири фаронсавӣ (1712-1778) вожаи «мусиқӣ»-ро аз «мӯза» -и ибронӣ медонад, ки он дар забони лотинӣ номи фариштаи ҳунару дониш ва олиҳаи суруду нағма мебошад⁴.

3. Аз забони таърих

Ҳоло агар аз олами хомӯши қиссаву афсонаҳои гузашта, ба дунёи ҳақиқатҷӯи илми муосир қадам гузорем, чунин суҳанҳоро мешунавем:

Ба андешаи муҳаққиқон имрӯз чараёни ташаккули музикии мардуми ориёинажод, ки тоҷикон дохили ин ҳавзаанд, тақрибан дар асрҳои VIII-

VII қабл аз мелод, яъне хеле пештар аз замони Пифагор оғоз гардидааст.

Нахусткитоби маълуми ин қавми «зӯр» «Авесто» низ ин ақидаро тасдиқ мекунад. Зеро як қисмати ин китоб, чунон ки медонем «Готҳо», яъне сурудҳо, номида шудааст, ки ба оҳанги мушаххасу вақти муайян, ба монанди маршҳо ва сурудҳои ватанпарастӣ иҷро мешудааст.

Вале, бо вучуди чунин гувоҳу далели муҳим ба ақидаи аксарият муҳаққиқон нахустин кӯшишҳои ташаккули мусиқии касбии ин қавм дар аҳди Ҳахоманишиҳо ва Сосониён ба амал омадааст.

Далелҳо низ дар ин бора ёфта ва овардаанд: Аз ҷумла мегӯянд, ки дар замони Хушёршоҳ, шоҳи далеру ишратдӯсти Ҳахоманишӣ (писари Дориюши бузург (486-465) ва духтари Куруш) мусиқӣ ва рақси дарборӣ вучуд доштааст.

Дар давраи ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ мусиқии ин минтақаҳо хоҳу ноҳоқ аз мусиқии Юнон таъсир пазируфтааст.

Дар давраи Сосониён, ки 461 сол идома ёфт, ҳунари мусиқӣ ҷойгоҳи баланду шоиста доштааст. Мисоле низ аз он замон мавҷуд аст, ки дар давраи Баҳроми Гӯр (15-мин подшоҳи Сосонӣ, 421-438) мусиқидонону мутрибон зери сарпарастӣ ва идораи «Хуррамбош» қарор доштаанд ва бо дастури ӯ оҳанг менавохтанд.

Вале даврони «тиллоӣ» ва пурбору шукуфоии ҳунари мусиқӣ аҳди Хусрави Парвизи Сосонӣ (590-627) ба шумор меравад.

Дар ин давра як гурӯҳ ҳунарварони бузург чун Борбад, Накисо, Саркаш, Чангӣ, Бомшод, Ромтин, Саркаб, Гесӯи Навогар ва чанд тани дигар ба сахнаи ҳунари мусиқӣ омада ва бо дастгирии шоҳи ҳунарпарвари Сосонӣ – Хусрави Парвиз,

шояд нахустин мактаби касбии мусиқӣ ва дастгоҳи комили эҷоди оҳанги замони худро барпо намуданд.

Дар осори донишмандони пешин ва муосир нақши «хунарманди ягонаи замон» Борбади Марвазӣ дар ташкили ин мактаби нави касбӣ, ва ривочу равнақи мусиқии он давра шӯҳрати тамом дорад. Эҷоди дастгоҳҳои созу овози ориёихоро ба ӯ нисбат медиҳанд, ки баъд, дар вақти хулафои Аббосӣ гӯё ҳамин оҳангҳо аз нав зинда шуданд.

Дар сарчашмаҳои қадимӣ роҷеъ ба зиндагӣ ва фаъолияти хунарвари ӯ маълумоти гуногун дода шудааст.

Номи ӯ ба забони паҳлавӣ «Паҳалапат» буда, ки баргардони он ба забони форсии тоҷикӣ Борбад шудааст. Ҷои таваллудаш шаҳри Марв ва соли вафоташро муҳаққиқон 585 мелодӣ тахмин кардаанд.

Дар шарҳи ҳоли вай ақидаи дигаре низ вучуд дорад. Муаллифи «Ғиёс-ул-луғот» аз қавли луғати Рашидӣ «Кашф-ул-луғот» чунин менависад:

«Борбад номи мутрибе аз муқаррабони Парвиз буд ва дар фанни мусиқӣ маҳорати азим дошт ва ин мураккаб аст аз «бор», ба маънии «духул ва рухсат» аст ва «бад» ба маънии худованд ва дорандае чун Парвиз, ки ба ӯ ҳукми духули маҷлис ба ҷамъи авҷот дода буд, лиҳозо ба ин лақаб мулаққаб гардид»⁵.

Аз ин маълумоти асрҳои баъдӣ бармеояд, ки Борбад таҳаллуси ӯ будааст.

Дар мавриди он ки Борбад марди некутабъ ва устои забардаст будааст, шакку шубҳае нест. Аммо дар хусуси ҷойгоҳу ҳамсафони ӯ дар мусиқии он давра ва ё нақши Борбад

дар эҷоди мақомҳо андешаҳо гуногунаанд. Масалан устод Моили Ҳиравӣ дар бораи Накисо чунин менависад:

«Дар рӯзгори Борбад ва Накисо... дастгоҳи мусиқӣ шомили ҳафт мақоми Хусравонӣ буд ва Накисо дар мақоми эҷодгарӣ «як сару гардан баланд аз дигарон қарор дошт».

Шарқшиноси машҳури даниягӣ Кристенсен роҷеъ ба таърихи мақомҳо дар китоби худ «Эрон дар замони Сосониён» чунин навиштааст:

«Ривоёти мавҷуд ихтирои дастгоҳи мусиқии эрониро ба Борбад нисбат медиҳанд. Дар воқеъ ин мақомҳо пеш аз Борбад ҳам вучуд дошта, вале мумкин аст ин устод дар онҳо ислоҳот ва тағйироте ворид карда бошад. Дарҳол ба сурате, ки даромадааст, онро манбаи умдаи мусиқии Араб ва Эрони баъд аз ислом шуморида ва метавон гуфт дар мамолики исломии Машриқ ҳанӯз ҳам алҳони Борбад боқист, зеро шарқиён дар ин ришта аз санъат бисёр муҳофизакоранд»⁶.

4. Овоз чист?

Дар фарҳангҳо овоз чунин шарҳ ёфтааст.

1. Савт, бонг

2. Нағма, суруд, оҳанг

3. Ҳар як аз дастгоҳи мусиқӣ ва шуъбаи он, яъне як оҳанги комили мусиқӣ, маҷмӯае аз баъзе овоз, нағма ва гӯша, ки дар айни парешонӣ шомили навъҳои мумтоз ва мавзуоти матбӯъ мебошад.

4. Яке аз гӯшаҳои «Шӯр» (дар мусиқӣ).

Овози «Шӯр» ҷазаба ва лутфи хосе дорад ва бисёр шоирона ва дилфиреб аст. Аз малол ва ҳузни дарунӣ ҳикоят мекунад.

Ин овоз барои иброи эҳсосоти дарунӣ, монанди ишқу муҳаббат, отифа, тараҳҳум ва амсоли он бисёр муносиб аст.

5. Яке аз гӯшаҳои «Сегоҳ».

«Сегоҳ» яке аз ҳафт дастгоҳи музиқӣ, баёнгарии нолаҳои фироқ, ва шикоят аз ҷаври маъшук⁷.

Аз қавли соҳиби рисолаи «Ихвон-ус-сафо» овардаанд, ки овоз ҳар гоҳ нозук бурун ояд, нағма мешавад ва тавоноии сароянда аз ин нағмаҳост.

«Овоз»- ро ба ду навъ чудо кардаанд- ҳайвонӣ ва ғайри ҳайвонӣ. Овози ҳайвонӣ низ ду гуна мебошад: табиӣ ва олатӣ (афзорӣ).

Табиӣ монанди овози об, сангу чӯб ва раъду бод.

Олатӣ (афзорӣ) монанди овози табл, бук, карнай ва абрешим (зех, сим)

Ҳайвонӣ низ ду навъ мебошад: мантиқӣ ва ғайримантиқӣ

Ғайримантиқӣ – овози ҳайвоноти ғайринотик (бе забон)

Мантиқӣ – овози мардум

Овозҳои низ ҳаст бидуни калимаҳо, чун гиря, ханда ва овозҳои, ки ҳичо надоранд.

Аз ин миён хубу писандида сухани маънидор аст, ки аз латофати ҳаво овози он ба гӯш мерасад.

Соҳиби овозҳо: Ҳар қисме, ки калонтар бувад, овози вай қавитар аст ва ҳарчи хурдтар аст, овози он кӯчаку нарм бошад.

Пайдоиши овозҳо:

Яке аз кӯфтан ба вучуд меояд, чун оҳанги ду даст, бархӯрди қисмҳо ба якдигар ва расидани қисмҳо ба ҳам, монанди нохун, захма, рубоб ва асбобҳои монанди он.

Дуввумин аз «сӯхтани» ҳавост, аз асбобҳои миёнҳолӣ, монанди шуши ҳайвонот ва най, бук, сурнай ва дигар асбобҳои монанди он.

Овозро аз нигоҳи камият (андоза) низ ба чанд навъ тақсим кардаанд, чун калон, хурд, сабук, гарон, нарм, дурушт, ошкор ва пӯшида.

Аз дидгоҳи дигар овоз ба ду гуна ёд мешавад - пайваста ва гусаста.

Овози най ва сурнай пайваста аст ва овози табл ва даф гусаста гуфта шудааст⁸.

5. Дастгоҳи вожагонии мусиқӣ

Ташаккули вожагузинии забони тоҷикӣ дар арсаи мусиқӣ ба таври муназзаму мураттаб, бо тақозои рушду инкишофи ин фан, зоҳиран аз хамин давраи «тиллоӣ»-и таърихи мусиқӣ, яъне аз рӯзгори Борбад оғоз гардида ва ҳампои таҳаввулу таҷаддуди он такомул ёфтааст. Ин чараён ба монанди ҳаракати бошитоби ин ҳунар баҳадде пурбор будааст, ки дастгоҳи вожагузинии забон дар ҳеч риштаи дигари санъати он рӯзгор ба андозаи мусиқӣ зояндагӣ накардааст. Бинобар ин миқдори ин луғату истилоҳоти он чунон зиёд аст, ки ҳатто имрӯз теъдоди онҳо мушаххас ва ба дурустӣ ҳисоб нашудааст.

Барои ошноӣ бо анбуҳи ин вожагон, ки бо тақозои раванди ҳаракати ҳунари мусиқӣ дар ин давра ба вучуд омадаанд, мухтасар дар бораи пайдоиш ва такомули мақому оҳангҳо ва номи онҳо таваққуф мекунем:

Чунон ки аз китобҳои анъанавии мусиқӣ медонем, дар давраи Борбад дастгоҳи мусиқӣ аз ҳашт мақоми Хусравонӣ (ҳар мақом аз чанд таронаву оҳанг иборат буд), 30 лаҳн (суруд) ва 360 дастон (оҳанг) ривоч дошт, ки барои тамоми рӯзҳои соли Сосонӣ сохта шуда буданд.

Аз рӯи маълумоти Дарवेशалии Чангӣ дар «Тӯҳфат-ус-сурур», Фурсати Шерозӣ дар «Бухур-ул-алҳон» ва соҳиби

«Беҳчат-ул-рӯҳ» аввалан 8 мақом падида омад ва чаҳор мақоми дигар баъд аз онҳо баромад, яъне Наво аз Ушшоқ, Зангӯла аз Рост, Бузург аз Ироқ ва Кӯчак аз Исфаҳон.

Ба ин тариқ теъдоди мақолаҳо ба 12 адад, ба номҳои зерин расид:

Рост, Исфаҳон, Ироқ, Кучак, Бузург, Ҳичоз, Бусалик, Ушшоқ, Ҳусайнӣ, Зангӯла, Наво ва Раҳовӣ.

Бӯ Насри Фароҳӣ дар «Нисоб –ул – сибён»-и худ ин дувоздаҳ мақомро дар як рубой овардааст:

Ушшоқ туро қадри Ҳусайнист чу Рост,

Дар пардаи Бӯ Салӣ Раҳовиву Навост.

В-он гаҳ Сафаҳон, Ҳичоз асту Ироқ,

Зангӯла, Бузург, Кӯчаки андари мост.

Кавкабии Марвазӣ бошад ин 12 мақом ва шаш овозро дар як қитъаи шеър ҷой додааст⁹.

Ҳар як аз ин 12 мақом ду шӯъба дорад ва решаи калимаҳои ин мақомҳо баъзе арабӣ ва бештари он тоҷикӣ аст, ба монанди:

Исфаҳон - Найрез, Нишобурак.

Ироқ -Муҳолиф, Мағлуб;

Ушшоқ – Зобул, Авҷ.

Зангӯла – Чаҳоргоҳ, Ғизол

Раҳовӣ – Наврӯзи Араб, Наврӯзи Аҷам ва гайра.

Ҳамчунин зикр шудааст, ки шаш овоз аз 12 мақом ба вучуд омада ва ба вожагони мусиқӣ афзуда шудааст.

Салмак - аз пастии овози Исфаҳон ва баландии Зангӯла

Гурдония – аз пастии Ушшоқ ва баландии Рост

Наврӯзи асл – аз пастии Бусалик ва баландии Ҳусайнӣ

Гашт – аз пастии Ҳичоз ва баландии Наво

Моя – аз пастии Кучак ва баландии Ирок

Шаҳноз аз пастии Бузург ва Раҳавӣ

Вожағони сӣ лаҳни Борбадӣ, ки ёд шуд, чунин мебошанд:

Ороиши Хуршед, Ойини Ҷамшед, Аврангӣ. Боғи Ширин, Тахти Тақ- дис, Ҳуққаи Ковусӣ, Роҳи рӯх, Ромиши қон, Сабза дар сабза, Сарвистон, Сарви сӣхӣ, Шодровон марворид, Шабдиз, Шаби фаррух, Қуфли румӣ, Ганҷи бодовар, Ганҷи сӯхта, Кини Эраҷ, Кини Сиёвуш, Моҳибарқуҳон, Мушқдона, Нокус, Марвои нек, Мушқмоӣ, Меҳрагонӣ, Навбаҳорӣ, Нӯшинбода, Нимрӯз, Нахчирон, Ганҷи гов.

Ин сӣ истилоҳи лаҳни Борбадиरो Низомии Ганҷавӣ дар маснавии «Хусрав ва Ширин» ва Малиушшуаро Баҳор дар маснавии «Сӣ лаҳни Борбадӣ» дар девони худ зикр кардаанд, аз ҷумла Баҳор:

Нахуст ороиши Хуршед буда,

Дувум Ойини ҷамшедӣ сутуда,

Низомӣ:

Чу кардӣ боғи Ширинро шакарбод,

Дарахти нозро ширин шуда бор.

Баҳор:

Суруди Қуфли румӣ сездаҳ дон

Даҳу шаш Ганҷи бодовар ҳамехон.

Низомӣ:

Чу кардӣ Кини Эраҷро сарогоз,

Ҷаҳонро Кини Эраҷ нав шудӣ боз.

Модари мусиқӣ ва забон, мисли он ки дар давраҳои баъдӣ низ аз зояндагӣ боз намонда ва донишмандон теъдоди зиёди вожағони нави мусиқиро аз девони Манучехрӣ ёфтаанд чун: Озодвор, Ашкана, Зер, Қайсарон, Башкана, Полезбон,

Равшанчароғ, Ковизна, Деворхаш, Бонги шишум, Сивертир, Равзана, Боғи Шаҳриёр, Қайсарон, Пардаи саркаш, Пардаи Лайлӣ, Пардаи бода, Чаковак, Мехрағони хурдак, Сипаҳбудон, Ҳафт ганҷ ва ғайра.

Аз назари мансубият ва иртибот ин оҳангҳо чунин тақсим шудаанд:

Шаҳрҳо – Ироқ, Ҳиҷоз, Сафаҳон, Наҳованд ва монанди он.

Шахсон – Ушшоқ, Бусалик, Мушқдона.

Бар бунёди шабоҳати овоз мисли Зангула,

Бар ниҳоди нағамот, монанди Дугов.

Бар асоси зебӣ ва «рақсонгарӣ», чун Фараҳфизо, Шӯр, Пардаи бода, Пардаи Лайлӣ, Ромиши ҷон ва ғайра.

Бар пояи ҳодисаҳои таърихӣ ва ашхоси алоҳида, монанди Кини Сиёвуш, Ганҷи бодовард, Шабдиз ва назири он.

Чанд мисол аз тамсили ҳодисаҳои таърихӣ:

Кини Сиёвуш: Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» овардааст, ки мардуми Бухороро дар қуштани Сиёвуш сурудхост ва сурудгарон дар ҳама вилоят ин сурударо ба номи «Кини Сиёвуш» ёд мекунанд ва қаволон онро «Гиристанӣ муғон» меғоянд.¹⁰

Ҳамчун меғоянд, ки ин сурудҳо то асри XIII дар Бухоро вучуд доштанд ва онҳоро дар маросими азодорӣ ва мотам мехонданд.

Ганҷи бодовард – достони як ҳодисаи таърихест, дар бораи ганҷинаи киштии Румӣ, ки яке аз «Гурдони Ориёӣ» онро дар соҳилҳои Миср ба даст оварда буд.

Дар «Таърихи Табарӣ» ин воқеа таври дигар нақл шудааст:

Вақте ки форсҳо Искандарияро муҳосира карданд, мардум барои наҷоти сарвати шаҳр он сарватро ба киштиҳо бор карданд. Вале боди муҳолиф киштиҳоро ҷониби форсҳо ронд. Форсҳо он молро «Ганҷи раҳовард» ном ниҳоданд ва Борбад ба ин муносибат суруде тасниф намуд.

Қиссаи Шабдиз. Шабдиз аспи сиёҳе буда, ки Хусрави Парвиз онро бағоят дӯст медошт. Аз қазо асп мурд. Аз дарбориён касе ҷуръат намекард, ки шоҳро аз ин ҳодиса хабар кунад. Аз Борбад, «хунёгари дарбор» хоҳиш карданд, ки шоҳро ба василаи оҳанге аз ҳодиса огоҳ созад.

Борбад дар марги Шабдиз оҳанге сохт ва бо лаҳни ғамангез дар назди Хусрави Парвиз хонд. Шоҳ ҳодисаро фаҳмид ва ҷунон ки мегӯянд «хушунати ӯ фурӯкаш» шуд.

Мушқдона. Мушқдона оҳангест, ки дар замони Сосониён ривоч дошта ва дар матнҳои қадим ба яке аз канизакони Ширин – зани Хусрави Парвиз нисбат дода шудааст.

Бусалик. Ин овоз сохтаи яке аз шоирони давраи Саффорӣ Бусалик аст, ки ба номи ӯ ёд мешавад.

Барои дӯстдорони ҷавони мусиқии ниёгон шояд ҷолиб бошад, ки аз сурудҳои оҳангҳои давраи Борбад тақрибан 150 унвон то замони мо расидааст, ки баъзеи онҳо монанди мусиқии мақомӣ ва шоҳҳои он дар «Дувоздаҳ мақом» ва «Шашмақом» ҷой гирифтаанд. Аз ҷумла:

Бастанигор, Чаковак, Рост, Зангула, Зангона, Сурафкан, Сиёҳиён, Исфаҳон, Ироқ, Ушшоқ, Наво, Наврӯзи хоро, Наврӯзи бузург, Наврӯзи кӯчак, Чанбар, Фирфир ва ғайра.

Муҳаққиқон «анбӯҳи» вожагони дигари мусиқиро пайдо кардаанд, ки зоҳиран дар замони мутафаккир ва мусиқидони барҷаста Форобӣ пайдо шуда ва ё ривоч доштаанд, аз қабилӣ:

Узро, Дӯстгона, Хушсадо. Висол, Гулистон, Ғамзада, Муждагонӣ, Меҳронагон, Дилкушо, Бӯстон, Зиндаруд, Вомиқ, Байзо, Хузро.

Ба андешаи устодон «чанд вожаи дигар дар «Бехҷат-ул-рӯх»- и Абдулмуъмин омада, чун Мулло Нозӣ, Зиркаши Ховарон, Қарчангар, Хиром, Корсоз, Хучаста, Бастанигор, ки инҳо мақом гуфта намешаванд ва дар истилоҳи «гӯшае», ки ҳамон мафҳуми «чигаргӯша»-ро медиҳад, ҷой доранд.

Луғату истилоҳоти боло, ки аз гуфтаи дигарон нақд шуданд, албатта тамоми вожагони мусиқӣ набуда, ба қавли маъруф «муште аз хирвор» мебошанд.

Дар иртибот ба масъалаи ривочу равнақи ҳунари мусиқӣ дар замони Сосониён як достони фарҳангии дигаре низ аз он аҳд мавҷуд аст, ки шунидани он ба назари мо барои хонандагон ҷолиб мебошад.

Шоири донишманд, муҳаққиқи китобшиносу хатшиноси машҳури Афғонистон равоншод Моили Ҳиравӣ бо истифода аз маълумоти «Ал-Фехрист»-и Ибни Надим чунин менависад:

«Қабл аз ислом мусиқии Сосонӣ ҷойгоҳи волое дошта ва алифбое ривоч дошта, ки онро «Висб дабира» мегуфтанд.

Дар ин алифбо ҳама овозҳое, ки аз коми одамизод бармеомад ва ё ҳар нағмаи дигар мисли созҳо ва овози раъду барқ, шаршари обшор ва хиш-хиши шоҳаҳои дарахтон ва овозҳои ҷонварон ва бонги мурғон аз он таъбир мешуд ва алифбо гӯё паёми ҳамаҷонибае буд. Ибни Надим шумораи нақшҳои ин алифборо 360 нишона навиштааст.

Устод аз дастхати дигари «Мусиқии рӯзгори ислом»-и Муҳаммадалӣ Имоми Шустарӣ овардааст., ки «ба ғайр аз Дин дабира» ба номи «Кашан дабира» ба вучуд омад ва сохтори ин

хат мафҳуми навиштаи ҳамагониро мерасонд ва нишонаҳое аз талаффуз ва калимоти забон, навои мурғон ва ғиреви ҳайвонот ва дадон низ бад-ин фаҳмида мешуд. Ҳар ҳарф ва садо нишоне буд аз мафҳуми вижае. Дар хати «Кашан дабира» садоҳо ба 160 нишона метобид.¹¹

Ин маълумот касро ба андеша мебарад, ки ба воситаи ин хатҳо шояд мисли нотаҳои имрӯзӣ сабти овозу оҳангҳо мумкин буда бошад. Вале ин гумони ҳавасолуд далелу санади тасдиқ надорад. Зеро аз он хату алифбоҳо, мутаассифона асаре боқӣ намондааст.

Мушоҳидаҳо ва мулоҳизаҳо

1. Мусиқии касбии тоҷикӣ, ки таърихи ташаккули он аз давраи Сосониён ҳисоб шудааст, мисли дostonҳо ва қиссаву ривоятҳои қадими фарҳанги куҳансоли мо аз даҳан ба даҳан, аз устод ба шогирд гузашта, то асрҳои охир расидаанд.

Дар ин умри дарози хеш табиист, ки вобаста ба ҳодисаҳои бешумори таърихӣ, иҷтимоӣ- фарҳангӣ, рушду инкишофи чомеа, доду гирифтҳои фарҳангӣ ва таъсирпазирӣ аз ҳамсоягон, мусиқӣ низ тақомулу таъсир пазируфта ва шояд мусиқидонону ромишгарони тавоноии давраҳои гуногун тағироту ислоҳоте дар он ворид карда бошанд.

2. Албатта набояд пиндошт, ки ин роҳи дарози тай кардаи мусиқӣ ҳамеша софу хамвор будааст. Масалан дар асрҳои аввали Ислom мусиқӣ мисли дигар ҳунарҳои эҳсосотбарангез чун мутрибию навозандагӣ, рақсу овозхонӣ ва ҳаҷву танзсароӣ дар миёни мардум равнақе надорад ва олимони аҳкоми шаръия (ҳуқуқшиносони ислomӣ) бисёре онро нораво, баъзеи дигар раво донистаанд. Аммо дар ин миён суҳанони ибн ал

Ровандӣ (вафот 245 ҳ.қ.) дар бораи мусиқӣ низ машҳур аст, ки мегӯяд:

«Фақеҳон дар бораи ҷавози (ичозат, раво) мусиқӣ, ғаноъ (суруд) ихтилоф кардаанд, бархе онро раво ва бархе нораво донанд. Ман бар ҳарду гурӯҳ муҳолифат карда мегӯям: Шунидани он вочиб аст!»¹².

3. Мусиқии мо дар оғози даврони шукуфоии ташаккули худ, зоҳиран дастгоҳи мукаммали ҳирфавии он замон, бо қонуну қоидаҳои саҳтгири хоси худ будааст. Вале вучуди вожағони арабӣ дар усулу қоидаҳои он ин гумонро таъвият мебахшад, ки зоҳиран дар ин механизм ҳам дигаргуниҳое рӯй додааст. Масалан оҳанги «Фохта», ки онро аз сохтаҳои Борбад мешуморанд, дар Фарҳанги Муин бо чунин истилоҳот шарҳ ёфтааст:

«Фохта»- асли ёздаҳум аз 17 баҳри усули мусиқии қадим-фохтазарб ва онро ба анвои гуногун, фохтаи сақил, фохтаи сағир ва фохтаи кабир тақсим кунанд¹³.

4. Яке аз масъалаҳои ҷолиби дигар ва дар айни замон барои донишомӯзону дӯстдорони оддии ҳунари мусиқии шарҳталаб он аст, ки оё мақому овозҳои Борбад ва замони ӯ танҳо оҳанг буданд ва ё бо матн иҷро мешуданд?

Масалан пештар зикр гардид, ки Борбад бо хоҳиши дарбориён дар марги Шабдиз оҳанге сохт ва дар назди Хусрави Парвиз «бо оҳанги ғамангез хонд» ва шоҳ аз марги Шабдиз огоҳ шуд. Вале гумон аст, ки шоҳ таҳти таъсири танҳо оҳанг аз ин ҳодиса огоҳ шуда бошад, зоҳиран ин оҳанг матне ҳам дошта аст.

Аз сӯи дигар медонем, ки «поқубӣ» (рақс) ва суруду мусиқӣ дар оғози пайдоиш якҷо буданд ва хеле дертар ба ҳунарҳои

мустақил чудо шуданд. Аз ин воқеият пас метавон тахмин кард, ки инсони ибтидоӣ, вақте ки покӯбӣ ва оҳангҳои ибтидоии худро замзама мекард, албатта бо ҳамон забони ибтидоии хеш чизҳое ҳам мегуфт.

Бинобар ин, вақте суҳан дар бораи фарҳангу тамаддуни машҳури Сосонӣ меравад, зоҳиран оҳангу мақомҳои Борбад ва ҳамсафонаш матнҳое доштаанд, ки албатта ба забони ҷорӣ он аҳд -паҳлави Сосонӣ буданд. Пас табиист, ки Паҳалапат ва хунармандони асраш агар суруд мехонданд, ба забони модарии худ мехонданд.

Дар хусуси сабабу ангезаҳои ин ҳодисаи таърихӣ- фарҳангӣ чунин тахмин метавон кард:

Ин созу овозҳо дар замони сохту парохти худ унвонҳо ва матнҳое ба забони ҷорӣ замонавӣ, яъне паҳлавӣ доштанд. Аммо бо заволи Сосониён ва таҳаввулоти амиқи таърихӣ дар фарҳангу маданияти ин минтақаи бузург дар давраҳои баъдӣ, ин номҳо низ мисли матнҳояшон аз байн рафтанд, ки исботи ин гуфта албатта пажӯҳиш ва таҳқиқоти густурдаи вожашиносӣ ва решашиносиро тақозо мекунад. Ва он ному унвони оҳангу мақомоти борбадӣ, ки ба забони давраи нави форсии тоҷикӣ то ба мо расидааст, ё баргардони баъзе луғоти паҳлавӣ мисли номи худи Борбад (Паҳалапат) мебошанд, ё сохта ва пардохтаи рӯзгорони хеле баъд, мисли матнҳои имрӯзашон, яъне давраҳои шукуфоии забону адабиёти форсии тоҷикӣ мебошанд. Зеро ба ақидаи донишмандон «қадимтарин осоре, ки аз форсии дарӣ мондааст, гузашта аз калимот ва ибораҳои кӯтоҳ ва баъзе мисраҳо ва байтҳо, ки дар таворихи арабӣ осори форсии адвори баъд сабт шуда, аз миёнаи қарни чоҳоруми ҳиҷрӣ (а. IX) аст»¹⁴.

Хулоса силсилаи мусиқии Борбад низ мисли дигар падидаҳои фарҳангии он рӯзгор дӯшодӯши таърихи сиёсӣ – иҷтимоӣ ва фарҳангии сарзаминҳои васеи интишори худ ҳаракат карда, мутобиқи таҳавулоти ногузирӣ таърихӣ ва пешрафту такомули моддиву маънавии ҷомеаҳои гуногун таҳаввул пазируфта, низоми худро низ тағир додааст.

Вақте ки авроқи таърихи мусиқии худро ба ин манзур варақ мезанем чунин далелҳоро меҳонем:

«Таснифоти Борбад дар қарнҳои баъдӣ (қуруни ҳаштум ва даҳуми мелодӣ) мӯҷиби пайдоиши назарияи илми мусиқӣ гардид, ки ба асоси он соҳибназарони мусиқӣ системаи мусиқии «Дувоздаҳ мақом» - ро сохтаанд¹⁵.

Саргузашти ин «Дувоздаҳ мақом» чунинаст, ки дар асрҳои ХУП-ХУШ дар Эрону Осиёи Миёна дарҳаму пароканда шуд ва аз он «Ҳафт дастгоҳ» - и Эронӣ, «Шашмақом»-и тоҷикӣ ва дигар мақомҳои озарӣ, хоразмӣ ва ғайра ба вучуд омад.

5.Дар мавриди вусъату шухрату дастгоҳи вожағони ин мусиқӣ низ дар сарчашмаҳо маълумоти ҷолиб оварда шудааст, аз ҷумла: Дувоздаҳ мақоми маъмулии Миср номи тоҷикӣ доранд, чун Якто, Шавқафзо, Фараҳноз, Созгор ва ғайра.

Аз байни дувоздаҳ мақоми маъмулии Ироқ номи нӯҳтояш дар оҳангҳои мо дида мешавад, ба монанди Даштӣ, Афшор, Наҳзат, Сабои зерафкан ва ғайра.

Аз даҳ мақоми дигари Ироқ номи нӯҳтояш дар оҳангҳои тоҷикӣ машҳуранд, монанди Баётӣ, Ҳичоз, Бусалик, Бастанигор, Сабо, Аҷам, Ҳусайнӣ ва дигарон.

Аз ҳабдаҳ мақоми маъмул дар Марокаш ва Тунис номи даҳтои он дар мусиқии тоҷикӣ шӯҳрат доранд, монанди Рост, Чаҳоргоҳ, Ироқ, Ҳичоз, Исфаҳон, Баётӣ, Сегоҳ ва дигарон.

Суруду оҳангҳои машҳур дар Арманистонро ба номи «Хусравониёт» низ мегӯянд, сарчашмаи худро аз таснифоти Борбад гирифтааст¹⁶.

Мероси тақсимнопазир

Бино ба маълумот ва тасдиқи таърихнигорон мусиқии классикии мо, ки бо номи устои бузурги ин фан Борбад гирех хӯрдааст, аз матни фарҳанги ориёиҳои қадим, сокинони як хитаи бузурги олами Шарқи бостон бархоста ва дар замони Сосониён шакл гирифтааст.

Азбаски шаҳри Марв пойтахти сиёсӣ ва фарҳангии Сосониён, зодгоҳи Борбад ва маркази ташаккули мактаби мусиқии ҷовидонаи ӯ буд, бинобар ин дар осори муҳаққиқони ин фан ба номи «мусиқии Хуросонӣ» низ ёд шудааст. Дар дастгоҳи мусиқии тоҷикӣ силсилаи оҳангҳои мавҷуд аст, ки то имрӯз ба номи «мавригӣ» шӯҳрат доранд.

Ба андешаи мо, тақсимои ин мероси гаронбаҳои ниёкони муштарак, мисли шеърӣ адаби беназири гузаштаи мо ба Хуросониву Мовароуннаҳрӣ, тоҷикиву эронӣ ва ғайра барои ҳеч яке аз ин минтақаҳо имтиёзу шӯҳрати хоси фарҳангӣ ва адабӣ намебахшад ва бештар шабеҳи қиссаи маъруфи он қолини зарбофти меросист, ки бозмондагон ҳар қадам дашнаҳо дар даст мехостанд порча – порча карда, ҳаққи худро гиранд.

Зеро, он гуна, ки зикр гардид соҳибони воқеии ин ҳунар дар оғози ташаккули он бо ҳам буданд ва бо гузашти ҳазорсолаҳо ва пешомаду ҳодисаҳои таърихӣ, тақсимои

парокандагӣ, бунёди кишварҳову давлатҳои гуногун дар ин ҳавзаи азими фарҳангӣ, бозмондагони онҳо, дар ҳар минтақае, ки набуданд, сарфи назар аз хостгоҳу зодгоҳи худ ин ганҷи шойгон онро то имрӯз ба ҳайси мероси миллии худ ҳифз намуданд ва мутобиқи боду ҳавои фарҳангии минтақаи хеш такомул ва рангу бори «маҳаллӣ» бахшидаанд.

Аз сӯи дигар ин мусиқӣ дар рӯзгори авҷу шукуфоии хеш, яъне замони Борбад ҳунари мусиқии қавму кишварҳои ҳамсояро низ таҳти таъсири худ қарор дода, манбаи илҳом ва тақлиди мусиқидонони онҳо будааст. Далелҳо низ мавҷуд аст, ки ҳунармандони араб ба дарбори Хусрави Парвиз омада аз Борбад оҳангҳои размӣ ва базмӣ меомӯхтаанд. Вале дар айни замон инкор наметавон кард, ки халқу миллатҳои таъсирпазири ҳамсоя дар тӯли ин ҳазорсола дар дастгоҳи мусиқии Борбадӣ, мутобиқ ба анъаноти фарҳангӣ, забонӣ, мусиқӣ ва зебоишинохтии худ тағиру иловаҳое дохил кардаанд. Лекин бо вучуди ин омилҳои таърихӣ, чунон ки мебинем, то имрӯз дар маданияти мусиқии онҳо, чӣ аз нигоҳи ҳунари ва чӣ аз назари вожагонӣ, унсурҳои суннати мусиқии давраи Борбад боқӣ мондааст.

Дигар он ки мусиқии суннати тоҷикӣ мисли бисёр падидаҳои фарҳангӣ, достону ривоятҳои бостонӣ ва ҷашнҳои миллии мо чун Наврӯз хислати ба истилоҳ байналмилалӣ пайдо кардааст.

Зимнан бояд гуфт, ки аз он маводи андаке, ки дар ҷараёни таҳияи ин мухтасар мутолиа шуд, чунин бармеояд, ки бо ҳама таҳқиқоти арзишманд, ин ҳунари бихишти ҳанӯз ҳама асрори худро ба муҳаққиқон нагуфта ва домани баҳс дар ин замина ҳанӯз ҳам ҷамъ нашудааст.

Яке аз чунин розҳои то охир нагуфта ва таҳқиқталаб, ба назари мо дастгоҳи вожагони ҳунари мусиқӣ мебошад. Бинобар ин хуб мебуд, агар забоншиносону мусиқидонон фарҳангномаи луғату истилоҳоти ин ҳунарро тартиб меоданд, то ҳам ғаномандии мусиқии суннатии мо ва ҳам тавоноии забони тоҷикӣ дар ин арса ҳам равшан намоён гардад.

Дар хотима бояд гуфт, ки дар ин гуфтори мухтасари маърифатӣ бо мусиқиишиносони мӯҳтарам баҳсе надорем ва аз ҳаргуна такмилу иловаҳо ва эроду ислоҳоти устодони ин фан сипосгузорем.

Адабиёти иқтибосшуда

1. Маҷ. Фарҳанги мардум, «№ 2, соли 6, Кобул,1362, - С.20
2. Доктор Хонларӣ.Шеър ва ҳунар, Техрон, 1345, -С. 33-39
3. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ, ҷ.6, Техрон, 1375, -С. 1393.
4. Моили Ҳиравӣ. Вожагоне аз мусиқӣ, маҷ. Хуросон, № 29, Кобул, 1365, - С.33; Минбаъд: Моили Ҳиравӣ, ҳамон асар.
5. Доктор Сиддиқӣ. Ситораи мусиқии Шарқ, маҷ. Ҳунар№3, соли 5, Кобул,1365, -С.4. (Ҷунон ки муаллиф менависад мақолаи мазкур баргардони мақолаи мусиқиишиносони тоҷик Далер Дустмуҳаммадов ва Исматулло Раҳимов мебошад.)
6. Моили Ҳиравӣ, ҳамон асар, -С.34,38
7. Муҳаммад Муин.Фарҳанги форсӣ, Техрон, 1375, ҷ.1. -С.99, ҷ.2,-С.2085, 1962, 1963
8. Моили Ҳиравӣ, ҳамон асар, -С.35
9. Ҳамон ҷо, -С.35,37
10. Наршаҳӣ, Таърихи Бухоро, Душанбе, 2012, сарсухан, XI-XII, матн, -С.237
11. Моили Ҳиравӣ, ҳамон асар, -С.33,34
12. Доктор Алиасғари Ҳалабӣ. Таърихи танзу шӯхтабӣ дар Эрон ва ҷаҳони ислом то рӯзгори Убайди Зоконӣ, Техрон, 1377, - С. 267.
13. Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ, ҷ.2, Техрон,1375,-С. 2466
14. Доктор Хонларӣ. Дастури таърихии забони форсӣ, Техрон,1372,-С.9
15. Доктор Сиддиқӣ. Ситораи мусиқии Шарқ, маҷ. Ҳунар № 3, Кобул,1365, -С.5.
16. Ҳамон ҷо.

Қобилҷон УРУНБОЕВ

устоди Донишгоҳи давлатии Хуҷанд

ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

АРЗИШҶОИ ИҶТИМОӢ ДАР “ШАҲРОШӢБ”-И САӢИДОИ НАСАФӢ

Комилтарин “ШахрошӢб”-е, ки имрӯз дар даст дорем, асари адиби бузурги асри XVII-и тоҷик Сайидои НасафӢ мебошад. Ин асар аз нуқтаи назари кор фармуда шудани санъати “иҳом”, яъне бештар таъсир расонидани асар ва дарбар гирифтани бештар намояндагони аҳли пешаву хунар муҳимтарин “ШахрошӢб” мебошад. [1, 203]

Яке аз хусусиятҳои ашъори Сайидои НасафӢ зулмситезӣ, ошкоркунии истибдод ва ҷаҳлу ҷоҳилият аст. Сайидо авзои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ахлоқии замони хешро дар қолиби қитъаот, рубоиёт ва ғазалу маснавиёт ба қалам додааст. Сайидои НасафӢ дар синни камолот аз камбизоативу нодорӣ ва вазъи ногувори зиндагӣ, аз рӯ ба таназзул қардани илм ва беқадрии аҳли фазлу адаб ва суҳанношиносии ҳокимону давлатмандон, ривоч ёфтани молпарастиву бераҳмии арбобони замон забон ба шикоят кушода менависад: [2,508]

Ба аҳли фазл ҳаргиз нест дунёҷӯиро коре,

Ба чашми ин хасисон аз зумӯруд қаҳрабо беҳтар. [3,102]

«Аз асрҳои X-XI ба баъд бо таъсис ва нашъунамои шаҳрҳо дар Мовароуннаҳру Хуросон, вусъати хунармандӣ ва ба вучуд омадани касбу хунарҳои гуногун дар шаҳрҳо дар адабиёти

форсу тоҷик низ навъ ё жанри шеърӣ ба вучуд омад, ки мавзӯи он тасвири аҳли ҳунар ва касбу кори онҳо, васф ё ҳаҷви табақаҳои муайяни шаҳр буда, унвони «Шахрошӯб» ё «Шахрангез»-ро ба худ пайдо кард. Сабаби «Шахрошӯб» хонда шудани чунин шеърҳо дар он буд, ки «мазмуну муҳтавоишон вирди забонҳо гардида, дар байни аҳолии шахрошӯбу овоза ва ҳангома ба вучуд меовард».[3,с. 92.111] Шахрошӯб аз он сабаб навъ ё жанри шеърӣ ҳисоб мешавад, ки дар кадом қолаби назм навишта шудани он фарқ надорад. Он метавонад дар шакли рубоӣ, дубайтӣ, қитъа, ғазал, қасида, маснавӣ, мухаммас ва ғайра навишта шавад. Жанри Шахрошӯбро мазмуни он муайян мекунад.

Шарти асосӣ ва қонуни жанри шахрошӯб он аст, ки мазмуну мундариҷаи он ба зиндагии воқеӣ ва касбу кори гурӯҳи табақаҳои иҷтимоии шаҳр нигаронида мешавад. Ин гурӯҳ метавонад ба ин ё он табақаи иҷтимоӣ мансуб бошад, чунонки як қисми шахрошӯбҳо гурӯҳи аҳли санъатҳои ҳунармандӣ ва ҳаҷвияҳои шахрошӯб, гурӯҳи намоёндагони табақаҳои ҳукумронро фаро гирифтаанд. Бояд гуфт, ки қисми асосии осоре, ки дар жанри шахрошӯб гуфта шудаанд, ба тасвири ҳунармандон ва анвои касбу ҳунарҳо бахшида шудаанд. Ин ҳам бесабаб нест, зеро «асоси чомеа ва ҳаёти шаҳрҳои асримиёнагии моро ҳунармандон ва истеҳсолу фурӯши маҳсулоти ҳунармандӣ ташкил мекард, шоирон низ дар таълифи шахрошӯб, аз рӯи мақсад ва вазифаи ин жанр бештар ба зиндагии ҳамин табақа муроҷиат мекарданд»[4,с.172]

Мутафаккир аз вазъияти тоқатнофарсо бисёр мутаассир гардида, ба чашму дили хеш мебинад, ки дар замони зиндагии

ӯ илму маърифат ва андеша ҳеҷ арзише надорад ва ба ин далел ба кинаю ситез арз мекунад, ки аз ин ашъор дар ин чомеаи нодон чи суд. Беҳтар он аст, ки онро ба нобудӣ бибарад, чунки ин суханҳо тарафдор надорад. Шароити иҷтимоӣ-ахлоқӣ ва иқтисодии замони Сайидо торафт бад шуда, ҷабру ситами давлатмандон мардумро ба дод меоварад ва аҳволи мардуми меҳнаткаш вазнинтар мегардад. Барои аҳли илму адаб дигар ҷоё намонда буд, бинобар ин аксари онҳо роҳи тарки ёру диёр ва ғурбатро ихтиёр мекунанд. Дар қатори дигар фузало ва аҳли илму адаб як гурӯҳ аз дӯстон ва ҳамсухбатони Сайидо низ тарки ватан намуда, ба кишварҳои дигар, махсусан Ҳинду Эрон муҳоҷират мекарданд [5,20-47]

Хулоса, осори Сайидои Насафӣ оинаест, ки замони тираву тори феодалии асрҳои XVII-XVIII-ро возеҳу равшан тасвир намудааст ва аксари шеърҳои ӯ шикоят аз замона ва соҳти иҷтимоии он аст, ки кам шоире пайдо мешавад, чун Сайидо рӯи рост соҳт ва системаи давлатдоронро зер танқид гирифта бошад. Осори Сайидо намоишгари вазъи мудҳиши замонаш буд, ки дар он аз байн рафтани ҳаққу адолат, зери по гузоштани манфиатҳои косибону меҳнаткашон, порахуриву истисмори мардуми меҳнатӣ аз тарафи ҳокимони зулмситез равшан баён ёфтааст. Дарду алами Сайидои Насафӣ нисбати ҳаёти иҷтимоӣ замони худ хеле зиёд буд. Дар чунин замони саҳту ваҳшатнок, Сайидо аз тухмату ҷавру ҷафои ҳукумронони замон эҳтиёт намуда, гушаи узлатро беҳтарин ҷои амни худ медонад.

Сайидо дар замони гушанишинӣ таҷрибаи рӯзгор мекунад ва мебинад, ки вазъи вазниние дорад ва аз ҳар ҷиҳат зиндагии хешро санҷида ба натиҷае мерасад, ки аз нишастан ба кунчи

танҳои ба чуз ғаму андӯх ва факру нодорӣ ба инсон дигар чизе муяссар нахоҳад шуд, аз ин рӯ, гушанишиниро тарк намуда рӯ ба базор меорад:

*Ҳосил нашуд зи гушанишинӣ муроди ман,
Худро зи хона ба сари бозор мекашам[6, 8]*

Замони гушанишинии Сайидои Насафӣ ба давраи ба охир расидани ҳукмронии Субҳонқулихон (1611-1771) ва ба сари ҳокимият омадани Убайдуллохон (1702-1771) рост меояд, ки дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии мардум каме тағирот ба вучуд омада, доду гирифт байни аҳли иҷтимоъ пешниҳод мешавад. [7,с19.25] Аммо чунонки қаблан баён намудем, дигар Сайидои Насафӣ наметавонист ба ҳолати пештара баргардад, зеро давраи пирӣ ва барҷомондагӣ фаро расида, ўро шикаставу нотавон сохта буд.

Сайидои Насафӣ аз зумраи мутафаккироне буд, ки ба шароити номусоид, вазъи ногувору тангдастӣ, маҳрумият ва маҳдудиятҳои зиёд нигоҳ накарда, то ҳадди имкон вақтро истифода намуда, ба навиштани ашъори худ машғул мегардад ва дар саҳттарин ва вазинтарин давраҳои ҳаёти хеш ҳам касби дӯстдоштаашро тарк накардааст. Сайидо тасмим мегирад, ки аз ҳокимону арбобони давлат дурӣ кунад, чунонки қалбҳои онҳо ҳолӣ аз инсоният ва чашмашон кур аз нури маърифат буд ва онҳо дарку фаҳми аҳли илму маърифатро надоштанд. Аз ин ҷо, беарзишии илму адаб ва шеърӯ шоирӣ Сайидоро ба ноумедӣ бурда, по аз дари дарбориён мекашад. Вазъияти бади ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ахлоқии замонаш сабабгори ба ҳам рехтан, яъне бесару сомонии мардум ва аҳли илму маърифат гардида буд, аз ҷумла ба ҳолу рӯҳия ва синну соли худи мутафаккир низ бетаъсир набуд. Ҳисси ватандӯстӣ ва

худшиносии Сайидои Насафӣ хеле воло буд, бинобар ин бо вучуди зиндагии сахту қашшоқона ва ҳамчунин беъятиной ва мамониатҳои зиёде аз тарафи маъмуруну ҳокимони кишвари худ нисбат ба ӯ ва мардумаш аз ватани хеш дил қанда натавонист. Ҳарчандки ӯ нисбат ба ёру дӯстони худ ва аҳли илму фаза бисёр вақтҳо дилтанг мешуд ва эҳсоси танҳои мекард.

Адабиёт

1. Аскаралӣ Раҷабов. Миробид Сайидои Насафӣ ва таҳаввулоти фарҳангию адабии Мовароуннаҳр. (ба забони тоҷикӣ, русӣ, ва англисӣ. Душанбе, 2018. 660 саҳ.)
2. Абдулғанӣ Мирзоев. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик – Душанбе: Дониш – 2018
3. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Сталинобод. 1947
4. Сайидои Насафӣ. Куллиёти осор. Муқаддима бо қалами Ҷобулқо Додалишоев. Душанбе, 1990.
5. Шавкати Бухорӣ. Нури аср. – Душанбе: Ирфон, 1986
6. Насафӣ Сайидо. Девон. Бо тасҳеҳ ва таълиқи Ҳасани Раҳбарӣ. – Техрон.
7. Соибӣ Табрзӣ. Девон. – Душанбе: Адиб, 2017

ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ВА ИСТИҚДОЛИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Абдуалӣ АБДУМАНОНОВ

*доктори илмҳои физика-математика,
профессор, мудири лабораторияи физикаи*

Маркази илмии Хуҷанд,

Фирӯза АБДУМАНОНОВА

корманди Маркази илмии Хуҷанд

АҲМИЯТИ ИЛМӢ ВА АМАЛИИ ҚОНУНИ ҚОЗИБАИ УМУМИОЛАМ

Ба саволи «барои чӣ ҷисмҳо ба Замин меафтад?», одамон аз замони қадим ҷавоб меҷустанд. Дарвоқеъ ҳангоми аз даст раҳо шудани санг ва ё чизи дигар вай ҳамоно ба поён ба сӯи замин ҳаракат менамояд (меафтад). Барои чӣ?

Ба ин савол аввалин шуда физики бузурги англис Исаак Нютон (1642-1727) ҷавоби дуруст додааст. Мувофиқи маълумоти мавҷуда [1] Нютон соли 1666 дар синни 24 солагӣ ба кашфи қонуни ҷозиба муваффақ шудааст. Бинобар он солҳо он қадар дақиқ набудани масофаи Замин ва Моҳ, то дастрас шудани маълумоти дақиқ чопи натиҷаҳои худро мавқуф гузоштааст. Ҳамин тавр, пас аз ба даст овардани натиҷаҳои боварибахш, пас аз 16 сол (1682) ин натиҷаҳоро ба чоп расонидааст. Ба ҳар ҳол ҳоло зиёда аз 300 сол мешавад, ки ин қувваи универсалии табиат ошкор ва қонуни ҷозиба

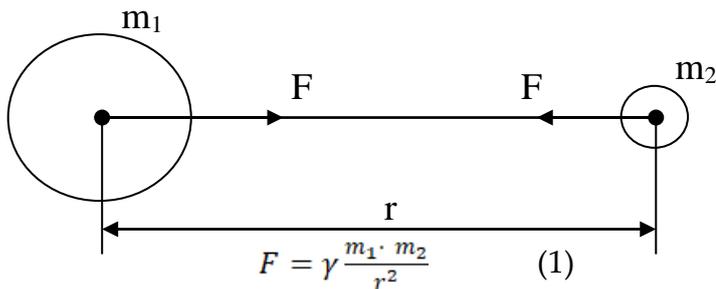
муқаррар карда шудааст. Ин кашфиёти беназир дар таърихи башарият ба ҳисоб меравад.

Нютон исбот намудааст, ки сабаби ба Замин афтидани санги ҳавододашуда ин қувваи ҷозиба мебошад. Гардиши Моҳ дар гирди Замин ва гардиши Замин дар гирди Офтоб низ зери таъсири қувваи ҷозиба рух медиҳад. Яъне, ҳама гуна ҷисмҳои дар масофа воқеъбуда бо ҳамдигар ҷазб мешаванд. Ин қувваро қувваи ҷозиба меноманд.

Бояд зикр намуд, ки дар физикаи муосир, алҳол, чор навъи боҳамтаъсирро қувваҳои асосӣ (фундаменталӣ) меноманд. Боҳамтаъсири гравитатсионӣ (ҷозибавӣ), электромагнитӣ, ядровӣ (зӯр) ва суст [2]. Дар ин мақола танҳо оиди боҳамтаъсирии гравитатсионӣ (қувваи ҷозиба) сухан мекунем.

Қувваи ҷозиба дар байни қувваҳои асосии табиат дар мақоми аввал ҷойгир мебошад. Зеро, дар физика олимон ба дарки вучуд доштани ин қувва ва муқаррар кардани қонуни он (қонуни ҷозибавӣ умумичаҳонӣ) қабл аз кашфи дигар қувваҳои асосии табиат расидаанд. Аз тарафи дигар, қувваи ҷозиба дар байни қувваҳои асосии табиат фарогиртар аз ҳама дар коинот мебошад. Яъне таъсири қувваи ҷозиба дар байни зарраҳои элементарӣ масалан, ду электрони дар масофа воқеъбуда, дар байни ҷирмҳои осмонӣ, масалан, ситора ва сайёраҳо ва дар байни галактиҳо амал мекунад. Ҳамин тавр, қувваи ҷозиба тамоми коиноти нопайдоканорро фаро гирифтааст. Курашакл будани ҷирмҳои осмонӣ (ситораҳо, сайёраҳо, радифи сайёраҳо) ҳамчун натиҷаи таъсири қувваи ҷозиба шарҳ дода мешавад. Устувории низоми офтобӣ низ ба таъсири мутақобилаи Офтоб ва сайёраҳои вай фаҳмонида мешавад [2, 3].

Бузургии қувваи ҷозибаи байни ду ҷисм ба ҳосили зарби массаи ҷисмҳо мутаносиби роста буда, ба квадрати масофаи байни марказҳои мутаносиби чаппа мебошад. Инро қонуни ҷозибаи умумичаҳони меноманд. Аввалин маротиба ба чунин хулосаи илмӣ олими бузурги англис Исаак Нютон расидааст.

Ифодаи (1) формулаи қонуни ҷозибаи умумиолам мебошад. Дар ин ҷо F - қувваи ҷозиба, γ - доимии ҷозиба, бузургиаш аз интиҳоби воҳидҳои ченкунӣ вобаста, m_1 , m_2 массаи ҷисмҳо, r - масофаи байни марказҳои ҷисмҳо. Дар системаи байналхалқии воҳидҳо (СИ) бузургии доимии ҷозиба $\gamma = 6,67 \cdot 10^{-11} \frac{\text{Н} \cdot \text{м}^2}{\text{кг}^2}$ мебошад. Доимии ҷозибаро бори аввал олими англис Кэвендиш соли 1798 дар таҷриба муайян кардааст.

Ба хулосаи болоӣ Нютон зимни таҳлили маълумоти астрономӣ омадааст. Дарвоқеъ, Замин бо қувваи ҷозибаи худ ба Моҳ шитобе мебахшад, ки ба массаи Моҳ вобаста нест ва бузургии он аз шитобе ки Замин ба ҷисми дар сатҳи Замин буда мебахшад, $(60)^2$ маротиба хурд мебошад. Радиуси кураи Замин R_3 тақрибан 6400 км ва масофа аз Замин то Моҳ 384 000 км баробар мебошад. Яъне Моҳ аз Замин дар масофаи $60R_3$

воқеъ мебошад. Аз ин ҷо Нютон ба хулоса омадааст, ки қувваи ба Моҳ шитоббахшанда (қувваи ҷозибаи Замин) ба квадрати масофа мутаносиби чаппа мебошад. Ҳамин тавр, хулоса мебарорад Нютон, Офтоб ба сайёраҳояш шитобе мебахшад, ки ба квадрати масофа аз Офтоб то сайёра мутаносиби чаппа мебошад.

Хонандае, ки аз донишҳои физикӣ бохабар аст, пурсиданаш мумкин, ки: «Ба кашфи қонуни ҷозиба зиёда аз 300 сол шудааст, дар бораи таърихи кашф ва аҳмиати назарӣ ва амалии қонуни ҷозиба бисёр навиштаанд, рӯй овардан ба ин масъала чӣ зарурат дорад?» Чунин савол воқеан дуруст аст, агар маълумот дар бораи қонуни ҷозиба ва аҳмиати он дар якҷанд саҳифа навишта мешуд ва ба толибилмону омӯзгорон дастрас мебуд. Таҳлил нишон медиҳад, ки маълумоти илмӣ ва ботафсил навишташудаи дастрас ба омӯзгорони физика ва толибилмон (хонандагони мактабҳои ҳамагонӣ ва донишҷӯён) оиди моҳият ва аҳмиати илмиву амалии қонуни ҷозиба на танҳо ба забони тоҷикӣ балки ба забони русӣ низ дар якҷанд саҳифа навишта нашудааст. Чунин маълумот пароканда буда [1, 2, 3, 4], зимни дастовардҳои илми муосир таҳлил нашудааст. Хонандагони мактабҳои ҳамагонӣ бо қувва ва қонуни ҷозиба дар физикаи синфи 10 шинос мешаванд [5]. Минбаъд дар синфи 11 ҳангоми омӯзиши фанни астрономия [3] ба ин мавзӯ бармегарданд, лекин дар ҳарду маврид ҳам якҷанд ҷиҳати масъала бояду шояд баррасӣ намешавад.

Мо кӯшидем, ки чунин маълумоти муфассалро дар хусуси қувва ва қонуни ҷозиба, моҳияти илмӣ ва аҳмиати амалии он дар якҷанд саҳифа ботафсил нависем. То ки хонанда, толибилмон ва омӯзгорони физика оиди ин кашфиёти

беназир маълумоти кофӣ дошта бошанд. Аз ин маълумот омӯзгорони фанни физика дар фаъолияти омӯзгории худ истифода баранд. Боварӣ дорем, ки дар сурати дар ҳаҷми як мақола гирд овардани чунин маълумот фаро гирифтани он, истифода бурдани он бо мақсади ҳалли масъалаҳои рақамӣ ва педагогӣ бештар ва самараноктар мешавад.

Таҷрибаи бисёрсолаи илмӣ-педагогии мо нишон медиҳад, ки чунин маълумот ба омӯзгорон беш аз ҳама барои пурқувват намудани мотиватсияи донишандӯзӣ кӯмак хоҳад намуд. Зеро, яке аз вазифаҳои асосии таълим дар зинаи дуҷуми таҳсилоти миёна, дар хонандагон ҳарчи бештар бедор намудани шавқи донишандӯзӣ ва худомӯзӣ мебошад. Ин зарурият ҳангоми таълими фанҳо дар мактабҳои олии бештар ба миён меояд. Зеро, чи тавре ки таҷриба собит менамояд, самаранокии корҳои таълимӣ дар мактаби олии бо зиёд шудани мустақилияти донишҷӯ дар донишандӯзӣ меафзояд.

Устодони донишгоҳҳо ва омӯзгорони мактабҳои лозим аст, ки бо баробари ҳарчи фаҳмо намудани «Чиро меомӯзем?» ба масъалаи «Чаро меомӯзем?» тавачҷӯх зоҳир намоянд. Ҳангоме, ки ба толибилм бо баробари аҳамияти илмӣ-назариявии масъала оиди муҳимияти он дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ, технологияи муосир ва ҳаёти иҷтимоии одамон маълумот дода мешавад, (мотиватсия пурқувват мешавад), толибилмро ҷозибави доништа гирифтани ба пеш мебарад ва аксаран мустақилона ба амиқтар омӯхтани масъала (аз китобҳои тахассусӣ ва мақолаҳои илмӣ) ва дарёфти самтҳои нави татбиқи амалии ҳодиса ҷустуҷӯро оғоз менамояд. Ин қабил толибилмон лоиҳаҳои илмӣ-эҷодӣ барои тақмили воситаҳои техникаи мавҷуда ва лоиҳаҳои нав бо

истифода аз имкониятҳои техникаи муосир пешниҳод менамоянд. Аз чунин толибилмон муҳаққиқон, ихтирокорон ва муҳандисони эҷодкор ба воя мерасанд. Вазифаи касбии омӯзгорон ва устодон ҳарчи бештар намудани шумораи чунин толибилмон мебошад. Бештар шудани шумораи чунин толибилмон, аз як тараф ба боло рафтани маърифати илмии ҷомеа мусоидат намояд, аз дигар тараф аз доираи чунин толибилмон, минбаъд, мутахассисони соҳибкасб ва баландпоя сабзида мерасанд.

Бармегардем ба қонуни ҷозибии умумиолам. Ба толибилм фаҳмидан ва аз хотир гуфтани қонуни ҷозибии душвор нест. Лекин ҷавоб додан ба саволи: «Омӯхтани қонуни ҷозибии ба мо чӣ медиҳад (барои чӣ лозим) ?» - кори сахт нест. Омӯзгор метавонад аз ин ҳолати психологӣ-педагогӣ бо мақсади пурқувват намудани мотиватсияи омӯзиш истифода барад.

Яъне, вай ҷавобҳои нопурра ва нодурусти шогирдонро тавзеҳ дода, пурра намуда, амалан ба саволи гузошташуда ҷавоби муфассал медиҳад. Яке аз вариантҳои ҷавоби мухтасари омӯзгор ба саволи болоӣ чунин аст: «Шиносоӣ бо қувва ва қонуни ҷозибии ба мо имкон медиҳад, ки сабаби ба замин афтидани ҷисми ҳавододашударо фаҳмида гирем. Зеро, физика сабабияти ба вуқӯъ омадани ҳодисаҳоро меомӯзад. Маълум мешавад, ки сабаби ба замин афтидани ҷисми ҳавододашуда қувваи ҷозибии будааст. Бояд таъкид кард, ки қувваи ҷозибии таъсири мутақобила мебошад.

Яъне, ҳангоми дида баромадани ҳодисаи ба Замин афтидани санг, бояд дар хотир дошт, ки қувваи ҷозибии ҳам ба санг ва ҳам ба Замин баробар таъсир менамояд. Яъне ҳамон як қувва (1) дар як вақт ҳам ба Замин ва ҳам ба санг таъсир

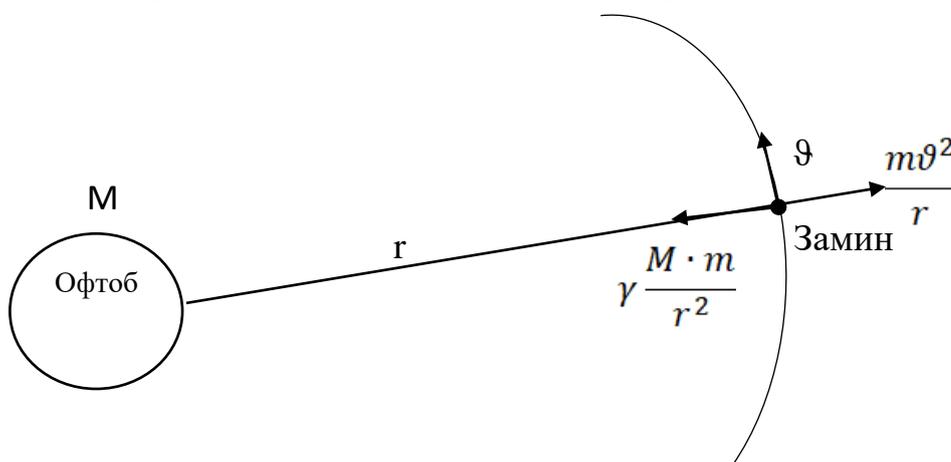
менамояд. Амалан, санг ва Замин таҳти таъсири қувваи ҷозиба ба истиқболи ҳамдигар бо шитоб ҳаракат менамоянд.

Аз қонуни дуҷуми Нютон шитоби ҷисм ба массааш мутаносиби чаппа мебошад. Азбаски массаи Замин нисбат ба массаи санг хеле бузург аст, шитоби соҳибшудаи Замин хеле ночиз мешавад. Бинобар он ҳангоми афтидани санг ҳаракати Заминро ба сӯи санг пайҳас карда наметавонем. Ба назари мо танҳо санг ба сӯи Замин ҳаракат менамояд (меафтад). Қувваи ҷозиба яке аз қувваҳои асосии табиат мебошад. Қувваи ҷозиба дар байни ҳама гуна ҷисмҳои дар масофа воқеъбуда амал мекунад.

Донишмандони формулаи қонуни ҷозиба имкон медиҳад, ки қувваи боҳамтаъсири ҷисмҳои мухталиф аз зарраҳои элементарӣ то ҷирмҳои осмонӣ ҳисоб карда шавад. Бо истифода аз қонуни ҷозиба ва натиҷаҳои рақамии мушоҳидаҳои астрономӣ массаи ҷирмҳои осмонӣ муайян карда мешавад.

Бо истифода аз қонуни ҷозиба Нютон, аввалин шуда, суръатҳои кайҳониро ҳисоб кардааст. Ба вучуд омадани маълумоти рақамӣ оиди суръатҳои кайҳонӣ, амалан, имконпазирии парвоз ба коинотро ба инсоният нишон додааст.

Муқаррар карда шудааст, ки дар атрофи ҳама гуна ҷисм

(масса) майдони ҷозоба пайдо мешавад. Ҷисмҳо тавассути майдони ҷозобаашон бо ҳам кашида мешаванд. Таҷриба нишон медиҳад, ки густариш ва таъсири майдони ҷозобаро садде (монеае) пешгирӣ карда наметавонад.

Муайян кардани массаи ҷирмҳои осмонӣ. Бо истифода аз қонуни ҷозоба ва натиҷаи мушоҳидаҳои астрономӣ массаи ҷирмҳои осмониро муайян кардан мумкин аст. Барои мисол массаи Офтобро ҳисоб мекунем. Маълум аст, ки Замин дар гирди Офтоб гардиш мекунад. Масофаи аз Замин то Офтоб $r=150\,000\,000$ км мебошад. Зери таъсири қувваи ҷозобаи Офтоб Замин бо шитоби $\frac{v^2}{r} = \omega^2 r$ гирдхатта ҳаракат менамояд. Дар ин ҷо v - суръати ҳаттии Замин дар мадораш. Дар як вақт ба Замин қувваи марказгурези инерсионӣ, ки самташ муқобил қувваи ҷозобаи Офтоб мебошад, таъсир мекунад. Ҳангоми баробар шудани қувваи ҷозоба ва

марказгурези инерсионӣ Замин дар мадораш аз рӯи инерсия гирдхатта давр мезанад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми дар мадор(орбита)аш давр задани Замин қувваи натиҷавии ба Замин таъсиркунанда ба сифр баробар мешавад. Ин аст, ки Замин на ба Оғтоб меафтад ва на аз Оғтоб дур меравад. Сайёраи Замин дар коинот (дар вакууми кайҳонӣ) муаллақ дар гирди Оғтоб давр мезанад. Азбаски ба ҳаракати Замин муқобилияте нест (дар вакуум соиш намешавад), бинобар он суръати Замин бо гузашти вақт суст намешавад – доимӣ мемонад. Ин хело муҳим аст, зеро ҳангоми кам шудани суръати мадории Замин қувваи ҷозибаи Оғтоб афзалият пайдо намуда Заминро ба Оғтоб “ағтониданаш” имконпазир мебошад.

Чи тавре ки зикр намудем дар мадор $\gamma \frac{M \cdot m}{r^2} = \frac{m \vartheta^2}{r}$ мешавад.

Дар ин ҷо M – массаи Оғтоб, m – массаи Замин, r – масофаи байни Замин ва Оғтоб. Аз ин ҷо $\gamma M = r \vartheta^2$ мешавад ва

$$M = \frac{r \vartheta^2}{\gamma} \quad (2).$$

Дар ин ҷо ϑ - суръати мадории Замин дар гирди Оғтоб. Суръати хаттии Заминро аз натиҷаи мушоҳидаҳои астрономӣ муайян мекунем. Мадори (орбитаи) Заминро доирашакл ҳисобида навиштан мумкин:

$$\vartheta = \frac{2 \pi r}{T} \quad (3) \quad \text{Дар ин ҷо } T=1\text{сол} - \text{даври гардиши Замин дар}$$

гирди Оғтоб. Мувофиқи маълумоти муосири астрономӣ 1 сол=365 шабонарӯзу 5 соату 48 дақикаву 46 сония мебошад.

$$T=31546926 \text{ с (аник)}$$

$$r=150\,000\,000\,000 \text{ м=}$$

$$=1,5 \cdot 10^{11} \text{ м}$$

9-?

$$\vartheta = \frac{2\pi r}{T} = \frac{2 \cdot 3,14 \cdot 1,5 \cdot 10^{11} \text{ м}}{31546926} = \frac{6,28 \cdot 1,5 \cdot 10^{11}}{4} = \frac{9,42 \cdot 10^{11}}{31546926} = \frac{9,42 \cdot 10^{11}}{31,547 \cdot 10^6} =$$

$$\frac{94,2 \cdot 10^{10}}{31,547 \cdot 10^6} = 2,986 \cdot 10^4 \frac{\text{м}}{\text{с}} = 29,86 \cdot 10^3 \frac{\text{м}}{\text{с}} = 29,86 \frac{\text{км}}{\text{с}}$$

Ҳамин тавр, ҳисобкунӣ нишон медиҳад, ки Замин дар мадораш бо суръати тақрибан 30 км/с (!) дар ҳаракат мебошад.

Бузургии суръати ҳаттии Замиро дар мадор ба формулаи (2) гузошта массаи Офтобро ҳисоб мекунем:

$$M = \frac{r\vartheta^2}{\gamma} = \frac{1,5 \cdot 10^{11} \cdot (29,86 \cdot 10^3)^2 \frac{\text{м}^2}{\text{с}^2}}{6,67 \cdot 10^{-11} \frac{\text{Н} \cdot \text{м}^2}{\text{кг}^2}} = \frac{1,5 \cdot 10^{11} \cdot 891,62 \cdot 10^6}{6,67 \cdot 10^{-11}}$$

$$= \frac{1337,43 \cdot 10^{17}}{6,67 \cdot 10^{-11}} = 200,51 \cdot 10^{28} \text{ кг} \approx 2 \cdot 10^{30} \text{ кг}$$

Ҳамин тавр бо истифода аз қонуни ҷозиба массаи Офтобро муайян кардем, ки вай ба $M=2 \cdot 10^{30}$ кг (!) баробар будааст. Бояд таъкид намуд, ки массаи Офтоб хеле бузург мебошад. Барои муқоиса: Массаи Офтоб нисбат ба массаи сайёраи Замин тақрибан 333 000 маротиба зиёд мебошад.

Айнан бо ҳамин усул массаи Замиро ҳам ҳисоб карда мешавад. Аз мушоҳидаҳои астрономӣ бармеояд, ки даври гардиши Моҳ дар гирди Замин (моҳи сидерӣ) ба $T=27,3$ шабонарӯз баробар мебошад. Масофа аз Замин то Моҳ тақрибан 384 000 км мебошад. Аз рӯи ин бузургиҳо суръати ҳаракати Моҳро дар орбитааш ҳисоб мекунем.

$$T = 27,3 \times 24 \cdot 3600 \text{c} = 23,587 \cdot 10^5 \text{c}$$

$$r = 384\,000\,000 \text{ м} =$$

$$= 3,84 \cdot 10^8 \text{ м}$$

$$a_{(\text{мох})} - ?$$

$$v = \frac{2\pi r}{T} = \frac{6,28 \cdot 3,84 \cdot 10^8 \text{ м}}{23,587 \cdot 10^5 \text{ с}} = \frac{24,115 \cdot 10^3 \text{ м}}{23,587 \text{ с}} = 1,022 \cdot \frac{10^3 \text{ м}}{\text{с}} = 1022 \frac{\text{м}}{\text{с}}$$

Аз ин ҷо, шитоби
марказрави Моҳ ҳангоми
давранӣ дар гирди Замин:

$$a_{(\text{мох})} = \frac{v^2}{r} = \frac{(1,022 \cdot 10^3)^2}{3,84 \cdot 10^8} = \frac{1,044 \cdot 10^6}{3,84 \cdot 10^8} = 0,27 \cdot 10^{-2} \text{ м/с}^2$$

Яъне, Моҳ зери таъсири

қувваи ҷозибаи Замин бо шитоби марказравӣ $2,7 \cdot 10^{-3} \text{ м/с}^2$ ҳаракат менамояд. Бояд дар хотир дошт, ки суръат бузургии векторӣ мебошад. Ҳангоми бо суръати доимӣ даврананда ҳаракат кардани ҷисм бефосила тағйир ёфтани самти вектори суръат ба амал меояд. Шитоби марказрав дар натиҷаи тағйирёбии самти суръат ба вучуд меояд.

Ба мо маълум аст, ки шитоби афтиши озод дар сатҳи Замин ба $9,81 \text{ м/с}^2$ баробар мебошад. Нисбати шитоби афтиши озод дар сатҳи Замин бар шитоби Моҳ:

$$\frac{g}{a} = \frac{9,81}{2,7 \cdot 10^{-3}} = 3,63 \cdot 10^3 = 36,3 \cdot 10^2 \approx (60)^2 = 3600 \quad \text{маротиба.}$$

Яъне шитоби афтиши ҷисм зери таъсири қувваи ҷозиба дар сатҳи Замин нисбат ба шитобе ки Моҳ (зери таъсири ҷозибаи Замин) соҳиб мешавад 3600 маротиба зиёд. Пас, қувваи ҷозибаи Замин дар масофае, ки Моҳ нисбат ба Замин ҷойгир аст нисбат ба сатҳи Замин 3600 маротиба кам мебошад. Ана аз ҳамин муқоиса, Нютон ба квадрати масофаи байни ду ҷисм мутаносиби чаппа будани қувваи ҷозибаро дарёфтааст. Зеро чи тавре, ки дар боло зикраш рафт, нисбати масофа аз Замин то Моҳ бар радиуси Замин ба 60 баробар аст ва $(60)^2$ ба 3600 баробар мебошад.

Қимати суръати хатии Мохро ба формулаи (2) гузошта массаи Заминро ҳисоб мекунем:

$$M_{\text{Замин}} = \frac{r\vartheta^2}{\gamma} = \frac{3,84 \cdot 10^8 \cdot (1,044 \cdot 10^6)}{6,67 \cdot 10^{-11}} = \frac{4,0089 \cdot 10^{14}}{6,67 \cdot 10^{-11}} \\ = 5,88 \cdot 10^{24} \text{ кг}$$

Ҳамин тариқ, тавре ҳисобкунӣ нишон медиҳад, массаи сайёраи Замин тақрибан ба $6 \cdot 10^{24}$ кг баробар будааст. Донистани ин рақам барои ҳисоб кардани суръатҳои кайҳонӣ лозим мебошад. Чи тавре, ки дида мешавад, ҳангоми ҳамсафар (радиф) доштани ҷирми осмонӣ бо усули дар боло овардашуда массаи онро муайян кардан душвор нест. Барои ин донистани масофа то радиф, даври гардиши радиф ва қонуни ҷозибачаи кифоя мебошад. Лекин муайян кардани массаи ҷирми осмоние, ки ҳамсафар надорад, як қадар душвортар мебошад. Барои ин дар астофизикаи муосир аз усулҳои дигар, аз ҷумла, аз назарияи ошӯбҳо истифода мебаранд.

Суръатҳои кайҳонӣ. Нютон пас аз кашфи қонуни ҷозибачаи умумиолам, аввалин шуда суръатҳои кайҳониро ҳисоб кардааст. *Суръати якуми кайҳонӣ*- суръатест, ки ҳангоми ҷисм (ракета) ба он соҳиб шудан, вай ба ҳамсафари сунъии Замин табдил меёбад. Яъне вай дар гирди Замин аз рӯи мадори доиравӣ давр мезанад, вале ба Замин намеафтад. Зеро ҳангоми бо ин суръат давр задани ракета қувваи марказгурези инерсионӣ ба қувваи ҷозибачаи Замин бо ҳам баробар мешавад. Яъне: $\gamma \frac{M \cdot m}{r^2} = \frac{m\vartheta^2}{r}$ аз ин ҷо $\gamma M = r \cdot \vartheta^2$ ва ниҳоят

$$\vartheta = \sqrt{\frac{\gamma M}{r}} \quad (4) \text{ мешавад.} \quad \text{Дар ин ҷо } M=6 \cdot 10^{24} \text{ кг массаи}$$

Замин, γ -доимии ҷозибача, r -масофа аз маркази Замин то

ракета. Дар сатҳи Замин $r=R_3$ - радиуси Замин $R_3=6370$ км= $6,37 \cdot 10^6$ м. Қимати бузургихоро ба ифодаи (4) гузошта суръати якуми кайҳониро барои Замин ҳисоб мекунем.

$$\vartheta = \sqrt{\gamma \frac{M}{R_3}} = \sqrt{6,67 \cdot 10^{-11} \cdot \frac{6 \cdot 10^{24}}{6,37 \cdot 10^6}} = \sqrt{\frac{40,02 \cdot 10^{13}}{6,37 \cdot 10^6}} = \sqrt{6,282 \cdot 10^7} = \sqrt{62,83 \cdot 10^6} = 7,9 \cdot 10^3 \text{ м/с}$$

. Ҳамин тавр, ҳисобкунӣ нишон медиҳад, ки суръати якуми кайҳонӣ ба $\vartheta_1=7,9 \cdot 10^3$ м/с ≈ 8 км/с баробар будааст. Дар сатҳи Замин қувваи вазнинӣ mg ба қувваи ҷозиба баробар аст.

Пас: $\gamma \frac{M \cdot m}{R^2} = mg$ аз ин ҷо $\gamma \frac{M}{R} = R \cdot g$ (5)

Ифодаи (5) – ро ба (4) гузошта формулаи дигари ҳисоб кардани суръати якуми кайҳониро ҳосил мекунем.

$$\vartheta_1 = \sqrt{\gamma \frac{M}{R}} = \sqrt{Rg} = \sqrt{6,37 \cdot 10^6 \cdot 9,81} = \sqrt{62,4897 \cdot 10^6} = 7,9 \cdot 10^3 \text{ м/с}$$

Ҳамин тавр, ҳангоми ҷисро ба суръати $\vartheta_1=7,9 \cdot 10^3$ м/с ≈ 8 км/с соҳиб кардан вай ба ҳамсафари сунъии Замин табдил меёбад. Вай аз рӯи мадори доиравӣ дар гирди Замин давр мезанад. Ҳангоми суръати ҷисм $\vartheta > \vartheta_1$ шудан вай дар гирди Замин аз рӯи мадори эллипсӣ давр мезанад. Суръати якуми кайҳонӣ, бори аввал 5-уми октябри соли 1957 дар Иттиҳоди Шӯравӣ (СССР) таҳти роҳбарии академик Сергей Павлович Королев, тавассути ҳаракатдиҳандаҳои реактивӣ, ҳосил карда шудааст. Ҳамон сол ба мадор аввалин радифи сунъии Замин (спутник) бароварда шуда буд.

Суръати дуҷуми кайҳонӣ- суръатест, ки ҳангоми ҷисм (ракета) ба ин суръат соҳиб шудан вай аз ҷозибаи Замин

баромада, ба ҳамсафари сунъии Офтоб (сайёраи сунъӣ) табдил меёбад. Бузургии суръати дуҷуми кайҳонӣ дар асоси қонуни ҷозибба ва қонуни бақои энергия ҳисоб карда мешавад. Яъне, аз шарти он, ки энергияи кинетикии ракета (ҷисм) ба кори муқобили қувваи ҷозиббаи Замин иҷрошуда бояд баробар бошад. Яъне: $\frac{m\vartheta^2}{2} \geq A_{\text{ҷозибба}}$, ва $\frac{m\vartheta^2}{2} = F_{\text{ҷ}} \cdot r = \gamma \frac{M \cdot m}{r^2} \cdot r$ мешавад. Аз ин ҷо $\gamma \frac{M}{r} = \frac{\vartheta^2}{2}$ ва $2\gamma M = r\vartheta^2$ ҳосил мекунем. Аз ин ифода суръатро меёбем:

$$\vartheta = \sqrt{\frac{2\gamma M}{r}} = \sqrt{2\gamma \frac{M}{r}}. \quad \text{Ҳангоми } r=R_3 \text{ формулаи ҳисоб}$$

кардани суръати дуҷуми кайҳониро ҳосил мекунем.

$$\vartheta_2 = \sqrt{2\gamma \frac{M}{R_3}} = \sqrt{2}\vartheta_1 \quad (6) \quad \text{зеро } \vartheta_1 = \sqrt{\gamma \frac{M}{R_3}}.$$

Ҳамин тавр, қиматҳоро ба формулаи (6) гузошта ҳосил мекунем:

$$\vartheta_2 = 1,41 \cdot 7,9 \cdot 10^3 \frac{\text{М}}{\text{с}} = 11,139 \cdot 10^3 \text{М/с} \approx 11,14 \frac{\text{км}}{\text{с}}$$

Яъне, ҳангоми ба ракета суръати $\vartheta_2=11,14$ км/с додан вай аз ҷозиббаи Замин баромада ба ҳамсафари сунъии Офтоб табдил меёбад. Суръати дуҷуми кайҳониро низ бори аввал дар Иттиҳоди Шӯравӣ (СССР) 2 январи соли 1959 ба даст оварда шудааст.

Суръати сеюми кайҳонӣ-суръатест, ки ҳангоми ҷисм (ракета) ба он соҳиб шудан вай аз ҷозиббаи Офтоб баромада ба коинот сӯи ситораҳо меравад. Мисли болоӣ, бо фарзи он ки энергияи кинетикии ракета бо кори муқобили қувваи ҷозиббаи Офтоб сарф мешавад, суръати сеюми кайҳонӣ ҳисоб карда мешавад.

$\frac{m\vartheta^2}{2} = \gamma \frac{M_{\text{офт}} \cdot m}{r^2} \cdot r$ дар ин ҷо m – массаи киштии кайҳонӣ, $M_{\text{офт}}$ – массаи Офтоб, r – масофаи аз Замин то Офтоб. Аз ин ҷо ҳосил мекунем: $\vartheta = \sqrt{2\gamma \frac{M}{r}}$ (7). Қиматҳоро ба формулаи (7) гузошта суръати сеюми кайҳониро ҳисоб мекунем.

$$\vartheta_3 = \sqrt{2\gamma \frac{M}{r}} = \sqrt{2 \cdot 6,67 \cdot 10^{-11} \frac{2 \cdot 10^{30}}{1,5 \cdot 10^{11}}} = 42,2 \cdot 10^3 \frac{\text{м}}{\text{с}} = 42,2 \frac{\text{км}}{\text{с}}$$

Чӣ тавре, ки ҳисобкунӣ нишон медиҳад, суръати сеюми кайҳонӣ барои сайёраи Замин ба 42,2 км/с баробар будааст. Бояд зикр намуд, ки аз тарафи кишварҳои мутараққӣ ҳамаи суръатҳои кайҳонӣ ба даст оварда шудааст. Дар якҷанд кишвари ҷаҳон, аз ҷумла Руссия, ИМА, Франсия, Англия, Хитой, Ҳиндустон ва ғайра дар нимаи дуҷуми асри 20 ва ибтидои асри 21 дар сохтани ҳаракатдиҳандаҳои реактивӣ ва ташкили парвоз ба коинот қадами ҷиддӣ гузошта шудааст.

12 апрели соли 1961 шаҳрванди Иттифоқи Советӣ Юрий Алексеевич Гагарин бо киштии кайҳонии Восток аввалин шуда ба кайҳон парвоз кардааст. Ҷ дар давоми 108 дақиқа гирди Заминро як маротиба давр зада ба Замин баргаштааст. Минбаъд, 12 апрелро, ҳар сол ҳамчун рӯзи кайҳонавардӣ қайд мекунам.

20 июли 1969 астронавтҳои амрикоӣ аввалин шуда ба сатҳи Моҳ қадам ниҳоданд. Минбаъд астронавтҳои амрикоӣ шаш маротиба ба Моҳ сафар анҷом додаанд. Аз тарафи Иттиҳоди Шӯравӣ ба Моҳ таҷҳизоти худкор фиристонида шуданд. Ин автоматҳо аз Замин идора карда мешуданд. Онҳо аз нуқтаҳои гуногун хоки Моҳро гирифта ба Замин баргаштаанд. Минбаъд аз тарафи олимони советӣ ба Моҳ лабораторияҳои худгард –

луноходҳо фиристонида шуданд. Луноходҳо дар сатҳи Моҳ даҳҳо километр масофаро тай намуда, релйеф ва шароити физикии Моҳро омӯхтаанд. Хоки Моҳро ба Замин оварданд ва таркиби химиявии он омӯхта шуд. Таҳлил нишон додааст, ки таркиби хоки Моҳ ба мисли хоки Замин аз унсурҳои химиявӣ бой нест. Омӯзиш нишон додаст, ки Моҳ атмосфера (ҳаво) надорад, бинобар он вай аз бархӯрд ба сангҳои осмонӣ ва радиатсияи кайҳонӣ ҳимоя надорад [6]. Азбаски Моҳ атмосфера надорад, дар Моҳ боридани борон ва барф дида намешавад.

Моҳ дар гирди меҳвараш дар ҳамворие давр мезанад, ки ба хати Замин-Моҳ перпендикуляр мебошад. Бинобар он Моҳ ҳамеша бо як рӯяш ба Замин «нигоҳ мекунад», як рӯяшро ба мо «нишон намедиҳад». Олимон тарафи ба Замин намоёни Моҳро бо воситаи телескопҳо омӯхта харитаи онро тартиб додаанд. Тарафи нонамоёни Моҳро бо воситаи киштиҳои кайҳонии худкор сурат гирифта ба Замин фиристонида шудааст. Як шабонарӯзи Моҳ ба 14 шабонарӯзи Замин баробар мебошад. Рӯзона температураи сатҳи Моҳ то $+120^{\circ}\text{C}$ гарм, вале шабона то -170°C хунук мешавад. Сабаби зиёд будани фарқи температураи рӯз ва шаби Моҳ бо дароз будани шаб ва рӯз ва набудани атмосфера маънидод карда мешавад.

Ҳамин тавр, кашфи қонуни ҷозибай умумиолам аҳмияти бағоят бузурги илмӣ ва амалӣ дорад. Дар асоси қонуни ҷозибай курашаклии ҷирмҳои осмонӣ ва низоми сайёравии Офтоб маънидод карда шуд. Дар ин замина суръатҳои кайҳонӣ ҳисоб карда шуданд, ки ин амалан кушодани роҳ ба парвозҳои кайҳонӣ буд. Дар натиҷаи сохтани ҳаракатдиҳандаҳои реактивӣ дар нимаи асри 20 суръатҳои кайҳонӣ ба даст оварда

шуданд ва парвоз ба коинот амалӣ карда шуд. Дар амалӣ шудани парвоз ба коинот нақши олимон ва конструкторони советӣ (Руссия) ва ИМА хеле бузург мебошад. Оиди аҳмияти илмӣ - амалии парвоз ба коинот дар мавриди дигар, ботафсил, маълумот хоҳем дод.

Адабиёт:

1. Липсон Г. Великие эксперименты в физике. Перевод с англ. под ред. В.И.Рыдника. -М.: «Мир», 1972, -216 с.
2. Григорьев В.И., Мякишев Г.Я. Силы в природе. -М.: «Наука», 1973, - 416 с.
3. ДягилевФ.М. Из истории физики и жизни ее творцов. - М.: Просвещение,1986,-256с.
4. Грушинский Н.П., Грушинский А.Н. В мире сил тяготения. -М.,: «Недра»,1985,-152 с.
5. Мякишев Г.Я., Буховцев Б.Б., Сотский Н.Н. Физика 10 класс. Учебник для общеобразовательных организаций. - М.:«Просвещение», 2014, -416 с.
6. Воронцов-Вельяминов Б.А. Астрономия. Учебник для 11 класса средней школы. -М.:«Просвещение»,1989,-160 с.
7. Бялко А.В. Наша планета - Земля. - М.: «Наука», 1983, - 208 с.

Ҳусейн АБРОРОВ

*номзади илми география, ходими калони
илмии Институти масъалаҳои об,
гидроэнергетика ва экологияи АМИТ*

ГАНЧИНАҲОИ ЗЕРИЗАМИНИИ ПОМИР ВА ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ОНҲО

Помир аз ганчинаҳои зеризаминӣ басо бой мебошад. Ин ҷо сарватҳои металлӣ, ғайриметаллӣ, сангҳои ороишию рӯйбаст, масолеҳи сохтмон ва ғайра вобаста ба сохт ва таърихи тараққиёти геологиро палеогеографӣ дар музофоту ноҳияҳои табиӣю географӣ ба андозаи гуногун паҳн шудаанд.

Дар Помир аз **сарватҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ** ду қони ангиштсанг - Куртек ва Равнов кашф карда шудааст. **Қони Куртек** 38 км дар самти ҷанубу шарқии маркази ноҳияи Мурғоб ҷойгир шудааст. Ин қон дар баландии мутлақӣ 4500-5000 м. дар байни қабатҳои регсангҳои юраи поён ҷойгир шуда, аз як қабат иборат мебошад ва аз 0,52 то 12, 1 м ғафсӣ дорад. Захираи саноатии он ба 5,9 млн.т мерасад, барои қорҳои хоҷагӣ чун сӯзишворӣ истифода шуда метавонад.

Қони **Равнов** дар ҳудуди ноҳияи Дарвоз, 45 км шарқтари шаҳраки Тавилдара ҷойгир аст. Қон дар байни таҳшониҳои давраи юра ҷойгир шуда, аз се қитъа: Равноб, Ҷанубу Ғарбӣ ва Шарқӣ иборат аст. Ғафсии қабатҳои ангиштдор аз якҷанд сантиметр то ба се (3) м мерасад, ғафсии умумии қабатҳо ба 13,7 м баробар аст, Захираи пешгӯишуда ба 160 млн. т.

баробар аст. Ангишт чун сӯзишворӣ истифода шуда метавонад.

Дар ноҳияи Мурғоб панҷ қитъаи торф ошкор шудааст: Шаймак, Ҷамантал, Аличур, Булункӯл ва Саук. Ғафсии қабатҳои торфӣ дар ҳама қитъаҳо ба ҳисоби миёна 0,7 метрро ташкил медиҳад.

Қобилияти гармиофарии ин конҳо ба 2117 ккал/кг баробар аст. Аз он ки дар Помир дигар манбаҳои хуби сӯзишворӣ нест, истифодаи ин манбаи сӯзишвориро ба роҳ мондан лозим меояд.

Аз **металлҳои сиёҳ** дар Помир зухури оҳан (магнетит) дар Охбайтал, Шимолӣ, Жарфи Боло ва ғайра ошкор шудааст, маъдансанги гематит дар Ган, Гармчашма-Сунгат, Қарочилға ва ғайра зухур ёфтаанд. Аз ҷиҳати захираи калон надошттанашон аҳамияти саноатӣ надоранд.

Дар ҳудуди Помир аз **металлҳои ранга** қалъагӣ, сурб, руҳ, мис, висмут ва алюминий ошкор шудааст. Аҳамияти саноатии конҳои сурбу руҳ ошкор нагардидааст.

Дар сарзамини Помир як **кони мис** дар Ширгтутак ва ҷойҳои маъдан зухурёфта маълум аст. Кони Ширгтутак дар шимолии шаҳраки Қалъаихумб воқеъ аст ва аз 8 мавзеи маъдандор иборат буда, дар маъдан 0,3% мис мавҷуд мебошад.

Маъдани зоҳиргардидаи **висмут** дар Аилутек 0,15-0,2%, маъдансанги Охчилға то 1%, Танимас то 0,3% ва ғайра висмут доранд.

Қалъагӣ дуҷумин металлест, ки инсоният онро хеле барвақт ба мис ҳамроҳ намуда, аз он биринҷӣ ҳосил карда, дар қорҳои хоҷагӣ истифода бурдаанд. Дар ҳудуди Помир беш аз 70 кону маҳалҳои маъданзоҳиргардида маълум мебошанд.

Бештари онҳо дар Ҷанубу Шарқии Помир (дар майдони Бозордара) ҷойгир мебошанд. Ҳамаи конҳои қалъагиро ба ду майдон - Акархар-Элису ва Охчилға пайваст менамоянд. Дар маъдансанги конҳои миқдори қалъагӣ аз 0,3 то ба 6% мерасад. Ин нишондиҳандаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Помир ба қатори ояндадори қалъагӣ мансуб доништа шавад.

Алюминий метали васеъ паҳншуда ва бисёр истифодашавандаи ранга мебошад. Маъдансанги алюминий асосан боксит мебошад ва конҳои он дар Ҷилгакӯл, Пшарти Ғарбӣ, Калактош, Охчилға (н.Мурғоб) ҷойгир мебошанд. Миқдори гилхок дар боксит аз 28 то 58% мерасад, мутаассифона захираи он кам аст. Аз ин ваҷҳ дар замони ҳозира ба категорияи саноатӣ мансуб доништа намешавад.

Металҳои нодир ва асил волфрам, молибден, сурма, симоб, стронсий, тилло, нукраро дарбар гирифта, истифодаи васеъ ва қимати калон доранд.

Волфрам яке аз металҳои қимматбаҳо дар саноати металлургӣ ба ҳисоб меравад. Дар Помир як кон ва чандин мавзӯҳои волфрам зоҳиргардида маълум мебошанд.

Кони волфрами «**Икар**» дар ҳудуди ноҳияи Рӯшон ва 58 км аз шаҳри Хоруғ ҷойгир шудааст. Ғафсии рағҳои маъдандор аз 0,2 то ба 7 м. мерасанд. Дар кон ҳамагӣ 11 танаҳои маъданӣ ҷудо карда шудааст. Қимати конро мавҷудияти тилло, кобалт, мис, нукра ва молибден афзун мегардонад (1.172).

Молибден дар саноати металлургӣ, ҳавопаймосозӣ, автомобилсозӣ, радиотехника, электротехника, ракетасозӣ ва ғайра васеъ истифода мешавад. Дар Помир 35 конҳои решагӣ ва маъданзоҳиргардида маълум мебошанд.

Молибден ба шакли молибденит (MoS_2) бо турмалин дар эндоконтакти ҷинсҳои магматикии марҳалаи 4-ми интрузияи Ванҷ дар синаи харсангҳои лейкократии кварсдори болооби соҳили чапи ҳавзаи рӯди Сунгад ҷойгир шудааст, таҳқиқи муффассалро металабад (2.72).

Дар байни конҳои молибден кони **Сунгат**, ки дар ноҳияи Ванҷ ҷойгир шудааст, ояндадор ҳисобида мешавад.

Сурмаро асосан аз маъдансанги антимонит (S_2S_3), ки ранги сурбро дорад, ҳосил мекунанд. Аксари конҳои сурма дар таркибашон симоб ҳам доранд. Филизи сурма аз гармӣ на ин ки васеъ, балки баръакс, фишурда мешавад. Ин хосияти сурмаро ба инобат гирифта, онро дар техника, саноати мошинсозӣ ва ғайра истифода мекунанд. Зухуроти сурма дар наздикии шаҳраки Мурғоб, амидаи Рангкӯл ва водии рӯди Аличур ошкор гардидааст. Дар байни онҳо маъданзоҳиргардидаи «**Солнечное**», ки дар водии рӯди Охсу ҷойгир мебошад, барои истифода ояндаи хуб дорад.

Симоб ҳанӯз дар асрҳои қадим ба одамон маълум буд, дар тибби қадим ҳамчун даво истифода мешуд. Симобро асосан аз маъдансанги киновар, ки ранги сурхи баланд дорад, ҳосил мекунанд. Симоб филизи моеъ мебошад, ранги нуқравӣ дорад. Симоб ва пайвастиҳои он заҳрнок мебошад, барои ҳамин ҳам истехсоли он дар ҷаҳон коҳиш ёфта истодааст. Конҳо ва маъданзоҳиршудаҳои симоб дар Ҷанубу Шарқии Помир, дар ҳудуди ноҳияи Мурғоб ҷойгир мебошанд. Маъданзоҳиргардидаи Даван-3 аз 0,18 то 1,7% ва ба ҳисоби миёна 0,55% симоб дорад. Дар соҳили ростии рӯди Машал маъдансимоб то ба 5,4% мерасад. Имрӯзҳо ҳеч яке аз

мавзеъҳои маъданзоҳиргашта қиммати саноатӣ надоранд, таҳқиқоти иловагиро металабанд (3.107-108).

Тилло ҳамчун металли асил 6 ҳазор сол пеш аз солшумори мо чун маводи зебу зинат истифода мешуд. Айни замон қисми асосии тиллоӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон истеҳсолшаванда дар фонди (ҳазинаи) давлат нигоҳ дошта мешавад. Тиллоро дар соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла дар соҳаи тиб(б), чинниворӣ чун рангубор, радиоэлектроника, саноати химия, истеҳсоли нахҳои сунъӣ истифода мекунанд. Конҳои тиллоӣ решагӣ ва тиллоӣ пошхӯрда аҳамияти саноатӣ доранд. Ранги тилло вобаста ба омехтаҳояш аз зард то зарди баланд ва зарди сурхча тағйир меёбад. Тилло дар Помири Шимолӣ, Рӯшон Пшарт дучор мешавад.

Дарвоз дар Осиёи Миёна аз ҳама қадимтарин ҷои истихроҷи тилло аст (асри VI пеш аз солшумори мо). Порчаҳои калони тиллоӣ холис дар кӯҳистони Рашт (32 кг 430 г), инчунин дар Шох-Вахон (Помири Ҷанубӣ) дарёфт шуда буд, ки вазни он бо 24 кг 360 г. баробар буд. Соли 1988 коркунони комбинати маъдантозакунии «Тиллоӣ тоҷик» дар конҳои пошхӯрдаи Дарвоз порчаи тиллоӣ холиси 225 г. вазн доштаро ёфтанд. (Баротов Р.Б. Сангҳои қимматбаҳои Тоҷикистон. Душанбе, с.1996, с.19).

Дар Помир ду минтақаи маъдани тилло: Помири Шимолӣ ва Рӯшону Пшарт фарқ карда мешавад. Минтақаи якум ба масофаи 300 км тӯл кашидааст. Минтақаи дувум аз Рангӯл то қаторкӯҳи Язғулом давом кардааст, чандин сол ин ҷониб коркард (истихроҷ) мешавад. Дар Помири Шимолӣ кони тиллоӣ Савуқсой ва Қараҷилға воқеъ аст. Солҳои охир дар поёноби рӯди Бартанг ва шохобҳои он маҳалҳои маъдани

тиллодошта ошкор гардид. Барои муайян кардани миқдору сифати тилло иктишофи иловагӣ гузаронидан лозим меояд.

Нуқра ҳамчун металли асил дар як қатор соҳаҳои хоҷагӣ аз замони қадим то ба имрӯз истифода шуда меояд. Нуқраи кони **Тоқузбулоқ**, ки дар қаторкӯҳи Бачор воқеъ мебошад, дар асрҳои IX-XI истихроҷ ва истифода мешуд. Кони мазкур бисёрмаъдана мебошад. Таҳқиқотҳои техникую иқтисодӣ нишон доданд, ки аз худ намудани он аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок мебошад.

Кони **Охчилға** дар сарғаҳи рӯди ҳамном ҷойгир аст. Рағҳои маъдандор линзашакл мебошанд, чун занҷира 6 км тӯл кашидаанд. Ин кон ҳам бисёртаркиба мебошад (дорои нуқра, мис, сурма, маргимуш, висмут, руҳ, сурб ва тилло), дар замони гузашта истифода шудааст. Маъдани ин кон ояндаи хуб дорад, барои саҳеҳ намудани миқдору сифати маъдан таҳқиқотҳои иловагии техникую иқтисодӣ гузаронидан лозим аст (5.70).

Масолеҳи кӯҳӣ-химиявӣ, агрономӣ ва техникӣ дар Помир флюорит, маъдани бор, барит, асбест (пахтасанг), слюда (қабатсанг), талк, графит, намаксанг ва ғайра дучор мешаванд.

Флюорит (шпати гудохта) - маъдансанги зебо буда, ранги бунафш, зард, садбаргӣ, зард ва ё тамоман шаффоф мешавад. Бештар дар металлургия ба сифати флюс (ҳамчун пасткунандаи ҳарорати гудозиши маъдани алюминий) истифода мебаранд. Флюоритро инчунин дар корҳои заргарӣ ва кристалли шаффофи он дар саноати оптикӣ ва химия васеъ истифода мебаранд. Кону маҳалҳои зухурёфтаи флюорит дар Элисуй, Олимпийсой, Қарочилғасой, Танимас, Ҷонбой

маълум мебошанд. Ин маъданро минбаъд барои гудозиши маъдан истифода бурдан мумкин аст. Мутаассифона шароити табию географии конҳо истифодашонро мушкил мегардонад (1.185-186).

Бор дар ҳолати холис дар хоҷагӣ истифода бурда намешавад, вале маводҳое, ки дар таркибашон бо миқдори кам ин элементро доро мебошанд, хосияти махсус пайдо менамояд. Дар ин ҳол бор барои тайёр намудани боратҳои марганетс, мис, сурб, барои истеҳсоли хӯлаҳои мустаҳкам дар тайёр намудани шишаҳои оптикӣ, анҷомҳои ба оташ тобовар, эмал ва ғайра истифода мешавад. Дар Тоҷикистон ду типи конҳои бор маълум мебошанд. Як типӣ онҳо ба скарнҳо (силикатҳои бордор), типӣ дуввум бо оби нафт ва кӯлҳои намак алоқаманд мебошанд.

Кони Акархар дар Помири Шарқӣ дар қисми обтақсимкунаки (шонаи) қаторкӯҳи Бозордара ҷойгир мебошад. Кон дар минтақаи ғафси скарнҳои бордор, дар қабатҳои карбонатҳои кремнигии таҳшониҳои перму триас макон дорад. Ин ҷо ҷаҳор танаҳои скарние мавҷуданд, ки дар таркибашон ба андозаи саноатӣ бор доранд. Танаҳои 1 ва 2 дар қитъаи ҷанубу шарқ ҷойгир шудаанд. Ғафсии ин танаҳо мувофиқан 40-60 м ғафсӣ доранд, қисми намоёни ин танаҳо ба масофаи 150-400 м. тӯл кашидаанд. Миқдори миёнаи маъдансанги бордошта (B_2O_3) аз 3-5% беш нест. Танаҳои саввуму ҷаҳорум аз ҷиҳати истифодаи саноатиашон манфиатнок мебошанд, ғафсии ин танаҳо ба 3-110 м мерасанд ва 1,5 км дарозӣ доранд. Захираи маъдансанг аз рӯи категорияи C_1 – 50601 ҳаз. т. ва B_2O_3 – 3965 ҳаз.т. ба ҳисоби миёна дар маъдансанг бор 7,83%, аз рӯи категорияи C_3

миқдори маъдан ба 238244 ҳаз. т, V_2O_5 -18046 т, андозаи миёнаи бор дар маъдансанг ба 7,55% мерасад.

Дар заминаи ин кон сохтани камбинати кӯҳӣ-химиявӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Истихроҷи маъданро тариқи кушод ба роҳ мондан мумкин аст. Истихроҷи маъдани кон 60-65 сол давом карда метавонад.

Муҳлати бозгардонии харчи сохтмони комбинат - 6,3 солро фаро мегирад (3.119; 5. 71).

Асбест (пахтасанг)- минерали нахдор буда, ба торҳои борики мустаҳкам чудо мешавад, ба кислота тобовар, дар об ғарқ намешавад ва дар оташ намесӯзад. Аз як кг (1 кг) асбест риштае тайёр кардан мумкин аст, ки 15 км дарозӣ дошта бошад. Либосҳои аз асбест тайёр кардашуда дар оташ намесӯзанд ва гармиро намегузаронанд. Матогҳои аз асбест тайёркардари дар соҳаҳои гуногуни саноат, дар ракетасозӣ, кайҳон-навардӣ ва саноати барқ, либос барои оташхомӯшкунандагон истифода мешавад.

Дар ҳудуди Помир 14 кони **асбест** бақайд гирифта шудааст. Аз ҳамаи он ҷойҳои, ки пахтасанг маълуманд, кони **Бунай** диққатҷалбкунанда мебошад. Он дар нишебии ҷанубии қаторкӯҳи Дарвоз дар ноҳияи Ванҷ ҷойгир мебошад, 1200 м. дарозӣ ва аз 100 то 250 м. паҳноӣ дорад. Намунаи пахтасанге, ки Сафар Маҳмудови одештӣ (с.1932) ба А.А.Сауков пешниҳод карда буд, таваччуҳи кошифонро ба худ ҷалб намуд, зеро он нахҳои дарози пахолшаванда дошт. Дарозии нахҳо 21-22 мм. мерасид. Кони пахтасанги Бунай дар болооби тарафи рости рӯди ҳамном, 15 км аз резишгоҳ, дар баландии 1,5-2 км аз сатҳи рӯди Ванҷ воқеъ гардидааст, дар зери ағбаи барфдор мехобад. Аз пахтасанг шифер, тахта, варақа, тахтаҳои ороишӣ

барқногузар, чатрҳои даромадгоҳи метро, кубурҳои обу газгузар, ҳавокашҳо сохта мешавад (Вазиров К., Муҳаббатов М., Тоҷибеков М. Душанбе, «Фарос», 2003, с.48). Кон сифати хуби бофандагӣ дорад, миқдори миёнаи сангпахта дар конҳо ба 5,93%, аз он навъи ба бофандагӣ мувофиқ – 0,18% аст. Захираи саноатии кони Бунай ба 284 ҳазор тонна баробар аст. Захираи пешгӯйишаванда ба андозаи 3,37 млн. т. баҳо дода мешавад. Азбаски шароити кӯҳиву техникӣ ва иқтисодӣ-географӣ вазнин аст, барои истехсол аз ҷиҳати иқтисодӣ ба талабот мувофиқ доништа намешавад (6.36).

Конҳои **слюда** дар Помир дар се макон - Лочувардара, Абхарв ва Даршой дар каторкӯҳи Шоҳдара ҷой гирифтаанд. Одатан слюдаи варақиро дар саноати электрикӣ ва варақаҳои шаффофи онро ба ҷои шиша дар печҳои гудозиш барои айнаки металлургҳо истифода мебаранд.

Миқдори миёнаи слюда дар кони Лочувардара аз 5,4 то 75 кг/м³, захираи саноатии он 395 тонна ҳисобида мешавад. Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1940-1942) қариб 40 тонна маҳсулот гирифта шуда буд. Баъдан истихроҷ ҳобонида шуд, яъне бесамар доништа шуд. Дар солҳои Иттифоқи Шӯравӣ моли хоми слюда, яъне як бастаи як (1) килограммаи он аз Ҳиндустон бо нархи 8 ҳазор доллар харидорӣ мешуд. Ҳол он ки сифати слюдаи Помир аз дигар конҳо борҳо бартарӣ дорад (7.49).

Талк гидросиликати мағний мебошад, азбаски ранги сафед дорад, дар соҳаи атриёт ва резинбарорӣ, кулолгарӣ, хиштҳои оташбардор ва зарфҳои ба кислотаю ишқор тобовар истифода мешавад. Сокинони маҳалаи Помир аз хокаи он «**Ташупа**» (**пудра**) тайёр мекунанд. Конҳои талк дар Ҷанубу

Ғарбии Помир, аз ҷумла кони **Мулвоҷ** дар соҳили рости дарёи Панҷ 83 км ҷанубтари шаҳри Хоруғ ба андозаи 1 км тӯл кашида, то 300 м ғафсӣ дорад. Ин кон мувофиқи баҳои мутахассисон сифати хуби кулолгарӣ дорад. Захираи талк дар кон беш аз 900 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад, қимати саноатӣ дорад.

Кони талки **Кӯҳилаъл** линзашкл буда, аз 30 то 350 м дарозӣ ва аз 0,3 то 8 м ғафсӣ дорад, захираи он ба 6,5 млн. т, ҳиссаи талки энстатит 10 млн. т, форстярит 250 ҳаз. т. ва магнезит 150 млн. т. мерасад. Захираи пешгӯишудаи талк қариб 400 ҳазор тонна аст. Барои ба истифода дода шудани маҳсули ин кон баҳои амиқи техникаву иқтисодӣ лозим аст.

Кони намаксанги Шӯрбел 15 км шимолии кӯли Рангкӯл воқеъ мебошад. Қабати намак 340 м дарозӣ дорад, қисми намоёни намак аз 3 то 10 м ғафсӣ дорад. Ранги намак хокистариву сафед аст. Айни замон аз ин кон барои хӯроки чорво намак истихроҷ карда мешавад. Минбаъд лозим меояд, ки намаки хӯрокии ошӣ истехсол карда шавад. Захираи умумии намаки кон 792,3 ҳазор тонна буда, аз он намаки хӯроки 69,8 ҳазор тонна ҳосил кардан мумкин аст (7.16).

Масолеҳи сохтмон дар ҳудуди Помир мосаҳати калонро фаро гирифтааст. Мутаассифона, омӯзиш ва истифодаи он дар зинаи паст қарор дорад. Конҳои калони масолеҳи сохтмон дар Дарвоз – 400 ҳазор м³ захира, Тоғмай қариб 1 млн. м³, Бозтерин ва Элисӯй захираи калон доранд.

Масолеҳ барои истехсоли **хипт** аз гил ва гилхокҳои леёсӣ иборат мебошанд, вале аз ҷиҳати захираи кам доштани аҳамияти амалӣ надоранд. Танҳо кони гили Сучан омӯхта шудааст. Кони мазкур 15 км шарқии шаҳри Хоруғ дар сари

роҳи мошингард воқеъ аст. Захираи гил аз рӯи категорияи А+В+С₁-91 ҳаз. м³ аст, аз он хишти намунаи «75» тайёр кардан мумкин аст. Шароити кӯҳиву техникий маҳал барои коркард мусоид мебошад.

Оҳаксанг барои тайёр намудани оҳаки ҳавоӣ дар мавзеи **Дашт** дар соҳили рӯди Шохдара 4 км шимолтари маркази ноҳияи Роштқалъа ҷойгир аст. Захираи он аз рӯи категорияи А+В ба 95 ҳаз.т. мерасад.

Кони **Обихирак** 12 км шимолу ғарбии маркази ноҳияи Дарвоз, кони Элисӯй дар соҳили рости рӯди Мурғоб ва 26 км ғарбтари маркази ноҳияи Мурғоб макон дошта, захираи геологӣ он ба зиёда аз 160 млн. т. мерасад, ба таври кушод коркард кардан мумкин аст.

Гач (гипс). Дар ҳудуди Помир қариб 10 кони гач маълуманд. Дар байни ин шумора кони **Оҳсу** ба талабот мувофиқ мебошад. Кони ҷиғили Ружок 52 км шимолу шарқии ш.Хоруғ дар сари роҳи автомобилгарди Хоруғ-Ош ҷой гирифтааст ба талаботи ГОСТ мувофиқ мебошад, барои бетонрезӣ истифода шуда метавонад, захираи он аз рӯи категорияи А+В 25 71 ҳазор м³, аз рӯи категорияи С₂ ба 2020,2 ҳаз. м³ мерасад. Шароити кӯҳиву техникий ва иқтисодӣ барои коркард мувофиқ доништа шудааст.

Ҷиғили Бозтерақ, реги Қаросуё Хоруғ ва ҷанде дигар барои истифода мувофиқ доништа шудааст (6.39-42).

Санғҳои қиматбаҳо, ороишӣ ва рӯйбаст. Санғҳои қиматбаҳои Тоҷикистон аз замони қадим машҳуранд. Онҳо пайвастиҳои химиявӣ табиан, ки бо хушрангӣ, сахтӣ, дурахшонӣ, қобилияти баланди инкисори нур, шафофӣ ва ҷилою пардозобии худ аз дигар санғҳои табиӣ фарқ

мекунанд. Сангҳои қиматбаҳо арзиши баланд доранд. Нусхаҳои бузургу зебои онро моли умумимиллӣ меноманд. Ба сангҳои қиматбаҳо лаъл, лочвард, фирӯза, ҷамаст (аметист, нилум), зумуррад, ёқут (рубин), топаз, ақиқ, турмалин ва ғайраҳо мансуб мебошанд.

Ченаки вазнии сангҳои баландқиммат - қирот мебошад (1 қирот ва ё кар ба 200 мг баробар аст).

Сангҳои ороишӣ чунин сангмаъданҳое мебошанд, ки барои тайёр намудани ашёҳои ороишӣ ва тухфа (савғот) истифода мебаранд.

Сангҳои рӯйбаст чунин маъдансангҳое мебошанд, ки онҳоро ба шаклҳои гуногун дароварда, дар соҳаи иншоотҳои бошукӯҳ зебу зинат медиҳанд. Ба ин сангҳо мрамор, санги хоро (хоросанг), габро, лабрадорит ва ғайра мансуб мебошанд.

Лаъли Бадахшон - қимматноктарин ва шухратмандтарин санг дар Помир мавҷуд аст. Хеле барвақт, аз асри IV сар карда, он дар бозорҳои Мовароуннаҳр, Ҳиндустон, Осиёи Ғарбӣ савдо карда мешуд. Абурайҳони Берунӣ дар соли 1084 дар асари худ «Ал-лаъл-ал Бадахшон» дар бораи қабатҳои санги сафед ёдрас мешавад, ки «ҳаҷми он аз чормағ то андозаи харбуза аст».

Кони лаъл дар масофаи 47 км ҷанубтар аз шаҳри Хоруғ дар соҳили рости дарёи Панҷ дар доманаи қаторкӯҳи Ишкошим 3 км дуртар аз роҳи мошингарди Хоруғ-Ишкошим дар баландии 2290-3500 м. аз сатҳи баҳр воқеъ аст. Солҳои охир геологҳо конҳои лаълро дар Лочуварддара, Ғорндара, Сумчин, Ямчун Абхарв низ дарёфт намудаанд. Калисои ҷомеи Исҳоқи шаҳри Санкт-Петербург ба лаъли Бадахшон оро дода шудааст. Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ истихроҷи лаъл аз асри VII то охири асри XIX ва ибтидои асри XX давом

кардааст. Аксарияти лаъли Кӯхи Лаъл сурху гулобиранг ва дар ранги сиёҳ ҳам вомехӯранд. Андозаи кристаллҳо аз якчанд миллиметр то ба 2x3 см, баъзан ба андозаи 6x12 см мерасанд (8.13). Ҳоло аз кон лаъл истихроҷ карда мешавад. Кристалли калони лаъл, ки соли 1988 дарёфт карда шуда буд, 15x17x20 см андоза ва 5880 грамм вазн дошт.

Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ кони лаъл танҳо дар Помир маълум буд (9.34).

Фирӯза – навъе аз сангҳои қимматбаҳои кабудранг ё осмониранг мебошад, ки барои зебу зинат ба кор мебаранд. Номи он аслан аз калимаи тоҷикӣ-форсии «пирӯз ва «фирӯз» баромада, маънояш «бахт», «шодӣ», «фотех», «зафар» мебошад. Фирӯзаро аз замони қадим чун санги зебои пурарзиш мешиносанд. Бо фирӯза тоҷи шоҳон ва ҳокимонро оро медоданд, нигини ҳалқаву дастпона ва ангуштарин месозанд, дастаи корд, шамшер, созҳои мусиқӣ, чом, зарфиёт, курсӣ, афзоли асп ва ғайраҳоро ҳотамкорӣ мекунанд. Конҳои фирӯза дар кӯҳҳои Қаромазор, Самарқандаки Исфараи Тоҷикистон ва ғайра ошкор гаштаанд.

Лочвард ҳам аз замони қадим Бадахшонро ба оламиён муаррифӣ кардааст. Кони лочвард дар ҳавзаи рӯди Шоҳдара маълум аст. Ранги лочвард кабудӣ осмонӣ, нилуфариву бунафшии худ басо диққатҷалбкунанда аст. Дар замони қадим аз лочвард зарфҳои нафис метарошиданд ва дар лавҳакорӣ истифода мебуданд. Аз он инчунин нигини ангуштарину дастпона ва мӯҳра месохтанд. Истихроҷи лочвард дар Бадахшон сол аз сол афзоиш меёбад. Корхонаи ҷавоҳири Бадахшон аз лочвард дастпона, ангуштарин (чала), медалион, гулдон ва дигар зеварҳои занона месозанд.

Ҷамаст (аметист, нилум) як навъи кварси шаффоф (SiO_2) буда, ранги бунафш, бунафши осмонӣ, қирмизӣ ва қаҳваранг аст. Дар Помири Ғарбӣ (Обиракзову Бардара) ҷамаст дар дохили рағҳои кварсу карбонат дар байни регсанг, варақсанг ва оҳансангҳои давраҳои геологии триасу юра ва хоросангҳои давраи палеоген ҷойгир шудааст (Баротов Р.Б. Сангҳои қиматбаҳои Тоҷикистон. Душанбе «Маориф» - 1996, с.32-33).

Конҳои ҷамаст дар Мучихарф, Рағзобӣ, Язғулом ҷойгир шудаанд. Аз ҷамаст мӯҳра, гарданбанд, ангуштарӣ, гӯшвора, тасбеҳ ва дигар лавозимоти ороишӣ месозанд.

Ёқут (рубин, сапфир) чанд навъ аз сангҳои қиматбаҳо, ки ранги сурх, кабуд, зард ва сафед доранд, хелҳои гуногуни сангмаъдани корунд мебошад. Дар Помири Шарқӣ (Кукурт, Қозиндӣ, Туракула) якҷанд манбаъҳои корунд ва булурҳои шаффофи он - ёқути сурх (рубин) ва ёқути кабуд (сапфир)-ро дарёфт кардаанд. Минтақаи чинсҳои корунддор, ки бараш то 800 м аст, ба 10-12 км тӯл кашидааст. Дар мавзеи Сасиқ ва Рангкӯл низ якҷанд манбаъҳои рубин ошкор карда шудааст.

Топаз – ёқути зард, ранги он сабз, кабуд ва гулобиранг низ мешавад. Топази сабзро забарҷад мегӯянд. Топаз дар мавзеъҳои Рангкӯл ва Кукурти Помири Шимоли вомехӯрад. Дарозии кристаллҳои топаз то 7 см ва бараш то 4 см мешавад. Топазҳои Помири Шарқӣ зард, сабз ва беранг мешаванд.

Бечода (гранат) дар мавзеъҳои Шикинан ва Вахони Бадахшон дарёфт шудааст. Дар он ҷо бечодаро бо номи яке аз деҳаҳои Вахон «Саджарӣ» мегӯянд. Аз бечода анҷомҳои зебу зинат месозанд.

Ақиқ (сердолик) – санги қиматбаҳо ва як намуди маъдансанги (минералӣ) халседон (кварс- SiO_2) аст. Вай зард,

сурх, норинҷӣ, маҳтобӣ, бўр, сабз, кабудча, қаҳваранг мешавад. Аз ин санг ҳаргуна лавозимоти зебу зинат месозанд. Ақиқ инчунин хосиятҳои табобатӣ дорад, зеро дар таркибаш элементҳои радиоактивӣ – радий, торий дорад. Намудҳои алоҳидаи ақиқ дар Помир ёфт шудаанд.

Аз сангҳои рӯйбаст дар Помир лазурит (Лочуварддара), яшмл (Дараи Паткинов, Жак) офит, мармар (Даштак, Ванчи поён, Лангар, Ушхарв, Ёгед) дучор мешаванд.

Конҳои мармар дар Ушхарв-Висхарви ноҳияи Дарвоз ҷойгир шуда, ранги сафеди барфмонанд дорад. Мармар ба осонӣ коркард мешавад. Захираи он ба 1,5 млрд м³, ғафсиаш ба 60 м. баробар аст. Шароити ҳуби геологӣ-иқтисодӣ дорад, ба таври кушод истихроҷ шуда метавонад.

Кони мармари Ёгеё дар соҳили рости дарёи Панҷ 30 (си) км ҷанубу ғарбии маркази ноҳияи Дарвоз воқеъ аст. Мармари ин кон ранги сафед, гулобӣ ва бунафш дорад. Қабати якуми кон аз 30 то 100 м, 3,5 км тӯл кашидааст. Қабати дуввуми кон ранги сафед, хокистарранг, холдор ва ғайра дорад.

Ғафсии мармар аз 200 то ба 550 м мерасад, дарозии фазогиаш 14 км аст. Ин мармар барои корҳои рӯйбасти муҷассама (ҳайкалтарошӣ) истифода шуда метавонад. Захираи геологӣ кон ба 3 (се) млрд. м³ баробар аст, вале бо сабаби тарқишнок буданаш, захираи истифодабобашро 1,5 млрд. м³ меҳисобанд. Кон шароити ҳуби геологӣ-иқтисодӣ дорад, тариқи кушод истихроҷ мешавад.

Кони мармари Даштак дар ноҳияи Ванҷ соҳили рости дарёи Панҷ, наздикии қишлоқи Даштак ва 20 км дуртар аз маркази ноҳия ҷойгир аст. Ранги мармар сафеди қандмонанд, миёнадона ва калондона мебошад. Ғафсии мармари кон 1500

м, вале дарозии фазогии он 350 м аст. Мармар ба осонӣ ҳамвор мешавад, шароити хуби геологтию иқтисодӣ дорад.

Кони мрамари Ванҷ дар соҳили чапи рӯди Ванҷ воқеъ аст. Ғафсии умумии дидашавандаи мармар 250 м., вале дарозиаш 2 км мебошад. Ранги мармар сафед, гулобӣ, зарди сафедтоб ва хокистарӣ мебошад. Кони мазкур шароити хуби геологӣ-иқтисодӣ дорад. (4.216-218).

Ҳоло аз мрамарҳои Бадахшон, Зарафшон ва Хучанд тахтасангҳои рӯйпӯшкунанда тайёр мекунанд ва лавозимотҳои дигари болои миз, тахтаҳои шоҳмот аз тарафи ширкати «Рухом» мувофиқи нақша амалӣ гардидаанд. Мрамарҳои ноҳияи Ванҷ бо маҳинданагӣ ва сафедсимой бо мрамари Қаррари Италия, бо тобиши гулобиашон бо мрамари Порроси Юнон рақобат мекунанд. Дар деҳаи Поршнев фабрикаи «Лаъл» фаъолият мекард, ҳоло аз норасоии қувваи барқ кори корхона таназул ёфт.

Дар Помир инчунин булури кӯҳӣ, офиокалсит, Йашм, санги хоро, грановенит, читсанг, оҳаксанг, ашё барои хишт, регҳои сохтмонбоб, шағал ва ғайраҳо маълуманд, чанде аз онҳо дар корҳои хоҷагӣ истифода мешаванд.

Тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти ВМКБ-ро бе рушди соҳаи саноати маъдани кӯҳӣ тасаввур қардан маҳол аст. Дар ин вилоят ноҳияҳои Дарвоз, Ванҷ, Рушон, Ишқошим, Мурғоб ва мавзеи Рангкӯл дорои металҳои ранга, металҳои нодиру камёфт ва сангҳои қимматбаҳо мебошанд. Дар оянда истихроҷ ва коркарди ин маҳсулотҳо дар назар дошта шудааст.

Мумиё ҳам дар кӯҳҳои Помир васеъ паҳн шудааст. Барои он, ки дар бораи захира, имконият ва истифодаи сарватҳои зеризаминӣ, яъне саноати маъдани кӯҳӣ андешаронӣ намоем,

лозим меояд, ки нисбати соҳаҳои дигари хоҷагии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мухтасар шинос шавем ва мавқеи онро барои имрӯз ва ояндаи наздику дур муайян намоем.

Кӯҳистони Бадахшон дар садсолаҳои гузашта ба монанди Кӯҳистони Зарафшону Раштонзамин мавқеи маҳдуд дошт, рафту омад ба дигар минтақаҳо мураккабу заҳматталаб, фидокорию ҳиматбаландиро металабид, бинобар он хоҷагӣ дар заминаи табиату сарватҳои табиӣ маҳал, заминҳои хурди серсанг, иқлими сард, тобистони кӯтоҳи баландкӯҳ рушд меёфт. Селекционерҳои халқӣ навъу намудҳои зироатҳои ба чунин шароит тобовари ҷав, гандум, дарахтони зардолу, тут, себ ва ғайра, ки ба таъсири иқлими сард сабзида, ҳосили хуб дода тавонанд, рӯёниданд.

Ба Россия ҳамроҳ шудани Бадахшон ва минбаъд пайдо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ ба пайдоиш ва рушди хоҷагии Бадахшон таъсири калони мусбӣ бахшид. Сохтмони роҳи мошингарди Уш (Ош)- Хоруғ ва Душанбе – Хоруғ дар замони Шӯравӣ вазъи ниҳоят вазнини Бадахшонро сабук намуд, 14 июни соли 1931 ду автомашинаи 1,5 тоннагӣ нахустин бор аз ҳудуди Қирғизистон тавассути ағбаҳои Чигирчик, Толдик ба водии Олой ва аз ағбаи Қизиларти (4280 м.) қаторкӯҳи Паси Олой гузашта, ба ҳудуди Помир дохил шуданд, аз ағбаи Оқбайтал гузаштанд ба водии Аличур ва аз ағбаи Кӯҳтезак (4272 м.) ба Ҷелондех то ба маркази Бадахшон – Хоруғ омада расиданд. Дарозии ин роҳ 728 км, аз Хоруғ то Мурғоб 311 км, аз Мурғоб то Ош 417 км мебошад.

Соли 1932 автомобили 1,5 тоннагии экспедитсияи комплекси Тоҷикистон ба Помир омад, сохтмони минбаъдаи

роҳҳо вусъат ёфт. Аз баҳори соли 1934 ба таври доимӣ, ғайр аз фасли зимистон, ҳаракати мошинҳо оғоз гардид. Тавассути ин роҳ аз Хоруғ то ба Оши Қирғизистон ва аз он ба воситаи роҳи оҳан аз Андӣҷон ба Душанбе омадан вақт, хароҷоти зиёдро металабид. Бинобар он зарурати сохтани роҳи байни Душанбе, музофоти Раштонзамин-Қалъаихумб-Хоруғ ба миён омад, ки онро роҳи калони Помир номиданд. Ҳукумати Тоҷикистон дар бораи сохтмони ин роҳ қарор қабул кард. Сохтмони роҳ дар шароити вазнин, мушкил ва хатарнок оғоз гардид. Муҳлати сохтмони роҳ 5 сол нишон дода шуда буд. Аммо бо ҷидду ҷаҳди қаҳрамононаи 120000 нафар мардумони бо ору номуси Бадахшон, Дарвоз, Қаротегин, ин роҳи тӯли 120 рӯз ва ё 4 моҳ сохта ба истифода дода шуд. Сохтани ин роҳҳо вазъи ниҳоят вазнини Бадахшонро хеле сабук намуд, барои инкишофи минбаъдаи саноат, кишоварзӣ ва вазъи иҷтимоӣ шароити мусоид фароҳам овард. Мутаассифона, Роҳи калони Помир дар натиҷаи аз ағбаи барфгиру тармапар будан аз охири тирамоҳ то моҳи апрел (баҳор) маҳкам мешуд, рафтуомад ба ш.Душанбе қатъ мегашт. Ин вазъият зарурати сохтмони роҳи Зиғару Кӯлобро ба миён овард. Бо ташаббуси бевоситаи Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масофаи 610 км. роҳ байни Хоруғ-Дарвоз-Кӯлоб ва Душанбе кушода гардида, имконияти дар фасли зимистон рафтуомад пайдо шуд. Минбаъд роҳҳои мошингард дар дохили водии Ванҷ, Язғулом, Бартанг, водии рӯди Помиру Аличур ва ғайра сохта шуданд. Шохроҳи Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруғ-Мурғоб-Қулма Бадахшон-ро ба қисмҳои Ғарбии Тоҷикистон, муносибатҳои иқтисодии худро бо давлатҳои ҳамсояи Хитой, Непал, Покистон ва Ҳиндустон

мустваҳкам намуд, барои барпо намудани ҷандин минтақаҳои озоди иқтисодӣ замина ва имкониятҳои воқеӣ фароҳам овард. Ба амал омадани шабакаи муътадили роҳу нақлиёт имконият ба вучуд овард, ки воридоту содирот ба кишварҳои ҳамсоя ва музофотҳои дохили Ватан ба роҳ монда шавад. Махсусан барои созмони корхонаҳои саноатӣ имконпазир гашт ва дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ корхонаҳои саноатӣ пайдо шуданд. Барои фаъолияти мунтазами корхонаҳои саноатӣ пеш аз ҳама дастрасии мунтазаму бефосилаи нерӯи барқ лозим аст. Ин бошад зарурати сохтмони неругоҳҳои гуногуни барқиро тақозо менамуд.

Ҳанӯз соли 1913 сарҳадбонони Россия дар Хоруғ НБО-и хурд сохта буданд. Соли 1941 дар Хоруғ аввалин НБО дар замони Шӯравӣ сохта шуд, ба электрғардонии вилояти Бадахшон асос гузошт. Баъдан НБО-ҳо дар Қалъаихумб (с.1959), Охсуй дар Мурғоб (с.1969), Намадгута дар ноҳияи Ишқошим (с.1971) ва НБО-и нав дар рӯди Ғунт (ш.Хоруғ) сохта шуданд. Солҳои 70-80-уми асри ХХ дар Помир сохтани неругоҳҳои дизелӣ (сӯзишворӣ) оғоз ёфт, ки шумораи онҳо ба 24 адад расид, тавоноияшон 25,1 ҳаз. кВт буд, ва 43,4% тавоноии вилоятро ташкил медоданд. Ин неругоҳҳо бо сӯзишвории қимати овардашаванда кор мекарданд. Хотирнишон намудан лозим аст, ки соли 1990 барои бо сӯзишворӣ таъмин намудаи дизелҳо 14 ҳазор тонна чунин сӯзишворӣ сарф шуд. Барои бо нақлиёти автомобилӣ овардани як (1 т) тонна сӯзишворӣ ба вилоят нисбат ба арзиши худ сӯзишворӣ 1,4 баробар бештар буд. Ин аҳвол аз соли 1975 то соли 1991 давом дошт, аз соли 1992 бо сабаби нооромониҳои дохилӣ ва берунӣ аз норасоии сӯзишворӣ дизелҳо аз фаъолият монданд. Тӯли солҳои

ислоҳоти иқтисодӣ дар вилоят 21 НБО-ҳои хурд сохта шуданд, ки тавоноии умумиашон 1500 кВт-ро ташкил меод, инчунин ду чархи (агрегати) аввали НБО-1 Помир бо тавоноии 14,0 ҳазор кВт ба фаъолият оғоз намуд.

Дар ибтидои соли 2003 тавоноии ҳамаи неругоҳҳои вилояти Бадахшон 54,1 ҳазор кВт ва ё 1,2 % тавоноии неругоҳҳои мамлакатро ташкил меод (6.176-178).

Миқдори неруи барқи дар вилоят истеҳсолшаванда талаботи хоҷагии халқро таъмин карда наметавонад ва яке аз омилҳои муҳими боздорандаи рушди иқтисоду иҷтимоӣ мебошад. Ин вазъ дар фаслҳои хуноки сол боиси 5-6 моҳ аз кор мондан ва ё номуътадил кор кардани корхонаҳои саноатӣ мегардид. Чунин вазъи ба миёномада, вазъи маишии аҳолиро хеле вазнину ногувор гардонид. Аҳоли барои таъмини гармӣ ва пухтупаз маҷбур шуданд даст ба нобуд кардани бешаву буттаҳо зананд. Дар ноҳияи Мурғоб бошад, одамон ягона набототи нимбуттагӣ – теряскенро, ки хӯроки асосии чорво мебошад, хароб мекунанд, **вазъи экологӣ** муташанниҷ мегардад. Гуфтан ҷоиз аст, ки ба ин ҳол тангназарии роҳбарони гузаштаи вилоят ва ҷумҳурӣ алоқаманд мебошад, зеро ба ҷои сохтани НБО, ба сохтани неругоҳҳои дизелӣ саргарм шуданд... Дар ибтидои солҳои соҳибистиқлолӣ (с.1991-2002) дар вилоят истеҳсоли неруи барқ ба андозаи 14,2% афзуд, ин ҳам ҳоло қонеъкунанда нест ва бояд изҳор намоем, ки дар оянда захираҳои обӣ-энергетикӣ, истифодаи оқилонаи сарватҳои маъданӣ ва захираҳои рекреатсионӣ муаррификуандаи ҳаёти иқтисодию иҷтимоии вилояти Бадахшон на танҳо дар ҳудуди Тоҷикистон, балки ҷаҳон хоҳад гашт.

Аз ин лиҳоз пеш аз ҳама ба рушди гидроэнергетика диққати аввалиндараҷа бояд дод, зеро он қуфлақушояндаи дигар соҳаҳои хоҷагии халқ мебошад. Омӯзиши захираҳои обӣ-энергетикии Помир барвақт дар давраи ташкили экспедитсияҳои комплекси Тоҷикистон (с.1932) ва экспедитсияи Тоҷикистону Помир (солҳои 1933-1937) гузошта шуда буд. Таҳқиқотҳои минбаъда имкониятҳои воқеӣ ва аз ҷиҳати техникую иқтисодӣ самаранокии чандин мавзёҳоро дар дарёҳо ва рӯдҳои Помиро муайян намуд.

Силсилаи НБО дар дарёи Ғунд 14 мавзёро дарбар мегирад, ки тавоноии якҷояи онҳо 270 ҳазор кВт-ро ташкил дода, соле метавонад 1629 млн. кВт соатро истеҳсол намояд.

Сохтани НБО «Помир»-2 бо тавоноии 28 ҳазор кВт метавонад соле 227 млн. кВт. соат энергия истеҳсол намояд. Баъди ба итмом расидани сохтмони НБО-и «Помир»-2 мебошад ба сохтмони НБО-и «Помир»-3 шурӯъ намуд, тавоноии он 23 ҳазор кВт буда, метавонад соле ба андозаи 154 млн. кВт соат нерӯи барқ истеҳсол намояд. Аз ҷониби дигар тармими НБО-и Хоруғро мебошад анҷом дод. Дар оянда мебошад дар мавзеи кӯли Сарез НБО-е сохт, ки тавоноияш ба 150 ҳаз. кВт баробар бошад. Чунин нишондиҳандаҳо дар рӯдҳои Помир (Бартанг, Ванҷ, Шоҳдара, Язғулум ва ғайра) хеле зиёданд, ҳамзамон дар оянда сохтмони НБО-ҳои хурд, офтобӣ ва бодиро равнақ бахшидан зарур аст. Аз ҷониби дигар лозим меояд, ки шабакаи неруғоҳои Тоҷикистони Ғарбиро ба Помир пайваст намуд. Дар ин ҳол имкон ҳосил мешавад, ки як миқдори нерӯи барқро ба давлатҳои наздик интиқол дод ва бо тезӣ хароҷотҳои ба амал омадаро ҷуброн намуд.

Рушди энергетика барои инкишофи васеи саноати маъданиёти кӯҳӣ такони ҷиддӣ мебахшад.

Ҷунонки дар боло зикр намудем, Помир аз сарватҳои зерзаминӣ – бор, қалъагӣ, нуқра, тилло, никел сангҳои қимматбахо, обҳои шифобахш ва кӯлҳои гилашон дармонбахш ғанӣ мебошад. Мутаассифона, ҳанӯз захира ва қиммати воқеии саноатии бисёре аз онҳо саҳеҳ муқаррар карда нашудаанд, таҳқиқ ва маблағгузори калонро металабад, зеро шароити табиӣ-географӣ ва геологию иқтисодии онҳо чандон созгор нестанд, илова бар ин баъзе конҳо захираи калон дошта бошанд, ҳам мавқеи топографиашон номусоид, миқдори маъдани муфид дар маъдансанг кам аст, баъзе конҳои дигар сифати хуб доранд, вале захираашон кам аст. Аз ин рӯ, дар ҳарду ҳолат, ҳам истихроҷи онҳо аз ҷиҳати техникую иқтисодӣ чандон мусоид нестанд.

Вилояти Бадахшон аз **сарватҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ** камбағал аст. Дар ин ҷо ду кони ангиштсанг – **Куртек** (ноҳияи Мурғоб) ва **Равноб** (ноҳияи Дарвоз) мавҷуд аст. Кони Куртек сифати паст дорад (2160 ккал/кг), хокистараш аз 324,53 то ба 63,25% мерасад. Кони **Равноб** ба намуди газу чарбдор мансуб буда, калориянокиаш – 75 75 ккал/кг аст. Захираи пешгӯишудаи он 40 млн. т. мебошад. (Минерально-сырьевые ресурсы Таджикистана. Душанбе 1982, с.159). Барои ба истифода додани ангишти ин кон лозим меояд, ки роҳро хуб таъмир ва вилоятро бо сӯзишворӣ таъмин намуд.

Истифодаи он дар оянда на ин, ки талаботи ВМКБ, балки мавзёҳои (ноҳияҳои) наздики музофоти Кӯлобро бо сӯзишворӣ таъмин хоҳад кард.

Аз байни конҳои сершумори Помир миқдори ками онҳо таҳқиқ шуда, танҳо 18 кон ба тавозуни (баланси) давлатӣ гузаронида шудаанд, 11 намудро дар бар мегирад, вале маҳсули 7 кон бо ин ё он андоза истихроҷ ва истифода мешаванд: маводи пезооптикӣ, маводи сохтмон, лочвард, лаъл ва обҳои маъданӣ. Дар Қалъаихумб чандин кони тилло (то 100 т.), инчунин захираи мрамор, яшм, офит, офикалсит, куртсанг (серпентин) ва ғайра маълуманд.

Дар ноҳияи Ванҷ дар баробари мрамори хушсифат, булӯри кӯҳӣ, мис, никел, кобальт, молибден, оҳан ва ғайра қиммати саноатӣ доранд. Дар ноҳияҳои Рушон, Ишқошим, Мурғоб низ чандин конҳои канданиҳои фойданок мавҷуданд, лозим меояд, ки ба онҳо баҳои техникую иқтисодӣ дода, истихроҷу истифодаи онҳо ба роҳ монда шавад.(10.11).

Дар вилояти Бадахшон аз қадим боз сангҳои қиматбаҳоро истифода ва ба муомилот мебароварданд. Масалан, **лочварди бадахшонӣ** дар бозори аксарият давлатҳои Шарқи Миёнаву Наздик, Миср, Юнон, Рим шуҳрат дошт. Лочвардро тавассути корвонҳо ба Бобулистон (Ироқ), Ҳиндустон ва ғайра ба савдо мебароварданд.

Аз корхонаҳои саноатӣ ва масолеҳи бинокорӣ, заводи оҳану бетонии Хоруғ калонтарин дар Бадахшон ба ҳисоб мерафт. Солҳои 1975-1990 суръати истеҳсоли маҳсулоти он то 3,6 баробар афзуд, ҳоло бо иқтидори пурра кор намекунад, такмилу навсозиро металабад. Дар ҳудуди ВМКБ охири солҳои 80-уми асри гузашта фабрикаи коркарди сангҳои сохтмонбоб бо номи «**Хрустал**» (дар асоси кони мрамори Даштак дар ноҳияи Ванҷ) ва фабрикаи «**Лаъл**» дар Поршнев, ки ба коркарди сангҳои қиматбаҳо машғул буд, фаъолият

мекарданд. Ҳоло норасоии неруи барқ ба истеҳсоли маҳсулот мушкилӣ пеш меоварад. (11.234).

Месазад дар оянда истихроҷи маъдани **нуқраи Тоқузбусок**, маъдани **бори Ак-Архарро** ба роҳ монд. Аз унсури бор борозон тайёр кардан мумкин аст, он аз ҷиҳати мустаҳкамӣ ва сахтӣ ба алмос баробар, вале аз ҷиҳати гармобардорӣ (ба гармо тобоварӣ) аз алмос бартарӣ дорад. Борозон ҳамчун алмоси сунъӣ барои ҳамвор намудани ҷисмҳои сахт, шиша, санг, фулузот ва техникаи ядрои ва ғайра бо муваффақият истифода шуда метавонад.

Дар **хотима** хотирнишон менамоем, ки бе омӯзиши ҳаматарафаи сарватҳои табиии Помир ва истифодаи оқилонаи онҳо ҳадафи чаҳоруми мамлакат – саноатикунонӣ ва рушди устувори иқтисодиёт ва иҷтимоиёти мамлакатро ба роҳ мондан ғайриимкон аст. Сохтмони корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла саноати маъданиёти кӯҳӣ, имкон фароҳам меоварад, ки аҳолии босуръат афзояндаи вилоят, захираҳои зиёди меҳнатиро ба кор фаро гирифта, дараҷаи зиндагии онҳо ба дараҷаи музофотҳои рушд ёфтани Шимол ва Ҷанубу Ғарбии мамлакат баланд бардошта шавад, зиндагии осоишта таъмин гардад, аз ҳаракатҳои бечо, хавфноку зараровар боз дошта шавад.

Адабиёти истифодашуда

1. Минерально–сырьевые ресурсы Таджикистана. Душанбе ,1982.
2. Вазиров К; Муҳаббатова М; ва диг. Геология ва сарватҳои ноҳияи Ванҷ. Душанбе. 2003.
3. Баратов Р.Б; Буданов В.И.Геологические очерки Памиро-Алая Душанбе 2005
4. Баротов Р.Б. Сағҳои қимматбаҳои Тоҷикистон.Душанбе 1996.
5. Таиров Э.З; Берейвинская В.М и др.Минерально-сырьевые ресурсы Помира. Душанбе “Дониш”. 1985.
6. Муҳаббатова Х.М; Хоналиев Н.Х. Помир: ресурсный потенциал перспективы развития экономики. Душанбе 2005.
7. Баротов Р.Б Памир и его недр.Москва “Наука” 1984
8. Баротов.Р.Б Лаъли Бадахшон. Душанбе “Маориф”.1980
9. Клеандров И.М Экономика Советского Горного Бадахшана Душанбе “Дониш ” 1977.
10. Баратов Р.Б. Горы и недра Республики Таджикистан -Душанбе. 2002.
11. Муҳаббатова Х.М., Диловаров Р.Д., Раҳимов М.Р. Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон.-Душанбе ” ОҶСЕТ”. 2011.

**АҲАМИЯТИ ОМУЗИШИ ТАҶРИБАИ ИҚТИСОДИИ
КИШВАРҲОИ МУВАФФАҚ БАРОИ КИШВАРҲОИ Рӯ БА
РУШД**

Омузиши таҷрибаи дигарон суръати ҳаракати моро баланд мебардорад. Дар пайраҳае, ки мо бояд пеш равем, дигарон пештар аз мо ҳаракат кардаанд ва ҳар хатое, ки дар ин ҷода доштанд, барои мо дарси ибрат буда метавонад. Яъне, такрор накардани хатоҳои онҳо ва пешопеш огоҳ будан аз баъзе мушкилоти мавҷуда дар пайраҳаи мазкур имкон медиҳад, ки вақту маболиғи зиёде сарфа шавад. Ё дар мисоли кишварҳои номуваффақ мо метавонем донем, ки сиёсати иқтисодии онҳо чӣ камбудихоёе дошта буд ва мо онро такрор накунем.

Дар замони муосир муҳимияти омузиши таҷрибаи кишварҳои дигар беш аз пеш афзудааст. Имрӯз муносибатҳои мутақобилаи фарҳангӣ, тиҷоратӣ ва амниятӣ миёни кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба роҳ монда шудааст ва ин омузишҳо роҳҳои мувофиқро барои тақомул додани муносибат дар байни давлатҳо ва миллатҳои гуногун фароҳам меоварад. Кишварҳои қавӣ ва тараққикарда кишварҳои дигарро барои бозорёбӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ онҳо ва барои рушди туризм меомӯзанд. Кишварҳои рӯ ба инкишоф, дар баробари ин масъалаҳо, моделҳои сиёсату иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои пешрафттаро меомӯзанд, то аз таҷрибаи онҳо истифода карда, давлату миллати худро ба

роҳи рушду шукуфоии устувор дароваранд. Ин мавзӯ барои кишварҳои рӯ ба рушд, ки мехоҳанд кишвари худро дар баробари ҷаҳони мутараққӣ бубинанд, аҳамияти махсус дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам аз ҷумлаи ин кишварҳост ва омӯзиши таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва истифодаи он дар рушду пешрафти мамлакат барои мо шарт ва зарур аст.

Баъди муборизаҳо ва рақобатҳои зиёди низоми сармоядорӣ бо низоми сотсиалистӣ бартарияти аввали ошкор шуд. Аксари кишварҳои блоки сотсиалистӣ ба иқтисоди бозаргонӣ гузаштанд ва боқимонда ба бухронҳои гуногун гирифтанд. Аммо ин ба он маъно набуд, ки гузаштан ба иқтисоди бозаргонӣ ба худии худ як кишварро аз нигоҳи иқтисодӣ қавӣ мегардонад. Ин низом мушкілот ва бартарии хоси худро дорад, ки барои самаранок истифода бурдани он сиёсатҳои илман асоснок ва мутобиқи замонро бояд рӯйи даст гирифт.

Кишварҳое, ки дар чор даҳсолаи охир ба иқтисоди бозаргонӣ ва низоми сармоядорӣ гузаштанд, на ҳама муваффақ буданд. Ҳамчунин он кишварҳое, ки баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба истиқлол расиданд натавонистанд баробар рушд кунанд. Як қисми кишварҳо сиёсати дурустро ба роҳ монда, модели дурусти рушди иқтисодиро ҷорӣ карданд, ки дар натиҷа ҷаҳиши иқтисодиро соҳиб шуда, ба сафи кишварҳои пешрафта ворид гардиданд. Қисми дигари кишварҳо ин сарнавиштро надоштанд. Раҳбарони белаёқат ва хурофотӣ мардум нагузоштанд, то ислоҳоти бунёдӣ ва саривақтӣ дар ин кишварҳо ба роҳ монда шавад. Дар натиҷа чунин ҷомеаҳо танҳо бо суръати рушди технология дар сатҳи ҷаҳонӣ як пешравии нисбӣ доштанд, ки саҳми раҳбаронаш

дар он ночиз буд. Аз ин рӯ, мавқеи ин кишварҳо нисбати кишварҳои дигар бетағйир боқӣ мондааст. Бо вучуди он ки пешравиҳое нисбати гузаштаи худро доранд, наметавон онро моли ҳукуматҳои онҳо гуфт.

Дарки дурусти ҷойгоҳи кишвари худ, гузоштани ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи вазъ, таҳия ва амалисозии сиёсати дуруст барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда вазифаи ҳар як ҳукумати амалкунанда мебошад. Бе дарки ҷойгоҳи воқеии кишвар дар ҷаҳони муосир, эътирофи мавқеи аслии давлат дар сатҳи байналмилалӣ, шинохти омилҳои боздорандаи рушд ва барномарезиҳои илмбунёди давлатӣ аз ҷониби тасмимгирандагони аслии давлат ислоҳоти бунёдии таҳриқдиҳандаи ҷаҳиши иқтисодӣ ғайримумкин аст. Дар масоили иқтисодӣ муайян кардани нишондиҳандаҳои дуруст ва воқеӣ ва дар асоси он амал кардан хеле муҳим аст. Махсусан, кишварҳои кучак наметавонанд бо муқоисаи имрӯзу дирӯзи худ маҳдуд шуда, сиёсати иқтисодиро бетағйир гузоранд. Рушди босуръати кишварҳои кучак хеле бештар аз кишварҳое, ки бозори истеъмолии бузург доранд, ба бозори ҷаҳонӣ вобаста аст. Барои гузоштани ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи вазъи иқтисодӣ муқоисаи ҷойгоҳи кишвар дар бозори ҷаҳонӣ, на фақат аз ҷиҳати замонӣ, балки дар муқоиса бо дигар кишварҳо шарт ва зарур аст. Танҳо дар чунин ҳолат имкон пайдо мешавад, ки сиёсати иқтисодии мувофиқ барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда таҳия ва амалӣ шавад.

Пас аз дарку эътирофи мавқеи иқтисодии кишвар дар бозори ҷаҳонӣ дар таҳия ва амалисозии сиёсати иқтисодӣ таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ аҳамият пайдо мекунад. Омӯзиши пайраҳаи тайкардаи онҳо имкон медиҳад,

ки сиёсати дурусттаре таҳия ва амалӣ карда шавад. Албатта, ин ба он маъно нест, ки таҷрибаи кадом як кишвари дигар дар шакли бутун рӯбардор шавад. Ба қавли иқтисодшиноси шинохтаи ҷопонӣ Кеничӣ Оҳно *“таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ бояд ҳамчун блокҳои сохтмоние ба назар гирифта шаванд, ки аз онҳо як бастаи сиёсати мувофиқ ба кишвари муайян, дар асоси принципҳои интихобӣ, навсозӣ, омезиш ва тақвиятдиҳӣ, таҳия карда мешавад. Аз назари хатарноки моделҳои хориҷӣ бе омӯзиши систематикӣ вазъияти кишвар дурӣ бояд ҷуст”*[1]. Нақши як раҳбари қудратманд ва огоҳ дар амалисозии чунин ҳадафҳо хеле барҷаста аст. Махсусан, дар кишварҳои шарқӣ, ки дар аксар ҳолат ислоҳот боусули аз боло ба поён самарабахш будааст. *“Як раҳбари кишвар ба ҷойи алоқаманд будан ба нуфузи шахсӣ ё анбошти сарват, бояд омодагии ҷиддӣ ва шавқу шӯр ва ҳамчунин бовариӣ воқеӣ ба самаранокӣ ва бартариӣ давлати худро дошта бошад. Ӯ бояд аз зиракии сиёсӣ ва шабакаҳои кофӣ, камолот ва назми фардӣ, тавоноии фикрӣ ва амалгароӣ бархӯрдор бошад. Як раҳбари олий бояд шахсан ба сиёсатҳои авлавиятдори як миллат сарсунурда бошад ва аз қудрат ва иқтидори комили худ барои татбиқи онҳо истифода кунад”*[1]. Бинобар ин, дар ҷаҳони пуррақобати имрӯз наметавон бе сиёсати кадрии дуруст ва ҷалби мутахассисони варзидаву меҳанпараст ва ба роҳ мондани сиёсати ҳисобӣ ва системанок аз боло ба поён ба ислоҳоти бунёдӣ муваффақ шуд. Онҳо ҳастанд, ки манофеи миллиро ҳимоя ва вазъияти воқеиву ҷойгоҳи кишварро дар бозори ҷаҳонӣ дуруст муайян мекунанд ва нуқтазаъфҳоро расман эътироф мекунанд. Ин оғози ба роҳ мондани як

сиёсати коршоями рушди иқтисодӣ мебошад, ки дар сурати дуруст идора кардани он ҷаҳиши иқтисодӣ ба даст меояд.

Дар ҷустори *“Ислоҳоти Мейҷӣ дар Ҷопон-намуна барои кишварҳои рӯ ба рушд”* [5] , ки Ҳанӯз тобистони соли 2018 мунташир шуда буд намунаи ислоҳоти муваффақро метавон дид, ки принципҳои дар боло овардашуда аз ҷониби раҳбарияти он давраи Ҷопон иҷро карда шуда буданд. Ислоҳоти куллие, ки Ҷопон дар давраи Мейҷӣ гузарондааст, намунаи хубе барои ҳар кишвари шарқии рӯ ба рушд аст. Пеш аз ҳама омодагии қишри ҳукмрон барои гузаронидани ислоҳоти куллӣ, ки манфиати давлатро аз манфиатҳои шахсии худ боло медонад, метавонад раҳнамо барои дигарон бошад. Мушовирони Императори Ҷопон асосан ҳамон самурайҳое буданд, ки дар низоми пешина мақоми баланд доштанд, вале чун диданд, ки он низом ба бунбаст гирифтोर шудааст ва Ҷопон наметавонад дар сатҳи ҷаҳонӣ манфиатҳои худро ҳифз кунад, даст ба ислоҳот заданд. Эътироф кардани ҷойгоҳи воқеии кишвари худ, гузаштан аз манфиатҳои шахсӣ ва ҷорӣ кардани тағйироти куллӣ оғози ислоҳоти муваффақонаи Ҳукумати Мейҷӣ буд, ки он роҳкор метавонад сароғози ислоҳоти дуруст дар ҳар кишвари ақибмондаи дигаре бошад. Тоҷикистон ҳам ин ҷо истисно нест. Наметавон бо таърифу тавсифи бепоёни *“дастовардҳо”* ҷойгоҳи воқеии як кишвари ақибмондаро дар ҷаҳони муосир боло бурд. Пеш аз ҳама ишқ бар Ватан ва номуси миллии ҷопониҳо буд, ки раҳбаронро ба шинохти дурусти вазъият ва дарки зарурати ислоҳоти куллӣ расонид. Баъдан ин раҳбарон дар тасмимгириҳои худ ба таассуб роҳ наметоданд ва агар як тасмими онҳо дар амал натиҷаи хуб наметод, онро дигар

карда, аз пешниҳодҳои хирадмандонаи дигарон истифода мекарданд. Фарқ набошад он пешниҳод аз ҷониби кадом шахсият аст, онҳоро ба худиву бегона тақсим намекарданд. Агар дар ҳар кишвари дигаре раҳбарон ин вижагиро дошта бошанд, имконияти васеъ барои рушди пешрафтро хоҳанд дошт ва агар набошад бошанд, ояндашон норавшан аст.

Дар баробари омӯзиши таҷрибаи кишварҳои муваффақ таҷрибаи кишварҳое, ки ба роҳи хато рафта, ба бӯхронҳои беанҷом рӯ ба рӯ шуданд метавонад барои як кишвари дигар дарси ибрат бошад. Имрӯз бештари маълумот дар бораи чунин кишварҳои номуваффақ дастрасӣ мо ҳастанд. Ҷиддияти раҳбарияти як кишвар дар ростии ислоҳоти иқтисодӣ, шароит фароҳам меояд, ки таҷрибаи чунин кишварҳо низ омӯхта шуда, аз такрори хатоҳои онҳо саривақт ҷилавгирӣ карда шавад. Аз нуқтаи назари илм ҳеҷ инсон ба истилоҳ “назаркарда” нест. Роҳе, ки барои мисол Ҷумҳурии Демократии Конгоро ба бегона бурд, дигаронро ҳам ба бегона хоҳад бурд. Набошад хатоҳои онҳоро такрор карда, интизори муъҷиза нишаст. Кениҷӣ Оҳно дар мақолаи худ *“Режими рушд ва тавсеаи сиёсӣ дар Осиёи Шарқӣ”* нишон медиҳад, ки дар солҳои панҷохуми асри гузашта, маҷмӯи маҳсулоти миллии сарона дар кишварҳои африқоӣ аз кишварҳои Осиёи Шарқӣ болотар буд. Вале дар даҳсолаҳои баъдӣ сиёсатҳои иқтисодии мутафовит сабаб шуданд, ки ин нишондиҳандаҳо ба кулӣ дигар шаванд. Аввал кишварҳои Осиёи Шарқӣ бо Африқо баробар шуданд (даҳаи 1960-ум) ба баъд бо суръати баланд пешравӣ карда, саранҷом ин нишондиҳандаро нисбати кишварҳои Африқо зиёда аз ду баробар боло бурданд. Инро дар расми 1 дида метавонем. Омӯзиш ва муқоисаи сиёсати

иқтисодии кишварҳои ин ду минтақа барои кишварҳои рӯ ба рушд, ба мисли Тоҷикистон, монанди харитае аст, ки расидан ба манзили муродро ба маротиб осон мегардонанд.

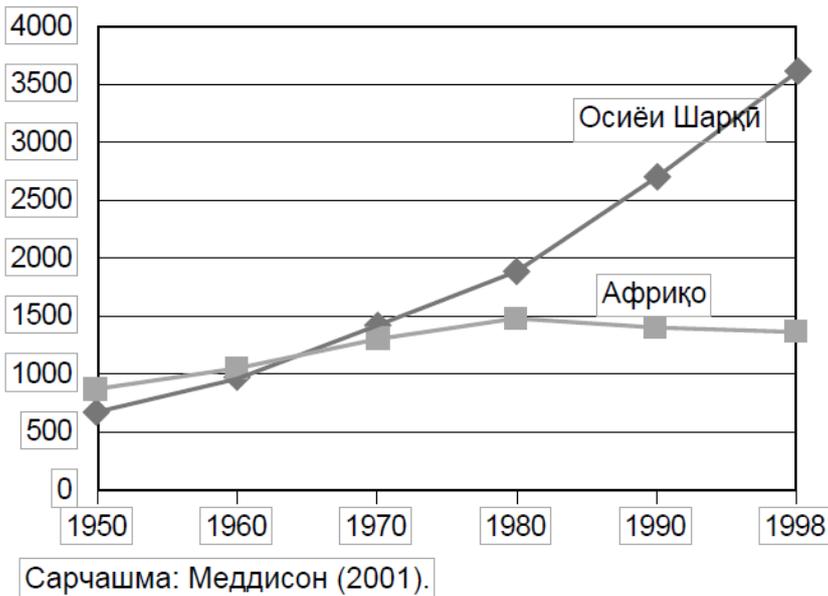
Яке аз масъалаҳои, ки дар ҳоли гузариш ҳассосияти зиёд дорад ин ба канор гузоштани баъзе унсурҳои фарҳанги суннатӣ мебошад. Роҳкорҳои гузариш барои ҳар ҷомеа гуногун аст ва барои дастрасӣ ба як ҷаҳиши иқтисодӣ бояд ҳар кишваре мувофиқи мавқеи худ ислоҳоти фарҳангӣ дошта бошад. Гунар Мирдал иқтисоддони шведӣ, барандаи ҷоизаи иқтисодии Нобел дар соли 1975, муътақид буд, ки *“то замоне сохтори фарҳангии як ҷомеа тағйир накунад ва пазирои мафҳумҳои нави тавсеа набошем, наметавонем ба ояндаи тавсеаи як кишвар умедвор бошем... Илмбоварӣ, инсонбоварӣ ва ояндабоварӣ вижагиҳои як сохтори фарҳангии муносиби тавсеа аст, ки метавонад масирро барои таҳаввулоти соири сохторҳо фароҳам кунад”*(2). Муҳсин Зояндарӯдӣ иқтисоддони эронӣ, ки иқтибоси болои Мирдал аз мақолаи вай оварда шудааст, низ бовар дорад, ки *“наметавон бо равишҳои суннатӣ ба тавлид ва касби даромад пардохт ва мебоист аз неруи офарандагӣ ва фикру навоарӣ ва омӯзиш дар дунёи муосир истифода кард”*(2). Дар воқеъ мо бисёр кишварҳоеро мебинем, ки барои дастрасӣ ба рушди баландсуръат аз баъзе суннатҳои пешинаи худ даст кашиданд. Бинобар ин, ҳангоми баррасии мушкилоти рушди иқтисодӣ бояд масъалаҳои фарҳангӣ дар мадди назар гирифта шаванд. Ба ҷойи ғунҷондани мафҳумҳои нави иқтисодиву молиявӣ дар қолаби мафҳумҳои фарсудаи аз асрҳои миёна боқимонда, мебояд бевосита аз мафҳумҳои нав истифода кард. Масалан, бонкдорӣ як низоми нав буда, мафҳум ва қонуну қоидаҳои

худро дорад. Дар чанд соли гузашта, дар пайравӣ аз таҷрибаи кишварҳои номуваффақи низоми динидошта, дар кишвари мо ба истилоҳ “бонқдории исломӣ”-ро ба роҳ монда истодаанд. Бо қабули қонун ва роҳандозии баъзе хизматрасониҳо, кӯшиш карда истодаанд, то мафҳумҳои диниро ба низоми бонқдории муосир дароваранд. Маълум аст, ки чунин коре шуданӣ нест. Мо таҷрибаи иҷозат додани мафҳумҳои динӣ дар сиёсатро дорем. Дидем, ки он ба чӣ анҷомид. Ҳоло айнан ҳамон таҷрибаро дар низоми бонқдорӣ такрор карда истодаем. Гумон намекунам, ки истифодаи мафҳумҳои кухнаи “муҳораба” ва “маварруқ” низоми бонқдории моро беҳбуд бахшад. Ба назар мерасад, ки ин мафҳумҳо барои бартарӣ пайдо кардан дар бозор суйистифода мешаванд, ки онро ном рақобати носолим аст. Суйистифода аз эътиқоди мардум дар ҳеч шакле барои ҷомеа муфид нахоҳад буд. Мутаассифона, мафҳумҳои кухнаи аз самармонда дар ҷомеаи муосири мо зиёд истифода мешаванд ва агар ислоҳи вазъ дар сатҳи давлатӣ осонтар бошад, дар сатҳи хонавода ва ҷамъият ба маротиб мушқилтар аст. Бо вучуди ин, барои аз худ кардани донишу технологияҳои муосир ин тағйирот ногузир мебошад. Набояд фаромӯш кард, ки дар бозори ҷаҳонӣ рақобат шадид аст ва рӯз то рӯз шадидтар шуда истодааст. Танҳо ҷомеаҳои ба ин рақобат тоб меоваранд, ки бо донишу технологияи навтарин мусаллаҳ ҳастанд. Ин донишу технологияҳо бо мафҳумҳои нав сохта мешаванд, на бо ғунҷонидани мафҳумҳои нав дар қолаби танги мафҳумҳои кухна. Муҳсин Зояндарӯдӣ дар ҳамон ҷо меғӯяд, ки *“тавсеа иборат аст аз бозсозии комили як ҷомеа ба вижа аз дидгоҳи эҷоди ниҳодҳои тозае, ки мутаносиб бо*

басират ва андешаи муҳими ҷадид бошанд. Дар ҷараёни ин бозсозӣ ва ин ниҳодсозии нав тамаддуни тозае эҷод мешавад ва натиҷаи ба дастомада ҷомеаи тавсеаёфта аст”.

Бе омӯхтан ва муқоисаи таҷрибаи кишварҳои дигар мутақоид кардани афроди тасмимгирандаи як ҷомеа бар ин ки кадом унсурҳои фарҳангӣ метавонанд монеи расидан ба аҳдофи тавсеа бошанд, хеле мушкил аст. Таҳлили муқоисавии кишварҳои гуногун барои мо равшанӣ мебахшад. Ба таври мисол вақте дар қорҳои Кениҷӣ Оҳно муқоисаи раванди рушди иқтисодии кишварҳои Осиёи Шарқиро бо кишварҳои Африқо мебинем ба осонӣ метавонем хулоса кунем, ки кӣ роҳи дурустро интихоб карда ва кӣ ба роҳи хато рафтааст.

Расми 1. Муқоисаи ММД-и сарона дар ду минтақа
(бо арзиши доллари ИМА дар соли 1990 арзёбӣ шудааст)

Ин донишманди чопонӣ дар тадқиқоти худ таҳаввулоти ба вучудодада дар кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқиро, ки натиҷаи он рушди назарраси иқтисодӣ буд, пешкаши муҳаққиқон ва сиёсатмадорони дигар кишварҳо мегардонад. Дар баробари ин, дар китоби Дарон Асекмоглу ва Чеймс А. Робинсон *“Чаро миллатҳо бозанда мешаванд”* метавон таҷрибаи кишварҳои африқоиро дид. Маълум мешавад, ки чомеаҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ дунболи фалсафаи гумроҳкунандаи *“фарҳанги мо ба зоти худ надорад айбе”* нарафта, дар фарҳангу ҷаҳонбинӣ ва шуури ҷамъии худ ислоҳоти назаррасе ворид карданд, ки заминаи рушду пешрафти босуръати онҳо гардид. Баръакси ин, аксари кишварҳои африқой бо ҳамон фарҳангу сиёсати суннатӣ боқӣ монданд, ки саранҷом ақибмонда шуданд.

Омӯзиши таҷрибаи иқтисодии кишварҳои муваффақ ва дар асоси донишҳои андӯхта ворид кардани ислоҳоти иқтисодиву фарҳангиву сиёсӣ заминаи ба вучуд омадани муҳити созгор ба рушду пешрафт мегардад. Рушду пешрафти иқтисодӣ ҳамеша барои ҳар чомеа ва барои ҳар ҳукумате дар ҳама даври замон аҳамияти зиёд дошт ва дорад. Дар чунин шароит ҳар фаъолияте, ки метавонад дар суръат бахшидан ба ин раванд кумак кунад, қобили дастгирист. Шарт ин аст, ки таҷрибаи кишварҳои муваффақ дар асоси принципҳои интиҳобӣ, навсозӣ, омезиш ва тақвиятдиҳӣ омӯхта шуда, аз маҷмӯи ин додаҳо барои ҳар як кишвар бастаи ба он мувофиқ интиҳоб ва амалӣ карда шавад.

Сарчашмаҳо

1. Kenichi Ohno, "Learning from Best Practices in East Asia: Policy Procedure and Organization for Executing Industrial Strategies", National Graduate Institute for Policy Studies (GRIPS), Tokyo, February 2011;
2. Муҳсин Зояндарудӣ, "Зарурати мутолеоти ҷадид дар иқтисоди тавсеа", Маҷалаи иқтисодӣ – моҳномаи баррасии масоили сиёсатҳои иқтисодӣ, шумораҳои 9 ва 10, саҳифаҳои 151-168, 2011;
3. Kenichi Ohno, "The East Asian Growth Regime", National Graduate Institute for Policy Studies (GRIPS), 2002;
4. Warren Bass, "Book review: 'Why Nations Fail,' by Daron Acemoglu and James A. Robinson", April 20, 2012.
5. "Ислоҳоти Мейҷӣ дар Ҷопон-намуна барои кишварҳои рӯ ба рушд", <https://ravzana.ru/article/54>

Туйғун РАСУЛОВ
Фирдавси РАСУЛӢ

*Муассисаи давлатии илмии «Маркази
таҳқиқоти технологияҳои
инновационӣ»-и назди АМИТ*

РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР САНОАТИ САӢӢХӢ

Қобили зикр аст, ки тайи солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат, ташаккули низоми самараноки инноватсионӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатнокии истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот, суръатбахшии рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии миллии мусодат менамояд, заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро фароҳам овардааст.

Саноати сайёҳӣ фаъолияти иттилоотии доманадор мебошад. Кам соҳаеро ба монанди саноати сайёҳӣ пайдо намудан мумкин аст, ки дар он ҷамъоварӣ, коркард, тадбиқ ва интиқоли иттилоот дар фаъолияти ҳамарӯзаашон ин қадар ҳам муҳим бошад. Хизматрасониҳои сайёҳиро ба мисли молҳои истеъмолӣ ва истеҳсолӣ дар рафҳои мағозаҳо барои интиҳоби муштариён, гузоштан ғайри имкон мебошад. Маъмулан маҳсулоти сайёҳиро пешакӣ аз мавзёҳои

мухталиф ва дуру наздик ихлосмандон дастрас ё харидорӣ менамоянд.

Вобаста ба таъсиси шабакаи телевизионии “Илм ва табиат”, ки бо супориши бевоситаи Сарвари давлат ташкил ва ба фаъолият оғоз намуд, Президенти мамлакат бо итминон иброз доштанд, ки шабакаи зикршуда барои тарғиби илму инноватсия, дастовардҳои соҳаи маориф, ташвиқи табиати зебои Тоҷикистон ва сарватҳои табиӣ он, инчунин, амалӣ гардидани барномаи “Бистсолаи омӯзиш ва рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ барои солҳои 2020-2040” саҳми арзишманд мегузорад.

Бинобар ҳамин ҳам, саноати сайёҳӣ пурра аз расмҳои манзараҳо, таърифу тавсиф, таблиғот, тавсияҳо, воситаҳои иртибот ва интиқоли иттилоот вобастагӣ дорад. Хусусиятҳои фарқкунандаи фаъолиятҳои сайёҳӣ ё сайёҳӣ аз баҳрабардорӣ, иртибот, таблиғот ва роҳандозии низоми иттилоот иборат аст. Иртиботи иттилоотӣ байни истеҳсолкунандагони хизматрасониҳои сайёҳӣ ва муштариёни ин соҳаро маҳз тавассути сели иттилоотӣ барқарор намудан мумкин аст.

Хизматрасониҳои ҷойбандкунии ҳучра дар меҳмонхона, кироияи худравҳо, сайри муташаккил ва дастраскунии чиптаи ҳавопайморо ширкатҳои сайёҳӣ танҳо ҳамон вақт фурӯхта метавонанд, ки ба пойгоҳи додаҳои пешниҳодкунандагони ин хизматрасониҳо дастрасӣ дошта бошанд. Ба ғайр аз ин, ҷузъҳои алоҳидаи соҳаи сайёҳӣ бо ҳамдигар дар алоқамандии зич қарор доранд ва барои фаъолияти комил доштанишон ширкатҳои пешниҳодкунандаи хизматрасониҳои сайёҳӣ бо ҳамдигар вобастаанд. Чунин алоқамандӣ саноати сайёҳиро ҳамчун сохтори хизматрасониҳои аз якдигар вобаста

пешниҳод менамояд ва тадбиқи технологияи иттилоотии худкор дар ташкил ва идоракунии он самаранокии онро кафолат медиҳад. Замони муосир саноати сайёҳи ба яке аз самтҳои босуръат рушдкунандаи хоҷагии саросарии олам табиӣ ёфтааст. Барои як қатор кишварҳо ва минтақаҳо бошад, саноати сайёҳӣ манбаи асосии даромад ба ҳисоб рафта, дар эҷоди ҷойҳои нави корӣ замина мегузорад ва робитаҳоро дар самтҳои иқтисодию иҷтимоӣ бо кишварҳои гуногун, густариш медиҳад. Барои рафъи монеаҳои ҷузъӣ, рушди соҳа ва идоракунии пурсамари ширкатҳои сайёҳӣ тайёр намудани мутахассисони соҳавӣ ва истифодаи васеи технологияи иттилоотии муосир зарур аст.

Истифодабарии технологияи иттилоотӣ дар сайёҳӣ инчунин арзиши хизматрасониҳоро хеле ҳам дастрас намуда, хароҷотҳои имконпазир пешакӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Айни ҳол, дар тиҷорати сайёҳӣ ва маркетинг ба таври фаъолу васеъ шабакаи саросарии Интернет мавриди баҳрабардорӣ қарор дорад мешавад. Ин омил дар самаранокии фаъолияти ширкатҳои сайёҳӣ мусоидат намуда истодааст. Истифодаи технологияи шабакавӣ аз воридшавӣ ба Интернет ҳамчун корбари оддӣ баҳри пайдокунии ким кадом иттилооти манбаи дигар оғоз ёфта, метавонад корбарро дар оянда ба созандаи шабакавии иттиҳодиявӣ табдил диҳад ва ҳуди корбар дар рушди минбаъдаи Интернет саҳмгузор гардад. Иттилоотро дар шабакаҳои саросарӣ бо суръати хеле ҳам баланд самаранок пахш намудан ва ҳам баҳра бурдан имконпазир аст. Асоси бунёдии саноати сайёҳиро таъминоти иттилоотӣ ташкил карда дар ҳар як марҳила алоқамандии иттилоотии иштирокчиёни саноати сайёҳиро мушоҳида

намудан мумкин аст. Алоқамандии иттилоотӣ дар саноати сайёҳӣ дар расми зерин оварда шудааст. Аз расм дида мешавад, ки яке аз пешниҳодкунандагони асосии хизматрасониҳои сайёҳӣ, ширкатҳои сайёҳӣ мебошанд.

Рушди босуръати ҳаҷми хизматрасониҳои интернетӣ дар ибтидои асри XXI ҳаҷми маблағгузориҳоро дар тиҷорати интернетӣ кам намуда, муҳити мусоиди соҳибкориҳо дар самти рушди лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва маориф фароҳам овард. Қисми зиёди лоиҳаҳои интернетӣ талабгори зиёд доранд ва мувофиқан дар ҷомеа ғайдаоваранд. Дар тиҷорати сайёҳии ватании мо мутаассифона Интернет мавқеи зарурии худро ҳоло ҳам касб накардааст. Аз рӯи миқдори сомонаҳои ширкатҳои сайёҳӣ қариб, ки назаррас нестанд. Ҳоли ҳозир дар рушди Интернет самтҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, маориф, маҳсулотҳо, хизматрасониҳо ва автомобилҳо пешравиро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ширкатҳои сайёҳӣ ва операторҳои сайёҳиро зарур аст, ки сомонаҳо ва порталҳои сайёҳии пуриқтидор таҳия намуда, дар он ба қорбарони хориҷӣ моҳирона тарғиботи мавзҳои афсонавии кишварро пешниҳод намуда, ҳисоббаробаркуниҳои электрониро ҷорӣ намоянд. Албатта дар бозори электронии сайёҳии ватании мо ҳоло монетаҳо хеле зиёданд. Рушди пойгоҳи додаҳои ҳуқуқии тиҷорат ва соҳибқорӣ дар Интернет зарур аст. Дар ин самт бояд, ки рақобатпазирии ҳуқуқии ширкатҳои сайёҳӣ, тартиби нархгузорӣ, таҳфифҳо, ҳифзи ҳуқуқии истеъмолкунандагон дар шабакаҳои саросарӣ аз тарафи давлат ҳимоя шаванд. Новобаста ба ин, рушди бемайлоии технологияи интернетӣ моро бовар мекунонад, ки дар давраҳои кӯтоҳтарин рушд ва

пешравӣ дар тичорати сайёҳии ватании мо амалӣ хоҳад гардид.

Адабиёт:

1. Комилов Ғ.С., Шарапов Д.С., Гадоев А.Ф. Технологияҳои информатсионӣ дар сайёҳӣ: васоити таълимӣ.- Душанбе: «Бебок», 2018. “ 272с.
2. Гагарина Л.Г. Разработка и эксплуатация автоматизированных информационных систем: учебное пособие. “М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М», 2013. 384с.;
3. Шаховалов Н.Н. Интернет-технологии в туризме: учебное пособие; АлтГАКИ, кафедра информатики. “ Барнаул: Изд-во АлтГАКИ, 2007. “ 251 с.;
4. Алексунин В. А., Родигина В. В. Электронная коммерция и маркетинг в Интернете: Учебное пособие. “ М.: Дашков и К, 2005. -350 с.

Наил ЮМАЕВ

*научный сотрудник Центра
инновационного развития науки и
новых технологий НАНТ*

Хаким АХМЕДОВ

академик НАНТ

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ

Проблема поиска новых возобновляемых источников энергии привлекает внимание мирового сообщества уже давно. Их использование может принести многочисленные экономические и экологические преимущества. Возобновляемые источники энергии (ВИЭ) могут заменять традиционные ископаемые виды топлива и сокращать зависимость от импортируемых энергоресурсов, создавать дополнительные возможности для некоторых отраслей промышленности и сельского хозяйства, уменьшать выбросы парниковых газов и других вредных веществ. Имея зачастую локальный характер, ВИЭ могут избавлять от дальней транспортировки топлива. Поэтому в большинстве развитых стран в последнее время наблюдается четкая тенденция по увеличению доли их использования.

Международное агентство возобновляемой энергетики (IRENA) опубликовало очередной ежегодный статистический отчет Renewable Capacity Statistics 2020, содержащий данные о генерирующих мощностях, работающих на основе ВИЭ,

введённых в строй в 2019 году и в предшествующие годы. По данным IRENA, глобальная установленная мощность ВИЭ увеличилась на 7.4% в 2019 году, в котором были введены в эксплуатацию 176 ГВт новых электростанций, работающих на основе возобновляемых источников энергии. В результате мощности всех ВИЭ по итогам года выросли до 2537 ГВт, что свидетельствует о динамичном развитии использования возобновляемых источников энергии, в первую очередь солнечной и ветровой энергии, на долю которых приходится большая часть новых мощностей (почти 90 %).

На 2019 год в мире действовало солнечные электростанции установленной мощностью 629 ГВт., суммарная установленная мощность всех ветроэнергетических установок составила 651 ГВт., геотермальных станций 14 ГВт., и 107 ГВт биоэнергетических установок.

В настоящее время удельная стоимость строительства фотоэлектрических СЭС установленной мощностью 1 Вт стоит 22 цента США, а себестоимость производства электроэнергии на СЭС к 2019 достигла 4 цента/кВт*ч.

Увеличение установленной мощности ВИЭ и снижение себестоимости выработки электроэнергии на них приводит к возрастанию практического их использования, что настоятельно требует обращения особого внимание на экологические аспекты их применения и воздействия на окружающую среду.

Довольно часто считают, что выработка электроэнергии за счет возобновляемых источников представляет собой абсолютно чистый экологический способ. Это не совсем корректно, поскольку эти источники энергии обладают

принципиально другим спектром воздействия на окружающую среду по сравнению с традиционными энергоустановками. Более того к настоящему времени определенные виды экологического воздействия нетрадиционных возобновляемых источников энергии (НВИЭ) на окружающую среду не ясны, особенно во временном аспекте, а потому изучены и разработаны еще в меньшей степени, чем технические вопросы использования этих источников. Хотя ВИЭ используются уже давно однако экологическим вопросам безопасности их применения, уделялось мало внимания, поскольку считалось, что они являются экологически чистыми источниками энергии¹.

Следует отметить, что, во всех методиках, в которых приводится технико-экономическое сопоставление традиционных видов получения энергии с возобновляемыми источниками, факторы воздействия применения возобновляемых энергоустановок на окружающую среду не учитывались вообще или только кратко отмечались, без количественной оценки. В этой связи разработка научно-обоснованных методов экономической оценки экологических последствий использования различных видов ВИЭ, которые должны количественно учитывать иные факторы воздействия на окружающую среду, по сравнению с традиционными установками, является довольно актуальной задачей.

¹ Грачев А.С., Плямина О.В. Глобальные экологические проблемы. - Век глобализации. 2017, № 1, с. 86–97.

В статье рассмотрены экологические аспекты применения возобновляемых источников энергии и их влияние на окружающую среду.

Для оценки прямого и косвенного влияния на окружающую среду, сравнения достоинств и недостатков применения установок возобновляемой энергетики могут быть использованы следующие критерии²:

- влияние на человека;
- воздействие на животный и растительный мир;
- влияние на земельные ресурсы;
- влияние на водные ресурсы.

Солнечная энергия

Солнце в целом является одним из наиболее чистых в экологическом отношении видов энергии. Однако известно, что потенциальный вред от солнечной энергетики на окружающую среду может наблюдаться при производстве и захоронений (или утилизации) отходов производства солнечных элементов (кадмий, галлий, мышьяк, теллур). Источником загрязнения окружающей среды является заводы производящие полупроводниковые материалы для солнечных элементов, а не сама солнечная энергия, которая является "чистой".

Серьёзных претензий к солнечным водонагревательным и отопительным установкам у экологов нет, к тому же они маломасштабные. Могут быть проблемы при вытекании

² Матвеев, И.Е. Экологическая оценка использования ВИЭ. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.energy-fresh.ru/analytics/?id=6054>.

антифризов из 2-х, 3-х контурных систем. Касательно солнечных электростанций (СЭС), солнечных электроцентралей (СЭЦ) и солнечных фотоэлектрических станций (СФЭС), то условно экологически чистой можно назвать лишь их эксплуатацию³.

При производстве солнечных элементов и модулей происходит эмиссия таких вредных веществ как: кремниевая пыль, силаны, диборан, фосфин, растворители, селенид водорода, окись кадмия, селен, кадмиевая пыль, теллур, а также кадмия, селена и теллура которые требуют их захоронение⁴.

Кремний является стабильным материалом и по существу не представляет опасности для окружающей среды. В производстве кремниевых солнечных элементов вредные вещества выделяются также как и в электронной промышленности, где мониторинг и контроль, окружающей среды осуществляется постоянно.⁴

При производстве солнечных элементов на основе диселенида меди и индия, а также теллурида кадмия потенциальный вред может иметь место из-за использования селенида и кадмия.

Солнечные коллекторы имеют стеклянное покрытие, которые, отражая солнечные лучи, могут ослеплять пилотов пролетающих самолетов.

³ Лекция №13. Экологические аспекты использования нетрадиционных и возобновляемых источников энергии. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://megaobuchalka.ru/8/10318.html>.

⁴ Ахмедов Х.М., Каримов Х.С. Солнечное электроэнергетика. Душанбе: Дониш, 2007, 179 с.

В СЭС работающих в термодинамическом цикле используют аккумуляторы тепла где применяется скрытая теплота фазового перехода (чаще всего плавления-затвердевания) соли, утечки которых могут быть вредны для окружающей среды. Возможны утечки и низкокипящих рабочих агентов, которые также способствуют загрязнению окружающей среды.⁵

При использовании ФЭС для постоянного обеспечения электроэнергией применяют аккумулятор, в частности свинцово-кислотный, который содержит вредный для здоровья свинец.

В СЭС с термодинамическим циклом применяются, солнечные концентраторы, которые вызывают большие по площади затенения земель, что приводит к сильным изменениям почвенных условий и растительности, нагрев воздуха в районе расположения станции при прохождении через него солнечного излучения, сконцентрированного зеркальными отражателями, что приводит к изменению теплового баланса, влажности и направления ветров.

Солнечные электростанции весьма материалоемки (металл, стекло, бетон и т.д.), т.е. необходимо учитывать повреждение земляного покрова на стадиях добычи и обработки сырья для получения необходимых материалов. Во время изготовления кремниевых, кадмиевых и арсенидо-галиевых фотоэлектрических элементов в воздухе

⁵ Алхасов А.Б. Возобновляемые источники энергии : учебное пособие / А.Б. Алхасов. – М.: Издательский дом МЭИ, 2016, 271с.

производственных помещений появляются кремниевая пыль, кадмиевые и арсенидные соединения, опасные для здоровья людей.

Таким образом, при применении солнечной энергии влияние на окружающую среду могут проявляться: в отчуждении земельных площадей, их возможной деградации; в большой материалоемкости; в возможности утечки рабочих жидкостей, содержащих хлораты и нитриты; в опасности перегрева и возгорания систем, заражения продуктов токсичными веществами при использовании солнечных систем в сельском хозяйстве; в изменении теплового баланса, влажности, направления ветра в районе расположения станции; в затемнении больших территорий солнечными концентраторами, возможной деградации земель; в воздействии на климат космических СЭС; в создании помех телевизионной и радиосвязи; в передаче энергии на Землю в виде микроволнового излучения, опасного для живых организмов и человека.⁶

Энергия ветра

При использовании ветроэлектрических установок (ВЭУ) вредных выбросов в атмосферу не происходит, однако реально работающие ВЭУ позволили обнаружить ряд отрицательных явлений⁷:

- вред, наносимый птицам и животным;

⁶ Электронный ресурс. Режим доступа. <https://metallurgist.pro/eco-energy/>

⁷ Бабаев Б.Д., Волшаник В.В. Сравнительная оценка экологического влияния разных систем энергоснабжения. - Вестник московского энергетического института. 2014, №4, с.29-32.

- создание механического и аэродинамического шумов и мощных инфразвуковых колебаний;
- помехи для воздушного сообщения для радио - и телевидения.

При близком расположении к населенным пунктам у людей могут возникать болезни сердца, звон в ушах, головокружение, мигрень. Создаваемый ветротурбинами инфразвук вызывает вибрацию костей.

Сравнительная оценка уровня шума от различных источников показывает, что наиболее уровень звукового давления имеет реактивный самолет на расстоянии 250 м равное 105 дБа, а наименее - у ветровой электростанции (10 турбин) (расстояние 350 м), равное 35-45 дБа.⁸

В настоящее время при определении уровня шума от ветроустановок пользуются только расчётными методами. Метод непосредственных измерений уровня шума не даёт информации о шумности ветроустановки, так как эффективное отделение шума ветроустановки от шума ветра в данный момент невозможно.

В таблице. 1 приведены факторы воздействия ВЭС на окружающую среду и основные мероприятия по снижению и устранению отрицательного влияния ВЭУ.

Таблица 1.

⁸ Рыженков М.А. Экологическая оценка воздействия ВЭС на окружающую среду в процессе эксплуатации. - Успехи в химии и химической технологии. 2011, Т. XXV, №10, с.29.

**Факторы воздействия и методы устранения
негативного влияния ВЭУ на окружающую среду⁹**

№/ №	Факторы воздействия	Методы устранения
1.	Изъятие земельных ресурсов, изменение свойств почвенного слоя	Размещение ВЭУ на неиспользуемых землях, оптимизация размещения ВЭУ, целенаправленный учет изменений свойств почвенного слоя.
2.	Акустическое воздействие	Изменение числа оборотов ветроколеса (ВК), форм и материалов лопасти ВК. Удаление ВЭУ от объектов социальной инфраструктуры.
3.	Влияние на ландшафт и восприятие	Учет особенностей ландшафта при размещении ВЭУ. Изыскание различных опорных конструкций, окраски и т. д.
4.	Влияние на электромагнитное излучение, телевидение и радиосвязь	Сооружение ретрансляторов. Замена материалов лопастей ВК. Внедрение специальной аппаратуры в конструкцию ВЭУ. Удаление от

⁹ Михалычева Э.А., Трифонов А.Г. Экологические аспекты строительства и эксплуатации ветроэнергетических станций. - Вестник Брестского государственного технического университета. 2013, №2, с. 22.

		коммуникаций.
5.	Влияние на орнитофауну на трассах перелета и ихтиофауну в акваториях	Анализ поражаемости птиц на трассах перелета и рыб на путях миграций. Выполнение в буферных зонах.
6.	Аварийные ситуации – опасность поломки и отлета поврежденных частей ВК	Расчет вероятности поломок ВК, траектории и дальности отлета. Оценка надежности работы ВЭУ. Зонирование производства вокруг ВЭУ.
7.	Факторы, улучшающие экологическую ситуацию	Уменьшение силы ветра. Снижение ветровой эрозии почв. Уменьшение ветров с акваторий водоемов и водохранилищ

В отличие от традиционных тепловых электростанций, ветряные электростанции не используют воду, что позволяет существенно снизить нагрузку на водные ресурсы.

Наиболее важный фактор влияния ВЭУ на окружающую среду – это акустическое воздействие. Шумовые эффекты от ВЭУ имеют разную природу и подразделяются на механические (шум от редукторов, подшипников и генераторов) и аэродинамические воздействия. Удаление ВЭУ от населенных пунктов и мест отдыха решает проблему шумового эффекта для людей. Однако шум может повлиять на фауну, в том числе на речную. По зарубежным данным, вероятность поражения птиц ветровыми турбинами оценивается в 10%, если пути миграции проходят через

ветровую станцию. Следовательно, строительство ВЭС повлияет на пути миграции птиц. Помехи, вызванные отражением электромагнитных волн лопастями ветровых турбин, могут сказываться на качестве телевизионных и микроволновых радиопередач, а также различных навигационных систем в районе размещения ветрового парка ВЭУ на расстоянии нескольких километров.

Таким образом, неблагоприятными факторами воздействия ветроэнергетики на окружающую среду являются: шумовые воздействия, электро-, радио- и телевизионные помехи; отчуждение земельных площадей; локальные климатические изменения; опасность для мигрирующих птиц и насекомых; ландшафтная несовместимость, непривлекательность, визуальное невосприятие, дискомфортность.

Энергия биомассы

Биомасса представляет собой древнейший источник энергии, однако её использование до недавнего времени сводилось к прямому сжиганию либо в открытых очагах, либо в печах и топках с весьма низким КПД. В последнее время внимание к эффективному использованию биомассы существенно повысилось, причем в пользу этого свидетельствуют следующие аргументы:¹⁰

- возобновляемость;

¹⁰ Ахмедов Х.М., Каримов Х.С. Возможности производства и использования биогаза в Таджикистане. –Душанбе: Дониш,2003, 53с.

- наличие местных источников сырья для получения топлива;
- снижение парникового эффекта;
- сокращение зависимости от поставщиков нефти и газа;
- снижение экологического ущерба, связанных с вырубкой лесов и системой сбора органических отходов;
- обеспечение экологически замкнутой энергетической системы.

Потенциал биомассы, пригодной для энергетического использования, в большинстве стран достаточно велик. Особенно остро стоит проблема эффективного использования биомассы для развивающихся стран, прежде всего для, у которых биомасса является единственным доступным источником энергии.

Производство электроэнергии из биомассы считается наиболее экологически безопасной отраслью энергетики, так как она способствует снижению загрязнения окружающей среды всевозможными отходами (животноводческими, бытовыми, лесной и деревообрабатывающей промышленности и т.д.).

Вместе с тем при ферментационных процессах по переработке биомассы в этанол возникает значительное количество побочных продуктов (промывочные воды и остатки перегонки), существенно загрязняющих окружающую

среду¹¹. Например, при производстве одного литра этанола образуется 13 литров жидких отходов¹². Кроме того, происходит тепловое загрязнение, обеднение почвенной органики, истощение и эрозия почв¹³.

При ферментационных процессах по переработке биомассы в этанол образуется большое количество побочных продуктов (промывочные воды и остатки перегонки), являющихся серьезным источником загрязнения среды, поскольку их вес в несколько раз (до 10) превышает вес этилового спирта.

Использование в качестве топлива для автомобилей биоэтанола повлечет за собой рост объемов выбрасываемого в атмосферу углекислого газа, а также приведет к увеличению площадей вырубаемого леса.

С ростом потребности стран в биотопливе вырастет и площадь полей, используемых для посева кукурузы и тростника, что приведет к вырубке леса. Уменьшающиеся лесные массивы, в свою очередь, будут перерабатывать в кислород меньшие объемы углекислого газа.

Биоэнергетические станции по сравнению с традиционными электростанциями являются более экологически безопасными. Они способствуют избавлению окружающей среды от загрязнения всевозможными отходами.

¹¹ Говорушко С.М. Влияние хозяйственной деятельности на окружающую среду. Владивосток: Дальнаука, 1999, 172 с.

¹² Pimentel D. Ethanol fuels: Energy, economics and environmental impacts. - International Sugar Journal, 2001, v.103, pp.491-494.

¹³ Агеев В.А. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии. МРСУ, 2004, 174 с.

При энергетическом использовании биомассы все же наблюдаются неблагоприятные воздействия на объекты природной среды. Прямое сжигание древесины дает большое количество твердых частиц, органических компонентов, окиси углерода и других газов. Во время горения топлива распространяются различные опасные субстанции, например, оксид азота NO_x создает азотную кислоту, которая выпадает в виде росы. Это часто является основной причиной гибели лесов, что в итоге приводит к огромным потерям лесной промышленности. Другим экологическим последствием сжигания древесины являются значительные тепловые потери.

Таким образом, при использовании биоэнергетических установок можно наблюдать следующие неблагоприятные воздействия на экологию: выбросы твердых частиц, канцерогенных и токсичных веществ, окиси углерода, биогаза, биоспирта; выброс тепла, изменение теплового баланса; обеднение почвенной органики, истощение и эрозия почв; взрывоопасность; большое количество отходов в виде побочных продуктов (промывочные воды, остатки перегонки).

Гидроэнергия

Наибольшие экологические последствия связаны с нарушением естественного режима течения в реке. Это нарушение приводит ко многим неприятностям. Во-первых, скорость течения в водохранилище существенно замедляется, в водоеме образуются застойные зоны, русло реки оказывается засоренным осадками. Во вторых, плотина отрицательно воздействует на водную флору и фауну, затрудняет проход рыб к нерестилищам, из-за большого количества гниющей

органики, оказавшейся в зоне затопления, в воде возникает недостаток кислорода. В-третьих, управление расходом воды, которое необходимо для равномерного получения мощности от ГЭС в течение года, находится в противоречии с естественными колебаниями уровня и расхода в реке. Эти недостатки характерны для равнинных рек. Нарушения существенно меньше для рек, текущих в гористой местности. В частности, если река протекает в ущелье, водохранилище оказывается скорее глубоким, чем широким, и затопление территории значительно меньше.¹⁴

Бесплотинные малые и микроГЭС, использующие кинетическую энергию потока воды в реке, также нарушают биологию реки, но их воздействие существенно меньше. Например, для русловых малых ГЭС наблюдаются: минимальное затопление земель или их отсутствие; малые масштабы подтопления и переработка берегов; улучшение гидрологических условий реки; минимальное климатическое воздействие; минимальное ландшафтное преобразование; повышение кормности водоемов и благоприятное влияние на ихтиофауну; минимальный вклад в эмиссию газов по сравнению с другими способами производства энергии (по полному циклу производства).

ГЭС с водохранилищами влияют на окружающую природную среду и условия проживания людей в зонах влияния. Это проявляется, прежде всего, в затоплении и

¹⁴ Васильев Ю.С. Экология использования возобновляющихся энергоисточников / Ю.С. Васильев Н.И. Хрисанов. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. 1991.

последствиях подтопления земель. В XX столетии не принимались во внимание экологические последствия использования гидроэнергии и не проводилось достаточных природоохранных мероприятий, что со временем привело к серьезным последствиям.

Однако у малой гидроэнергетики имеются принципиальные различия воздействия на окружающую среду по сравнению с большой гидроэнергетикой. Главное преимущество малых ГЭС перед средними и тем более крупными гидросооружениями заключается в том, что малые гидроузлы более всего отвечают основным критериям оптимальности – удовлетворять потребности человека при минимальном воздействии на окружающую среду. «Экологическая чистота» малых ГЭС проявляется, прежде всего, в гораздо меньших площадях затоплений и подтоплений, плотины и водохранилища малых ГЭС в значительно меньшей степени, чем другие виды энергообъектов, нарушают нормальную естественную среду обитания человека и животного мира. Опыт свидетельствует о том, что строительство средних и крупных водохранилищ привело к сокращению и даже уничтожению некоторых популяций животного мира, попадающих в зоны затоплений и влияния водоемов, что практически исключено при строительстве малых водохранилищ. И для рыбного хозяйства плотины малых ГЭС менее опасны, чем средних и крупных, перекрывающих миграционные пути рыб к нерестилищу. Хотя в целом создание гидроузлов на реках 3-го, 4-го и последующих порядков не устраняет полностью урон рыбному стаду на основных реках, так как речной бассейн – это

единая экологическая система и нарушения ее отдельных звеньев неизбежно отражаются на системе в целом. Нельзя также забывать, что строительство большого числа водохранилищ малых ГЭС поможет в решении обеспечения водными ресурсами различных отраслей хозяйства в разных частях бассейнов рек. Более эффективное использование водных ресурсов с помощью малых и средних водохранилищ особенно проявляется в маловодные сезоны, что в конечном итоге отражается в благоприятную сторону и на режиме главных рек. Наибольшего же эффекта от внутригодового перераспределения стока малыми водоемами при их массовом строительстве можно ожидать в засушливых районах, где влияние регулирования стока проявляется наиболее отчетливо.

Геотермальная энергия

Основное негативное воздействие на окружающую среду геотермальные установки оказывают в период разработки месторождения, строительства водопроводов и зданий, но оно обычно ограничено ареалом месторождения. Одно из неблагоприятных проявлений - загрязнение поверхностных и грунтовых вод в случае выброса растворов высокой концентрации при бурении скважин¹⁵.

В таблице 2 приведены данные эмиссии различных электростанции по полному циклу производства электроэнергии.

¹⁵ Шпаар Д., Щербаков В. Растительная биомасса для производства энергии. // Белорусское сельское хозяйство. 2007. № 8, с.21-26.

Таблица 2.

Эмиссия различных типов электростанций по полному циклу производства электроэнергии (г/кВт*ч)¹⁶

Электростанции	Выбросы		
	CO ₂	SO ₂	NO _x
Большие ГЭС	9	0.03	0,07
Малые ГЭС	3.6-11.6	0.009- 0.024	0.003- 0.006
Солнечные фотоэлектростанции	98-167	0.20- 0.34	0.18- 0.30
Солнечные тепловые станции	26-38	0.13- 0.27	0.06- 0.13
Ветро электростанции	14.9	0.02- 0.09	0.02- 0.06
Геотермальные станции	79	0.02	0.28
Электростанции на угле	1026	1.2	1.8
Электростанции на природном газе (комбинированный цикл)	402	0.2	0.3

¹⁶ Бабаев Б. Д., Волшаник В. В. Сравнительная оценка экологического влияния разных систем энергоснабжения. - Электроэнергетика. 2014, № 4, с.31.

Высокая сейсмическая активность является одним из признаков близости геотермальных месторождений, и он используется в поисках ресурсов.

На геотермальных электростанциях (ГеоТЭС) не происходит сжигания топлива, поэтому объем токсичных газов, выбрасываемых в атмосферу, значительно меньше, чем на тепловых электростанции (ТЭС), и они имеют другой химический состав. В водяном паре, добываемом из геотермальных скважин часто, содержатся газовые примеси, состоящие на 80 % из двуокиси углерода и содержащие небольшие доли метана, водорода, азота, аммиака и сероводорода. Как известно, CO_2 является основным парниковым газом при выбросах из геотермальных источников. Прямые выбросы CO_2 , при этом лежат в пределах от 4 до 740 грамм на 1 кВт·ч произведенной энергии в зависимости от технологии применяемой при разработке геотермы и физико-химических характеристик термальной жидкости, находящейся в подземном резервуаре.

Потребность ГеоТЭС в охлаждающей воде (на 1 кВт·ч электроэнергии) в 4-5 раз выше, чем ТЭС, из-за более низкого коэффициента полезного действия (КПД). В ранних проектах отработанная геотермальная вода сбрасывалась в ближайший водоём и, если она содержала различные соли, в том числе и тяжелых металлов, происходило, кроме теплового и химическое загрязнение водоёмов. Проблема снята обратной закачкой отработанной воды в пласт. Современные проекты геотермальных установок в обязательном порядке содержат обратную закачку. Однако применение технологии с гидроразрывом пласта зачастую приводит к порче подземных

вод, просадкам грунта и может спровоцировать землетрясения.

В таблице 3 показаны данные экологических параметров производства электроэнергии различными методами.

Таблица 3.

Экологические параметры работы различных типов электростанций¹⁷

Вид электростанции	Объем выбросов в атмосферу, м ³ /МВт*ч	Расход свежей воды, м ³ /МВт*ч	Сброс сточных вод, м ³ /МВт*ч	Объем твердых отходов, кг/МВт*ч	Изъятие земель, га/МВт*ч	Затраты на охрану природы, % общих затрат	
Солнечная	-	-	0.02	-	2-3	-	
Ветровая	-	-	0.01	-	1-10	1	
Геотермальная	1	-	-	-	0,2	1	
Энергия биомассы	2-10	20	0.2	0.2	0.2-0.3	-	
ТЭС	уголь	20-35	40-60	0.5	200-500	1.5	30
	газ	2-15	2-5	0.2	0.2	0.5-0.8	10
ГЭС	-	-	-	-	100	2	
АЭС	-	70-90	0,2	0.2	2.0	50	

¹⁷ Бекиров Э., Фурсенко Н. Экологическая характеристика работы солнечных и ветровых электростанций. Motrol, 2013, v.15, № 5, с.147.

Экологические и социальные последствия, связанные с геотермальной энергией, как правило, зависят от конкретного места и конкретной технологии. По большей части их можно устранить или смягчить и минимизировать негативные экологические воздействия.

Однако серьезной проблемой может стать необходимость отчуждения больших земельных площадей. К примеру, в Долине гейзеров (США) дебит каждой скважины обеспечивает в среднем 7 МВт полезной мощности. Для работы станции мощностью 1000 МВт требуется 150 скважин, которые занимают территорию более 19 км.

Потенциальными последствиями геотермальных разработок являются оседание почвы и сейсмические эффекты, снижение дебитов термальных источников и гейзеров. Так, при эксплуатации месторождения Вайрокей (США) с 1954 по 1970 гг. поверхность земли просела почти на 4 м, а площадь зоны, на которой произошло оседание грунта, составила около 70 км², продолжая ежегодно увеличиваться¹⁸.

В таблице 4 приведены эффекты воздействия различных технологий по производству энергии на окружающую среду. Данные приведенные в таблице 4 показывает, что визуальный эффект на окружающую среду в большей или меньшей степени оказывают все технологии производства энергии.

¹⁸ Малоземов В.Н., Эстриным И.А., Е.А. Малоземова Е.А. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии: учеб.-метод. пособие. Ростов-на-Дону. – Ростовский Государственный Университет путей сообщения, 2011, 53 с.

Таблица 4.

Воздействие различных технологий по производству энергии на окружающую среду¹⁹

	Виды воздействия на окружающую среду										
	загрязнение кислотами	CO ₂	CH ₄	здоровье и безопасность людей	эмиссия частиц	тяжелые металлы	катастрофы	утилизация отходов	визуальный эффект	генерирование шумов	выделение земли под энергоустановк и
Солнечная электроэнергетика					+	+		+	+		+
Солнечная теплоэнергетика					+	+			+		
Гидроэнергия							+		+++		+++
Уголь	+++ +	++ ++	++	+	++	++	+	++	++	+	+++
Нефть	+++ +	++ ++	+	+	++	+	+	+	+		+
Газ	+	++ ++	++ +	+			+		+		+

Примечание: + - незначительное воздействие, ++ - значительное воздействие, +++ - большое воздействие, ++++ - очень большое воздействие.

Среди основных неблагоприятных экологических факторов воздействия геотермальной энергетики на экологию можно отметить: отчуждение земель; изменение уровня грунтовых вод, оседание почвы, заболачивание; подвижки земной коры, повышение сейсмической активности; выброс тепла в атмосферу или в поверхностные воды; сброс отравленных вод и конденсата, загрязненных в небольших количествах аммиаком, ртутью, кремнеземом; загрязнение водоносных

¹⁹ Ахмедов Х.М., Каримов Х.С. Солнечная теплоэнергетика. Душанбе: Дониш, 2008, с.140.

слоев, засоление почв; выбросы больших количеств рассолов при разрыве трубопроводов.

Для учета отрицательного влияния различных типов энергоустановок на окружающую среду в настоящее время предложено несколько различных методик предусматривающий штрафной экологический балл²⁰. В работе²¹ приведен штрафной экологический балл для различных видов используемого источника электроэнергии. Эти баллы рассчитаны с учетом факторов воздействия на природу. От количества баллов полученных каждым из способов производства энергии, зависит, его воздействие на окружающую среду. Чем больше баллов, тем более вредное его воздействие на природу.

Таким образом, каждый из рассматриваемых в статье видов энергии по-своему влияет на экологию окружающей среды и людей. Воздействие на экологию различных видов энергии зависит прежде всего от того на каком этапе своего состояния они находятся: производство, эксплуатация или утилизация. Экологические характеристики различных видов энергии, приведенные в статье, проявляются при: размещении электростанций, захоронении отходов, загрязнении атмосферы и литосферы продуктами сгорания, образовании электрических, магнитных и электромагнитных полей, затрудняющих связь и создающих угрозу для человека и

²⁰ Васильев Ю.С., Хрисанов Н.И. Экология использования возобновляющихся энергоисточников. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1991, 342 с.

²¹ Виссарионов В.И., Дерюгина Г.В., Кузнецова В.А., Малинин Н.К. Солнечная энергетика: учеб. пособие для вузов. - М.: МЭИ, 2008, 320 с.

биосферы, возникновении радиоактивных и химических загрязнений, воздействии на климат, флору и фауну. Сравнения экологических показателей различных видов энергии показывает, наименьший ущерб на экологию при получении энергии происходит в случае использования возобновляемых источников, которые имеют наименьший штрафной экологический балл по сравнению с традиционными источниками энергии. Среди возобновляемых источников энергии минимальный уровень загрязнения имеют малые-ГЭС, а максимальный уровень загрязнения - солнечные энергоустановки.

РАВЗАНАИ ЭҶОД

Комил БЕКЗОДА

шоир ва файласуф

ДУ ҒАЗАЛ

Дараи Панҷшер гуфто...

...Боз Панҷшер асту майдон, родмардонро чӣ шуд?
Аҳриман андар камин, яздонпарастонро чӣ шуд?
Достони разми Аҳмадшоҳи Масъуд ёд бод!
Ворисони Рустаму мулки Хуросонро чӣ шуд?
Мазҳаби тоҷикситезӣ, “дини нав” эҷод кард!
Муршиди озодагон! Тамчиди Инсонро чӣ шуд?
Лашкаре аз мулки Ҷаҳлистон хучум дорад, хучум!
Рӯҳи Мавлоно кучойӣ? Ақлу ирфонро чӣ шуд?
Ин зи худ бегонагон, маҷнуносо гаштаанд!
Сарварони зираку “огоҳ”-и ононро чӣ шуд?
Турфа қавме аз таассуб, дини Ҳақро бохта,
Боз мепурсад ачаб, халқи мусулмонро чӣ шуд?
Дараи Панҷшер гуфто: Дини Ҳақ поянда бод!
Даъвии огоҳии толиб зи Қуръонро чӣ шуд?
Қиблаи толиб агар имрӯз Покистон бувад?
Каъбаи ислому маҳди аҳли имонро чӣ шуд?!

14 сентябри 2021

Қиссаи ишқи ману ту...

Чашми бедори дилам, сӯи рухи ҷонона буд,
Оташи шавқи висолаш, дар пари парвона буд...
...Хоб дидам лаҳзае, онро ки дар сахрои дил,
Дар суроғи кӯи ёраш, бехуду девона буд.
Ҳамчу Лайли шаҳсавори водии ишқу умед,
Бо диле дардошно, бо ҷилвае мастона буд!
Шоду хандон, назди ман омад, бигуфто: Эй фалон!
Кай чунин ҷоёе мақоми мардуми озода буд?!
...Хобро бин, лаҳзае дигар бидидам он нигор,
Дар ҷамолу дар камоли хеш як дурдона буд.
Гуфтамаш: Ҳангомаҳои ишқи мо дар Он замон,
Аз ғиреви базмҳои Ин замон бегона буд?!
Бо забони безабонӣ гуфт: К-эй маҳбуби ман,
...Қиссаи ишқи ману ту, дар ҷаҳон афсона буд!

27 июни 2021

ДАР РОҶИ ТАКАББУР ВА ХУДХОҶӢ

(Ҳикоя)

Самир асабонӣ буд ва дигар бо худаш тавони мубориза бурданро надошт. Ба назди дарёи назди донишгоҳ омаду рост истода ба об нигоҳ кард. Сипас, бо худ гуфт, ин дафъа ман ба ин номуваффақӣ хотима мебахшам. Ӯ чашм аз дарё нақанда бо садои баланд фарёд зад:

–Ҳарчанд кушиш намудам, то ин ки муваффақ бошам, аммо муваффақ нашудам. Ман аз ин ҳолат хаста шудаам, дигарон бошанд, дар назди ман муваффақиятро ба даст меоранд. Ман ҳанӯз ҳам номуваффақ мондаам. Аз муваффақияти дигарон ҳасад мебарам. Чаро ҳама чунин аст? Оё ман аз дигарон камтарам? Ҳанӯз ба саволҳои худ посухи дақиқ наёфтаам. То имрӯз ба ҳама он номуваффақиятҳои, ки дар зиндагиам рух доданд, тоқат намудам, аммо ба яке аз онҳо натавонистам муқобилият намоям. Ва он ҳам аз даст додани Шабнам буд. Шабнамро дӯст медоштам, фикр мекардам, ӯ зиндагии ман аст. Аммо оқибат танҳой, ранҷ ва бевафой насиби ман гашт. Дар ин муддатҳо хело сабр кардам, аммо ин охири ва муҳимтарин ҳодисаи номуваффақии ман дар зиндагиам буд, ки имрӯз сабаби марги ман хоҳад гардид. Ва имрӯз ба хулосае расидаам, ки ягона роҳ барои ман ин партофтани худ ба умқи ин дарёст. Чунки бо аз байн бурдани

худ, ранчу азобҳоямро бо худ мебарам. Самир суҳанаширо хотима медиҳаду охирин суҳанаширо ба лаб меорад, ки чунин аст: Хайр ҷаҳони зебо ва Самири ноумеду фиребхӯрда. Сипас Самир қадаме ба пеш гузошт ва хост худро ба дарё патояд, ки ногаҳон касе дасти Самирро гирифт. Самир ҳайрон шуду ба тарафи қафо нигоҳ кард. Ва дид, ки дасти Самирро ҳамсабақи синфи яқумаш Ёсуман гирифтааст.

Самир ҳайрон шуда гуфт:

–Ёсуман?!

Ёсуман гуфт:

–Самир, ту чи кор карда истодаӣ? Ман суҳанҳои туро шунидам.

Самир ба Ёсуман:

–Ман дигар идома дода наметавонам, хаста шудаам. Ба ин ҳулоса расидам, ки ягона роҳи халосӣ аз ин ранчу азоб худкушист.

Ёсуман, ки даступохӯрда буд, канда-канда ҳарф зад:

–Самир, ин корро нақун. Ман ҳамроҳи ту ҳастам ва туро кумак менамоям. Дар ин лаҳза ҷашмони Самир пур аз ашк шуда буданд.

Ёсуман аз дасти Самир дошту ӯро ба зери дарахти соядор кашида:

–Биё, инҷо нишинем. Ман дӯсти қадимӣ ва овони хурдии ту ҳастам. Ман туро аз худам дида хубтар мешиносам. Ту аз ман малол машав, ҷунки ба ту ҳақиқатро меғӯям. Меҳоҳам ту аз ин ранчу азобҳо озод бошӣ. Самир, ту аз овони кӯдакиамон як хислати нописанд доштӣ, ва ман рӯям намешуд, ки ба ту инро бигӯям. Ҷунки ту дӯсти беҳтарини ман будӣ ва кӯшиш мекардам, бо ин суҳанам туро аз худ дур накунам. Аммо ба ин

хулосае расидам, ки иштибоҳ намудаам. Ман бояд пештар туро огоҳ мекардам, ин иштибоҳи ман буд ва ман аз ту узр мехоҳам.

Самир дар ҳоле ки ба худ меомад, китф дар ҳам кашиду гуфт:

–Ҳеҷ зарурате надорад. Ту аз ман узр махоҳ ва ин гуноҳи ту набуд. Гуноҳи худи ман буд.

Ёсуман, ки аз иқрори дӯсташ қонеъ шуда буд, оромона ба сухан даромад:

–Ту аз овони кӯдакиамон як хислате доштӣ, ки он такаббури зиёд ва худхоҳии ту буд. Мехоҳам инро ба ту бигӯям, ки дар ёд дошта бош: такаббур ва худхоҳӣ пеши роҳи муваффақиятро мегирад. Сабаб дар он буд, ки такаббур ва худхоҳият дар зиндагӣ туро намегузошт, ки муваффақ бошӣ ва аз ин сабаб муваффақ намегардидӣ. Ту ин сухани манро имтиҳон кун ва сипас хоҳӣ дид, ки чӣ гуна дар зиндагӣ муваффақ, хоҳӣ гашт. Баъд аз шунидани суханони Ёсуман, Самир такаббур ва худхоҳиашро канор гузошт ва воқеан натиҷаашро дид, ки сухани Ёсуман дуруст будааст. Сипас, лабханд дар лабони Самир пайдо гардиду ноумедӣ ва ранҷо ӯро раҳо карданд. Баъди чанд вақт Самир назди Ёсуман омад ва изҳори ташаккур кард.

Ташаккур аз он ки ӯро аз худкушӣ ва нестию нобудӣ, ки бар асири худхоҳию такаббур мебоист иттифоқ афтид, наҷот дод. Самир дар дил орзу мекард, ки сафи Ёсуманҳо зиёд гардад, то ин ки худхоҳону мутакаббирон аз аспӣ чаҳл фурӯд оянд ва зиндагии инсонӣ рангин гардад. Рангин рангин...

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяти маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 935-26-62-95, 915-99-99-91

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадории марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Ба матбаа супорида шуд 11.02.2021
Барои нашр имзо шуд 12.02.2021
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ 19,6. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 150 нусха. Супориши №28.*

*Муассисаи нашриявии "Дониш"- АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи С. Айни 299/2*

www.ravshanfikir.tj

